

GİRİŞ

ÖZBEKİSTAN'IN COĞRAFI KONUMU, DEMOGRAFİK YAPISI VE İDARİ TAKSİMATI

1. Özbekistan'ın Coğrafi Konumu

1. 1. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Yeri ve Sınırları

Orta Asya'nın merkezinde, Amuderya ve Sirderya nehirleri arasında yer alan Özbekistan Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 447. 400 km² dir.

Doğudan batıya 1425 km'ye ve kuzeyden güneye 930 km'ye uzanan topraklar üzerinde yerleşmiş olan ülke; 37⁰- 46⁰ kuzey enlemleri ile 56⁰- 73⁰ doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ortasında yer alan Özbekistan'ın kuzeyinde Aral Denizi ile Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyinde ise Afganistan ve Türkmenistan, batısında da yine Türkmenistan¹ bulunmaktadır. (bkz. Harita 1)

1. 2. İklimi

Özbekistan'da yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçen karasal iklim hakimdir. Temmuz ve ağustos aylarında gündüzleri 40 ile 50 C⁰ , akşamları 20 ile 10 C⁰ arasında sıcaklıklar hakimdir. En soğuk ay olan ocak ayında sıcaklığın gündüzleri + 10 ile - 10 C⁰ arasında değiştiği görülür. Yıllık ortalama yağış miktarı 200-350 mm civarındadır. Kızılıkum çölünde 100 mm'nin altına düşen yağış miktarı doğuya doğru artar. Tien-Şan (Tanı) dağlarının eteklerinde 800 mm'ye kadar çıkan yağışın % 76'sı kış ve ilkbahar aylarında düşer².

1. 3. Yeryüzü Şekilleri

Özbekistan topraklarınının 2/3'nü batıda uzanan düz ve kurak arazilerden oluşur. Kuzeybatıda alüvyon Turan ovası ile güneyde Amuderya ırmağı arasındaki 300.000 km² lik alanı Kızılıkum Çölü kaplar³. Ülkede orman sahası son derece azdır. 1.200.000 hektarlık orman alanı, ülke arazi oranına göre ancak % 2.7'dir⁴.

1 Füsün Kara, Sovyet Döneminde Özbekistan Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1998.

2 Ahmet Ardel, "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, s. 13- 33.

3 Onarbay Şamsiyev, "Özbekistan Cumhuriyeti", Yeni Forum, Ankara, 1994, s. 21- 22.

4 Ramazan Özey, Tabiatı, İnsan ve İktisadı ile Türk Dünyası, İstanbul, 1996, s. 107.

1. 3. 1. Dağları

Ülkenin güneydoğusunda yer alan dağlar, Altay ve Tanrı Dağlarının batı uzantılarıdır. Doğu kesiminde yer alan Fergana Havzasını çevreleyen dağların yükseltisi 3500- 4500 m. arasında değişir. Karjan (4229 m), Pokem (4299 m), Çatkal (4045 m), Kuramin (3000 m) ve Ugan dağ sıraları, Tanrı Dağlarının batı uzantılarıdır. Ülkedeki Gissar (Gossar) sıradağları üzerinde yer alan Baysun Dağının yükseltisi ise 4424 m.dir⁵. Özbekistan'daki dağların en yüksek zirvesi ise deniz yüksekliği seviyesinden 4643 m.dir⁶.

1. 3. 2. Ovaları

Ülkenin doğusunda, Türkistan'ın en geniş ve verimli vadisi olan Fergana Havzası yer alır. 300 km uzunluğunda ve ortalama genişliği 100 km olan bu havzanın büyük bir kısmı Özbekistan topraklarında olmakla beraber, bir parçası Kırgızistan, diğer bir parçası da Tacikistan topraklarındadır. Havza, Hocent mevkiinde, 40 km. genişliğinde bir gedikle batıya doğru açılır⁷. Andican, Namangan, Hokand ve Fergana gibi kalabalık şehirler bu vadi üzerinde kurulmuşlardır. Fergana Havzası'nın kuzeybatısında bulunan ve Çirçik ve Angren Vadileri arasında yer alan Taşkent ovası da Sirderya vadisinde yer alır. Ülkenin orta kısmında ise Pamir Dağlarının batısında kalan Zerefşan, Semerkand ve Buhara Ovaları ile bunların güneyinde, içinde Karşı ve Tirmiz nehirlerinin aktığı kendi adlarındaki ovalar bulunmaktadır⁸. Yine ülkenin kuzeybatı kesiminde Aral Gölü çevresinde yer alan Turan Ovası, Üst- Yurt Platosu ve Amuderya deltası vardır⁹. Şüphesiz bütün bu vadiler, Özbekistan'ın birer can damarlarıdır. Ayrıca Özbekistan, Aral Denizinin güneyinde uzanan topraklar üstünde kurulan Karakalpak bölgesini de içine almaktadır.

1. 3. 3. Nehirleri

Ülkenin en önemli nehirleri Amuderya ve Sirderya'dır. Ancak bu nehirlerin tamamı Özbekistan toprakları içinde yer almamaktadır. Bu nehirlere dökülen önemli kanallardan Çirçik ve Şarabad Nehirleri ülke sınırları içinde bulunmaktadır. Bu nehirlerden başka Özbekistan'da irili ufaklı 600 kadar da akarsu bulunmaktadır¹⁰.

5 Halil Açıkgöz, Türkistan İllerinden Özbekistan, İstanbul, 1990, s. 24.

6 E. Ahmedov, Republic of Uzbekistan, Taşkent, 1993, s. 62.

7 Füsün Kara, Sovyet Döneminde Özbekistan Tarihi, Elazığ, 1998, s. 14.

8 Ahmet Ardel, "Batı Türkistan'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası", TK., S. 24, Ankara, 1964, s. 49- 51.

9 Ramazan Özey, a. g. e., s. 108.

10 Onarbay Şamsiyev, a. g. m., s. 21.

1. 4. Özbekistan'ın İdari Yapısı

Özbekistan idari yönden 12 vilayete ayrılmıştır. Bunlar, Andican, Buhara, Cizzah, Kaşkaderya, Navoi, Namangan, Semerkand, Surhanderya, Sirderya, Taşkent, Fergana ve Harezmi'dir.

Özbekistan'da 157 nahiye, 123 şehir, 118 kasaba ve 1245¹¹ köy bulunmaktadır.

1. 4. 1. Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti

Özbekistan içinde bir özerk cumhuriyet olan Karakalpakistan, Karakalpak Türk boyunun yaşadığı bir idari bölgedir. Karakalpakistan 1925 yılında Kazak SSC'nin özerk bölgesiyken 20.07.1930'da Rusya'ya devredilmiş, 20.03.1932'de Karakalpak Özerk SSC statüsü kazanmış ve Aralık 1936'da Özbekistan'a dahil edilmiştir¹².

Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 164.900 km² olup, başşehri Nukus'tur. 1989 nüfus sayımına göre 1.212.207 olan toplam nüfusun 388.614'ünü oluşturan Karakalpaklar, kendi ülkelerinin nüfusunun ancak % 32'sini oluşturmaktadırlar¹³.

1. 4. 2. Andican Bölgesi

Fergana Vadisinin doğusunda yer alan Andican Bölgesi kuzeydoğu ve güneyde Kırgızistan, batıda Fergana, kuzeybatıda Namangan Bölgesi ile sınırlandırılmıştır. Özbekistan'daki en yoğun yerleşim yeri olan bu bölge toplam nüfusun 4/5'ünü oluşturmaktadır¹⁴.

Andican Bölgesinin merkezi Andican şehridir. Şehir, XI. yy.' da Selçuklu Türklerinin hakimiyeti altına girmiştir. XII. yy. da ise Fergana'nın merkezi olarak zikredilmiştir. Andican XIV.yy. ve XV. yy.' larda Fergana ülkesinin merkezi olmuş Kaşgar'a giden ticaret yolu üzerinde bulunması itibariyle, büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. 1875'te Hokand Hanlığı ile birlikte Rus hakimiyetine girmiştir. 1902 yılında vuku bulan büyük bir deprem, şehri harap ederek 4500 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Andican, Rus ihtilaline kadar, Türkistan Genel Valiliğine bağlı Fergana Eyaletinin bir kaza merkezi iken 1924'ten itibaren Özbekistan'a bağlanmıştır¹⁵.

11 E. Ahmedov, a. g. e., s. 63.

12 Şinasi Sükan, Türkiye Cumhuriyeti Dışındaki Türk Toplulukları, Ankara, 1961, s. 64.

13 Füsün Kara, a. g. e., s. 21.

14 S. Merdanoğlu- N. Muhammediyev, Özbekistan Kılavuzu, Ankara, 1997, s. 65.

15 Mirza Bala, "Endican" İ. A., C. IV, s. 268- 269.

1. 4. 3. Buhara Bölgesi

Buhara Bölgesi, Özbekistan'ın orta kesiminde yer alır. Yüzölçümü 39. 400 km² dir. 1938'de oluşturulan Buhara'ya bağlı toprakların büyük bölümü 1982 yılında, kuzey ve doğu sınırında yer alan yeni Nevai yönetim birimine verilmiştir. Başlıca kentler yönetim merkezi Buhara, Kağan ve Gueduvan'dır. Nüfusunun % 70'inden fazlasını Özbekler oluşturur¹⁶.

Buhara yönetim biriminin merkezi olan Buhara şehri, Zerekşan bölgesinin aşağı mecrası üzerindedir. Bugünkü Buhara'nın bulunduğu yerde, İslamiyet'ten asırlarca önce bir şehir kurulmuştur. Şehrin Muhammed Narşahi tarafından yazılan (943/ 944) bir tarihi vardır. Bir çok kıymetli bilgiyi ihtiva eden bu eser, bilhassa şehrin tarihi topoğrafyası bakımından ayrıca bir kıymete haizdir. Narşahi, Buhara şehrini şu şekilde tanımlamıştır: “....Şehir fetih zamanında yalnız Şehristan yani asıl şehirden ibaretti. Bunun dışında münferit birkaç saray ile küçük mahalleler bulunmaktadır...”¹⁷.

XVI. yüzyıl başından 1868 yılına kadar müstakil, o tarihten 1920 yılına kadar Rusya'nın himayesi altında yarı müstakil bir Türk hanlığı olan Buhara'da bu müddet zarfında üç Türk sülalesi hüküm sürmüştür: Şıbanoğulları (1500- 1599), Astırhan Hanları (1599- 1785) ve Mangıt Hanları (1785- 1920) . Eylül 1920'de Buhara, Rus Bolşevikleri tarafından işgal edilmiştir. 1924 yılında Buhara Halk Cumhuriyetinin ortadan kaldırılması ile birlikte şehir Özbekistan Cumhuriyetine dahil edilmiştir. Buhara sanat eserleri bakımından ortaçağ mimarisi için adeta bir müze gibidir. İslam devri mimari abidelerinden İsmail Samani türbesi zikre değer. Murabba bir plan üzerine inşa edilmiş olan bu türbenin dört köşesinde sütunlar vardır ve duvarları tuğla tezyinat ile süslenmiştir. XII. yy. abidelerinden 1127'de Arslan Han tarafından yaptırılan Kalyan Minaresi ile XII. yy. planı üzerine 1540 senesinde inşa edilmiş olan Ulu Camii de tarihi abidelerdendir. Uluğ Beyin medresesi ise XV. yüzyıla aittir. Buhara mimarisinin parlak devri XVI. yüzyıla rastlar. Nitekim bir Arap Medresesi (1536) Abd al- Han Medresesi bu devir eserlerindendir¹⁸.

16 W. Barthold, “Buhara” İ. A., C. 2, s. 761- 762.

17 Narşahi, Tarih-i Buhara, Mısır, 1960, s. 29- 63.

18 Mirza Bala, “Buhara”, İ. A., C. 2, s. 770- 771.

1. 4. 4. Navoi Bölgesi

Navoi eyaleti, Özbek SSC Yüksek Sovyeti Prezidiumu'nun 20 Nisan 1982 tarihli kararı ile ülkenin 12. vilayeti olarak teşekkül ettirilmiştir. Bu yeni eyalette Navoi, Zarafican ve Üçkuduk adlı belli başlı üç şehir bulunmaktadır. Merkezi, Navoi olan eyaletin yüzölçümü 110.800 km², 1991 yılı nüfusu ise 683.000'dir. Bölgenin en büyük bölümünü Kızılkum Çölü kaplamaktadır. 1950'li yıllarda zengin doğalgaz, altın ve uranyum yataklarına rastlanması bu bölgenin süratle gelişmesine ve bölgenin merkezi durumundaki Navoi (1958'e kadar Kermine) şehrinin çabuk büyümesine yol açmıştır¹⁹.

1. 4. 5. Kaşkaderya Bölgesi

Merkezi Karşi olan Kaşkaderya vilayetinin yüzölçümü 28. 400 km² dir. Özbekistan'ın güney kısmında bulunması sebebiyle oldukça sıcak bir iklime sahiptir. Başkent Karşi dışında Şhrisebz, Kasan, Kamasi, Çirakçi, Kitab, Yekkebağ, Kesbi, Usman, Yusuf, Nişan, Baharistan, Dehkanabad, Mübarek gibi bir çok küçük şehri mevcuttur. Kaşkaderya aynı zamanda pek çok tarihi şahsiyeti bağrında büyütmüş bir bölgedir²⁰.

1. 4. 6. Cizzah Bölgesi

Cizzah Bölgesi, ülkenin iç bölgesinde Zerefşan ile Sirderya nehirleri arasında yer alır. Kuzeyinde Kazakistan, güneyinde Tacikistan, batısında Semerkand, doğusunda ise Sirderya bölgesi bulunur. Cizzah Bölgesi 20.500 km² alana yayılmıştır. Bölgenin güney tarafında Türkistan sıradağları, batı tarafında Nurata sıradağları bulunur. Cizzah şehri 1973 yılından itibaren aynı adı taşıyan eyaletin merkezi statüsündedir²¹.

1. 4. 7. Semerkand Bölgesi

Yüzölçümü 16.400 km² olan Semerkand bölgesinin güneyinde Zerefşan Vadisi, kuzeyinde Nuratau ve Aktau Dağları ile birlikte Zerefşan Irmağının orta bölümü yer alır. Semerkand Bölgesinin merkezi olan Semerkand şehri kültür tarihindeki mevkii ve güzelliği ile Türkistan'ın en eski ve dünyaca tanınmış kentlerinden biridir. M. Ö. 329 yılında Büyük İskender'in işgaline uğrayan şehir, M. S. 6. yüzyılda Orta Asya Türkleri'nin, 8. yüzyılda da Müslüman Arapların egemenliğine girmiştir.

19 Nadir Devlet, D. G. B. İ. T., "Çağdaş Türkiler", İstanbul, 1993, s. 324.

20 Ertuğrul Yaman, "Özbekistan'da Bir Sempozyum ve Kaşkaderya Vilayeti", AE., S. 1, Ankara, 1994, s. 95.

21 S. Merdanoğlu- M. Muhammediyev, a. g. e., Ankara, 1997, s. 82.

1868 yılında Ruslar tarafından zapt edilen Semerkand, 1920 yılına kadar Buhara Hanlığının toprakları içinde yer almıştır. 1924 yılında Özbek SSC'nin kurulmasıyla Özbekistan toprakları içinde yer alan şehir 1930 yılına kadar Özbekistan'ın başkenti olmuştur.

Semerkand'ın Registan Meydanı ve medreseleri Semerkand şehrinin bir simgesi halindedir. Registan Meydanı'nda 15. ve 17. yy. arasında yapılmış üç önemli medrese vardır. Soldaki en eski medrese 1417- 1428 yıllarında yapılan Timur'un torunu Uluğ Bey medresesidir. Ortada Tillekari Medresesi, diğer yanda ise Uluğ Bey Medresesinin 17. yüzyılda yapılmış bir kopyası olan Şirdar Medresesi yer alır²².

Semerkand'ın 35 km dışında Hortan kışlağında İmam-ı Buhari²³'nin Türbesi, Camii ve Medresesi bulunmaktadır²⁴. Ayrıca, Semerkand surlarının dışında Hazret-i Şah Zinde Türbesi, Timur'un Türbesi Gur-ı Emir, Hoca Abdi Türbesi ve Medresesi, Ubeyrullah-ı Ahrar Medresesi, Hazret-i Hızır Mescidi, Çoban Ata Türbesi, Ebü'l- Leys Semerkandi'nin mezarı gibi Türk- İslam medeniyetinin izlerini taşıyan eserler Semerkand'ın tarihi değerini artırmaktadır.

Timur döneminde Semerkand'ı ziyaret etmiş olan Ruy Gonzales de Clavijo Semerkand'ın zenginliğini ve ihtişamından bahsederek o dönemde şehre "Semerkand" adı verildiğini zikretmiştir. Ayrıca, ipekli fabrikasının bulunduğunu, ipekliden başka sırmalı elbiseler, rengarenk kumaşlar imal edildiğini gördüğünü söylemiştir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin yedinci eyaleti olan Semerkand, 16.400 km² lik bir alana ve 2.226.000 kişilik bir nüfusa sahiptir.

1. 4. 8. Taşkent Bölgesi

Yüzölçümü 15.600 km² dir. Kuzeydoğusunda dorukları 4311 m.ye ulaşan dağlar, güneybatısında ise Sirderya Irmağının kollarından Ahangaran ve Çirçik'in suladağı bir ova uzanır. Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent 2. 5 milyon nüfusuyla Türkistan'ın en kalabalık kentidir.

Sirderya'ya dökülen Çirçik nehrinin vadisinde kurulmuş bir yerleşme merkezi olan Taşkent, 11. yy.'a kadar Carc, Çaçkent, Şaşkent, Binkent²⁵ olarak anılmıştır.

22 Emel Esin, Türkistan Seyahatnamesi, Ankara, 1959, s. 40, Medreselerin iç ve dış duvarları, firünze, lacivert ve beyaz renkte sınırlı tuğlalardan yapılmış büyük mozayiklerle kaplıdır.

23 Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul, 1993, s. 176.

24 Onarbay Şamsiyev, a. g. m., s. 25; Ramazan Özey, a. g. e., s.113.

25 Taşkent 2000, Taşkent 1983, s. 3.

8. yüzyılda Araplar tarafından fethedilen Taşkent, 13. yüzyıla kadar Müslümanların hakimiyetinde kalmıştır. 13. yüzyıl başlarında Moğolların istilasına uğramıştır. 1809'da Hokand Hanlığına ilhak olmuş, 1865'te ise Rusların eline geçmiştir²⁶. Taşkent ismine ilk defa, El- Biruni'nin Tarihü'l – Hind adlı eserinde rastlıyoruz²⁷. Rusya Taşkent'i zapt ettikten sonra şehrin kuzeydoğusuna doğru olan arazide yeni mahalleler kurmuşlardır. Eski Taşkent ile Yeni Taşkent arasında yaklaşık yüz yıllık bir zaman farkı vardır. Özbekler, Eski Taşkent'te genellikle, geniş bahçeli, tek katlı evlerde oturmaktadırlar²⁸. 1966 depremi Eski Taşkent'e büyük zarar vermiştir.

Sovyet döneminde bu şehir, hemen her sene bir milletlerarası veya Sovyet çapındaki ilmi, dini veya kültürel bir toplantıya sahne olmuştur.

1. 4. 9. Surhanderya Bölgesi

Yüzölçümü 20800 km² olan Surhanderya vilayeti 6 Mart 1941 yılında kurulmuştur. Vilayette 8 kent, 14 ilçe, 7 kasaba ve 114 köy bulunmaktadır. Surhan-Şerabad Vadisi tarihin ilk çağlarından beri yerleşim merkezi olmuştur. Surhanderya vilayetinin iktisadi, kültürel ve yönetim merkezi Termiz şehridir. Amuderya'nın kıyısında yer alan şehir ülkenin güney ucundadır²⁹.

1. 4. 10. Harezmi Bölgesi

Harezmi Özbekistan'ın güneybatı kesiminde yer alan bir yönetim birimidir³⁰. Yüzölçümü 6300 km² dir. Vilayetin merkezi Urgenç şehridir. Amuderya'dan gelen bir kanal içinden geçtiği şehri güney ve kuzey kısımlarına ayırır. Kentin kuzey kısımlarında konutlar eğitim kurumları ve çeşitli hizmet birimleri bulunmakta, üretim işletmeleri ise güneyde yer almaktadır. Kentin iki kısmı köprü ile birbirine bağlanmıştır³¹.

1. 4. 11. Fergana Bölgesi

Özbekistan'ın doğu kesiminde yer alan bu bölge Fergana Vadisinin güneybatısında 7100 km²'lik bir alanı kaplar. Bölgenin güney kesimi Altay dağlarından inen akarsular, Büyük Fergana ve Güney Fergana kanalları ile sulanır.

²⁶ Ramazan Özey, a. g. e., s. 111- 112.

²⁷ Halil Açıkgöz, Türkistan İllerinden Özbekistan, İstanbul, 1990, s. 47.

²⁸ Y. Bülent Bakiler, Türkistan Türkistan, Ankara, 1996, s. 191; Mehmet Turgut, Taşkent'e Doğru, Ankara, 1969.

²⁹ S. Merdanoğlu- M. Muhammediev, a. g. e., s. 78.

³⁰ Zeki Velidi Togan, Harizm, İ. A., C. V., s. 255.

³¹ S. Merdanoğlu- M. Muhammediev, a. g. e., s. 79.

Bölgede sanayii üretim merkezi Fergana kentinde, Hokand'da, ipek üreticiliği Margilan'da yoğunlaşmıştır. Fergana Vadisinde Hokand- Fergana- Andican- Namangan- Hokand arasında bir halka teşkil eden Türkistan demir hattı birkaç kol ile kömür madenlerine uzatılmıştır³².

1. 4. 12. Sirderya Bölgesi

Bölge, kuzeyde Tacikistan ile batıda Cizzah, doğuda ise Taşkent ile sınır komşusudur. Toplam alanı 5100 km² olan bölgenin büyük bir kısmı güneyden kuzeybatıya doğru açılan yükseltiler kaplar. Sirderya 9 bölge, 5 kasaba, 4 şehir merkezi ve 106 köyden oluşur. En büyük şehri ise Gülistan'dır³³.

1. 4. 13. Namangan Bölgesi

1941 ve 1960 yılları arasında bir vilayet olarak Özbekistan haritasında yerini alan Namangan, 1967 yılında tekrar vilayet haline getirilmiştir. Ülkenin doğu kısmında yer alan vilayet, 7900 km²'lik bir alana yayılmıştır. Bölgede, mimari, iktisadi ve kültürel merkez olarak kabul edilen Namangan şehri ile birlikte 11 kent, 12 kasaba ve 99 köy bulunmaktadır³⁴.

32 W. Barthold, "Fergana", İ. A., C. IV., s. 563- 564.

33 S. Merdanoglu- M. Muhammediev, a. g. e., s. 82.

34 S. Merdanoglu- M. Muhammediev, a. g. e., s. 82.

1. 5. Özbekistan'ın Demografik Yapısı

Tarihte ilk uygarlıkların kurulduğu sahalarda içinde yer alan Özbekistan toprakları, zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmasından dolayı tarih boyunca yoğun bir nüfusu üzerinde barındırmıştır. Sovyet rejimi döneminde de Özbekler, Türkistan'daki en kalabalık Türk boyunu teşkil etmişlerdir.

1. 5. 1. 1917 Ekim İhtilali Sonrası Özbekistan'a Yapılan Göçlerin Nüfusa Etkisi

Sovyetler bu bölgede idareyi ele geçirdikten sonra, 1920- 1930'lu yıllarda bölgede Sovyet rejimini sağlamlaştırmak, kültürel ve politik amaçlı kuruluşları Ruslarla doldurmak, zengin madenleri işlemek ve kolhozlaşmayı gerçekleştirmek amacıyla yeni oluşan SSCB'nin Avrupa ve merkez bölgelerinden Rusları ve Rusça konuşan binlerce kişiyi Özbekistan'a göndermiştir³⁵.

1926 yılında Özbekistan'da 246.500³⁶ Rus varken 1936 yılında Slav unsurun sayısı 786.000'i bulmuştur³⁷. 1926 yılında Özbekistan nüfusunun % 6'sını, 1959 yılında ise % 13.6'sını³⁸ teşkil eden Rus nüfusun daha ziyade yeni kurulan sanayi merkezlerine ve gelişmekte olan şehirlere yerleştirilmesindeki asıl amaç, Rusların yeni kurulan fabrikalarda uzman işçi olarak çalışmasını sağlarken, Özbekleri sadece Sovyet ekonomisi için hammadde tedarikinde çalıştırmak olmuştur. 1941 yılında Alman-Sovyet savaşı başladıktan sonra, Sovyetler Birliği'nin Alman işgaline maruz kalan batı bölgelerindeki fabrikaların sökülerek personeli ile birlikte Özbekistan'a yerleştirilmesi, bu bölgedeki Slav nüfusun bir kez daha artmasına yol açarken, diğer taraftan Stalin tarafında gerçekleştirilen baskı politikası nedeniyle bir kısım Kırım, Ahıska Türkünün göçü ile birlikte Özbekistan'ın nüfusu büyük bir artış göstermiştir³⁹.

1. 5. 2. Özbek SSC'nin Nüfus Artış Hızı

1926 yılında 3. 904. 622 olan nüfusun % 66'sını Özbek Türkleri⁴⁰ teşkil etmekte idi. 1959 nüfus sayımı ile 1979 nüfus sayımı arasında nüfus yaklaşık olarak % 35 artış göstererek 6. 015. 000'den 12.456. 000'e ulaşmıştır. 1979 ile 1989 yılları arasındaki

35 Füsün Kara, a. g. e., s. 15.

36 İbrahim Yarkin, "Sovyet Rejimi Altında, Türkistan'da Rus Göçmeni Yerleştirme ve Nüfus Meseleleri", Türk Kültürü, S. 63, Ankara, 1968, s. 184.

37 Bahtiyar Şahnazarov, "Özbekistan'da Kültürel Çoğulculuk", Avrasya Etüdüleri, C. 3, S. 4, Ankara, 1997, s. 99.

38 Bahtiyar Şahnazarov, a. g. m., s. 99.

39 Füsün Kara, a. g. e., s. 16.

40 Füsün Kara, a. g. e., s. 16.

nüfus artış hızı ise % 34 olmuştur. İhtilali müteakip yıllarda yerli halkta tabii nüfus artışı çok yüksek olmakla birlikte Slav asıllı nüfus da iç göç dolayısı ile artış göstermiştir⁴¹.

Cumhuriyetteki toplam nüfusa kıyasla Özbeklerin yüzdesi 1926 yılında % 66, 1959 yılında % 62. 2'dir. Aynı yılda diğer Türk ve Müslüman halklarla birlikte Özbekistan'daki Müslümanların oranı % 65. 5, 1979 yılında ise % 68. 7'ye ulaşmıştır⁴².

SSCB zamanında Sovyetler Birliğinde yaşayan Özbeklerin toplam sayısının % 7. 2'si, Tacikistan'da, % 3. 3'ü, Kırgızistan'da, % 2'si, Kazakistan'da, % 1. 9'u, Türkmenistan'da, % 0. 8'i, Rusya'da yaşamaktaydı⁴³.

41 Nadir Devlet, Çağdaş Türkler, DGBİT, İstanbul, 1993, s. 325.

42 Shırn Akıner, Sovyetlerde Müslümanlar, İstanbul, 1995, s. 235- 236.

43 Bahtiyar Şahnazarov, a. g. m., s. 97.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKLER TARİHİ

1. Özbek Adı'nın Menşei

Özbek tabiri, etnolojik bir terim olmayıp Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci Han'ın hanedanından gelmiş olan Özbek Han'ın (1312- 1347) adına izafeten verilen politik bir terimdir⁴⁴.

Yakubovskiy'nin belirttiğine göre XIV. yüzyıl yazarlarından Hamdullah Kazvini, Tarih- i Güzide adlı tarihi eserinde, 1335 yılının Kasımı ile Aralığında Kafkasya'da harekette bulunan Özbek Han'ın askerlerini Uzbekiyan, Cuci ulusuna da Mamlakat- i Uzbeki yani Özbek Memleketi olarak isimlendirmiştir⁴⁵. Bunun yanı sıra 14. yüzyılda yaşayan Arap müellifleri “Nasrettin İbn Fırat (1361- 1404) , El- Asadi (1377- 1477) El- Ayni (1361- 1452) Özbek Han'ı “Çöl Sultanı” ve “Kıpçakların Padişahı”⁴⁶ olarak isimlendirirken meşhur Arap Seyyahı İbn- i Batuta Özbek Han bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu olan şanlı, şöhretli ve devletli bir sultan olup, Tanrının düşmanlarından biri olan Kostantine'ye / Bizans İmparatoru ile savaşa, cihat ve gaza etmeye vazifeli bulunmaktadır. Ülkesi gerçekten pek geniş ve büyük şehirlerle donanmıştır. Kefe, Kırım, Macar, Azak, Sağdak, Harezm ile taht kenti olan Saray bunların en meşhurları olarak sayılabilir...”⁴⁷

Özbek Han döneminde Altın Ordu'da İslamiyet'in tamamıyla yerleşmesine büyük önem verilmiş ve bu suretle Altın Ordu Devletinde Şamanlık inancı bırakılmış ve ülke tam bir İslam ülkesi haline getirilmiştir⁴⁸.

2. Özbek Hanlığının Kuruluşu

Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han tarafından kurulan Altın Ordu Hanlığı (1227;1502)' nin başına dokuzuncu Han olarak, 1313 tarihinde Özbek Han geçti⁴⁹. Özbek Han ilk günlerden başlayarak kararlı ve sert bir siyaset gütmüş, Kutlug Timur Noyan'ın nasihatleri sayesinde kısa bir zamanda bir çok rakip ve düşmanlarından kurtulmuştur.

44 Mccagg O- Silver B. D., Soviet Asian Ethnic Frontiers, New york, 1979, s. 147.

45 A. Yu. Yakubovsky, Altın Ordu ve Çöküşü, (Çev: Hasan Eren), Ankara, 1976, s. 194.

46 Boribay Ahmedov, “Özbekler”, (Çev: Rifat Gürgenderdi), TDTD, S. 127, Ankara, 1998, s. 41.

47 İbn- i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Ankara, 1971, s. 82.

48 İbn- i Batuta, a. g. e., s. 82.

49 Mustafa kafalı, “Altın Orda Hanlığı (1227- 1502)”, Tarihte Türk Devletleri, C. 2, Ankara, 1987, s. 15.

Özbek Han Tuna taraflarından Nogay'ın şahadetinden sonra çoğalan Bizans ve Slavların nüfuzunu kırarak tekrar Müslüman Türklerin baskısını artırmaya başladı. 1319'da Tuna'yı geçerek Edirne'ye kadar geldiler. Özbek Han'ın orduları 1314'de, Bulgar Kralı Sventoslav'ın ölümünden sonra, kral George Terter'e Bizans'a karşı yardım bahanesiyle Trakya'ya 1330'da Terter'in Sırp'larla olan savaşında ona yardımcı olmak gayesiyle Köstendil'e kadar ilerledi. Bu arada bazı hükümetlerle evlilik yoluyla da bağlar kurarak durumunu güçlendirmeye çalışmıştı⁵⁰.

Ardından Özbek Han 1335 yılında Azerbaycan seferine çıktı. Bu sırada Bağdat Hatun tarafından zehirlenen Abu Said ölmüş ve İlhanlı Moğol hakimiyeti de çökmeye yüz tutmuştu.

Ancak Ebul-Hayr'ın oluşturduğu Özbek konfederasyonu uzun sürmemiştir. Hanlık, 1456-1457 yılları arasında olan yoğun istilalar sonucunda çöküntüye uğrayıp, Ebul-Hayir'e bağlı Kirey ve Canibek Sultanlarının ondan ayrılmaları ile bölünmeye başlamıştır.

3. Buhara Hanlığı Dönemi

Özbek ailesinden Ebul-Hayir Han (1428-1468) zamanında Özbekler birbirleriyle daha da kenetlenmişlerdir⁵¹. Özbek-Şeybani sülalesinin hakimi olan Ebu'l Hayr zamanında Özbekler Güney Sibirya'nın Tümen şehrindeki merkezlerinden Deşt-i Kıpçak topraklarına girmiş ve Sirderya taraflarını işgal etmişlerdir. Bu işgalden sonra Özbekler kendi aralarında Özbek, Kazak ve Nogay olmak üzere 3 gruba bölündüler. Muhammed Şeybani Han(1500-1510) zamanında Maverünnehir'in tamamını ellerine geçirmişlerdir⁵².

Fakat aynı yıllarda, İran'da başka bir Türk'ün, Şah İsmail'in (1499-1524), Şiiliği başarıyla siyasi bir aksiyon olarak kullanıp kurduğu devlet, Safevi Devleti, Özbek hakimiyetini tehdit etmeye başlamıştır. Özbekler ve Safeviler İran'ın zengin doğu bölgesinin hakimiyetini ele geçirmek için mücadele ediyorlardı. Bu mücadelenin kızışmasında Özbeklerin Sünni, Safevilerin Şii olmasının da çok büyük etkisi vardır⁵³.

50 Mehmet Saray, Özbek Türkleri Tarihi, Ankara, 1993, s. 29.

51 Mehmet Saray, a. g. e., s. 27.

52 Mustafa Kafalı, a. g. e., s. 122.

53 Gleen E.Curtis,; Uzbekistan-A Country Study, USA Library OF Congress,Federal Research Department,Washington, March 1996.

İki kuvvet arasında kaçınılmaz hale gelen harbi, Kırgızların da isyan etmiş olmasından da faydalanan Şah İsmail kazandı. (1510) Şah İsmail Özbeklere büyük bir darbe indirmiştir. Bu durumdan istifade etmek isteyen Babür Şah da, Şah İsmail'in de yardımı ile Orta Asya'yı yeniden istila etmek istemiş ise de, çabuk toparlanan Özbeklere 1512'de yenilerek Türkistan'ı temelli terk etmiş ve Hindistan hudutlarına çekilmek mecburiyetinde kalmıştır⁵⁴.

Fakat Özbekler, bu gelişmelerin sonunda durumunu sağlamlaştıran reisleri Şeybani Hanın kendinden önceki fatihlerin yaptığı gibi İran ve Hindistan üzerine yürütmesine izin vermediler⁵⁵.

Bu olaylar Özbek hanlıklarının kesin olarak kuruluşunu ortaya çıkardı. 1512'de Semerkand merkez olmak üzere Maverünnehir Özbek Hanlığı kurulurken, aynı yılda Harezm Özbek Hanlığı kurulmuştur.

Oğuz-Türkmen unsurunun yoğun olduğu Harezm'de Özbek Hanlığı kurulduktan sonra, Türkmenler ile Özbekler arasında değişik örf ve adetten doğan mücadeleler meydana gelmiştir. Ayrıca bu iki hanlık arasında da ilişkiler iyi olmamıştır.

1510'da Şah İsmail'e yenilmelerine ve arkasından da Türkistan'ın Babür'ün istilasına uğramasından sonra Özbekler, aralarındaki bölünmeyi önleyememişlerdir. Bu bölünme esnasında Özbeklerin bölgede kurduğu devletlerin içinde en güçlü olanı Merkezi Buhara şehri olan Buhara Hanlığı idi. Buhara Hanlığı Maverünnehir havalisini özellikle de Taşkenti, Fergana vadisini ve Afganistan'ın kuzeyini kontrol ediyordu⁵⁶.

Özbeklerin bir diğer kısmı ise Yomud Türkmenleri ile Hive (Harezm) Hanlığını devam ettirmişlerdir (1512)⁵⁷.

17. asrın sonlarına doğru, bilhassa Moğol asıllı Kalmuk istilasını, Özbeklerin kuzeyindeki Kazak Türklerini perişan etmiş ve parçalanmalarına yol açmıştır. Türkistan Türklerinin bu karışık durumundan en çok istifade eden de, 1552'de Kazanı, 1556'da da Astrahan'ı alarak Başkırt Türklerinin memleketinde adım adım ilerleyen Ruslar olmuştur. 1740'da Başkırt memleketinin istilasını tamamlayan Ruslar, XVIII. asır boyunca Kazaklar arasındaki entrikalarını devam ettirmiş ve bir kısım Kazaklar ile Kazakistan'ın büyük bölümünü hakimiyeti altına almışlardır.

54 Süleyman Muhammediev Merdanoğlu, Nasriddin: Özbekistan Kılavuzu, Ankara, 1997, s. 19.

55 Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Yay. No:8, İstanbul 1981, s. 78.

56 Curtis, a.g.e., s. 40.

57 Merdanoğlu-Muhammediev:a.g.e., s. 17.

Geri kalan Kazak Türkleri, Kırgızlar ile birlikte Buhara ve Hive Hanlıklarının yanı sıra, 1700'de kurulmuş olan Hokand Hanlığı etrafında toplanarak Ruslara karşı mücadelelerine devam etmişlerdir. 1740'a kadar iç çekişmeler devam etmiş, 1740'ta İran hükümdarı Nadir Şah, (1736-1747) Ebul-Feyz Han (1717-1748)'in idaresindeki Buhara'yı ele geçirmiş ve 1748'de Ebul-Feyz'in öldürülmesinden sonra Özbek Hanedanlığı sona ermiştir⁵⁸. 1753 tarihinde Buhara'nın başına Muhammed Rahim'in geçmesiyle, Mangıt Hanedanlığı dönemi başlamış ve bu 1920'ye kadar devam etmiştir⁵⁹.

Özbeklerde devlet teşkilatı eski Türk geleneklerinin aynasıdır. Devlet meclisindeki protokol Oğuz Kağan ve Dede Korkut'taki gibidir. Özbekler içerisinde Kazak ve Kırgız boylarını görmek mümkündür⁶⁰. Yani birbirine karışmışlık söz konusudur. Tarihçi Prof. Dr. Z.V.Togan, Cengiz ve oğulları zamanında Türk ve Moğol unsurlarının kaynaşmasının ne kadar muayyen olduğunu vurgulamak için, bugün mevcut Nogay, Özbek, Kazak, Başkurt gibi büyük camiaların hepsinde müştereken mevcut kabile ve oymakları tespit etmek kafi gelir, demektedir.

Bugün Özbekistan olarak bilinen Cumhuriyet içerisinde Kongrat, Nayman, Kineges, Mangit, Toyaklı, Saray, Barın, Üç, Urug, Burgut, Arlat, Kanglı, Kırk, Bataş, Kara Kalpak gibi boylara rastlamak mümkündür⁶¹.

4. Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Yayılması ve Bu Dönemde Özbekler

Rusya, Asya'yı ve Türkistan devletlerini istila etmek için 16. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar sürekli seferler düzenlemiştir. Rusya'nın bu yayılmacı politikasının nedenleri şöyle özetlenebilir:

- a) Altınordu devleti yıkıldıktan sonra kurulan hanlıkların topraklarını ve nüfuzu ilhak etmek,
- b) Rusların, zayıf düşen ekonomilerini buralardan toplayacağı vergilerle güçlendirme düşüncesi,
- c) Maden endüstrisi için lazım olan kaynağın Türkistan bölgesinden karşılanmak istenmesi,

58 M. Kafalı, a. g. e., s. 129.

59 M. Saray, "Buhara(Özbek) Hanlığı", Tarihte Türk Devletleri, C.2., Ankara, 1987, s. 89

60 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları Destanları, 2.baskı, Ankara, 1972, s. 35

61 A. Caferoğlu, Türk kavimleri, Ankara, 1983, s. 20

- d) Rusya'nın, Batı Avrupa ülkeleri gibi Çin ve Hindistan gibi bölgelerde sömürü faaliyetlerine girmek istemesi.

15. yüzyılın sonlarında Altınordu devletinin yıkılması ile birlikte Rusya'nın Orta Asya'ya doğru yayılması başlamış oldu. Güneye inme politikasının en önemli girişimlerinden biri Çar Deli Petro (1682-1725) tarafından gerçekleştirilmiştir. Orta Asya'daki durumu öğrenmek için bölgeye kuvvetler gönderdi ancak sonuç alamadı. Çok geçmeden Rusya, Osmanlı ve İran'ın içinde bulunduğu durumdan da yararlanarak Kafkasya üzerinden Azerbaycan'a girerek bu sahaya yerleşmeye başladılar. İran ile yapılan 1813 Gülistan Antlaşması ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları buradaki Rus varlığını güçlendirdi⁶².

Bu tarihten itibaren Rusya yeni bir politika izlemeye başladı. Buna göre nüfuzları altına aldıkları İran'ın, İngiliz hakimiyetindeki Hindistan'a doğru yayılmasını sağlamak yolu ile bu yayılmadan ileride faydalanmak idi. Buna karşılık İran'dan alacağı harp tazminatından vazgeçeceği ve İran ordusuna danışmanlık yapacağı vaatlerinde bulunmuşlardır. Çok geçmeden İran, Afganistan ve Türkistan üzerine ordular göndermeye başladı. Türkistan hanlıklarının ve Afganistan'ın istiklallerini koruyarak, Rusya ile Hindistan arasında bir tampon bölge oluşturmak isteyen İngilizler bölgeye tecrübeli subaylar gönderdi. Subaylar Türkistan hanlıkları arasındaki anlaşmazlıkları çözdükleri gibi Ruslar ile olan ihtilafı meseleleri de gidermişlerdir. Ancak İngiliz hükümetinin yanlış politikası sonucu Afganistan'ı işgali ardından da başarısız bir şekilde Orta Asya'dan çekilmesi, bölge hakimiyetinin Rusların kontrolüne geçmesine neden olmuştur. 19.yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkasların büyük bir bölümünü işgal eden Rusya, aynı asrın ortalarına doğru da Aral gölüne ulaşmayı başarmışlardır.

Bütün olumsuzluklara rağmen 19. yüzyıl başlarında Orta Asya hanlıklarında meydana gelen iktidar değişiklikleri hanlıkların tekrar güçlenmesini sağladı. İktidar değişikliği sonucu başa geçen yeni hanedanlar Hive'de Kungratlar, Buhara'da Mangıtlar, Hokand'da Minler idi. Yeni hanedanlıklar devrinde yönetim gittikçe merkezileştirildi.

Mangıt hanedanından olan Emir Said Haydar (1801-1826) zamanında Özbekler oldukça gelişmişlerdir. Düşmanlarıyla mücadele ettiği gibi ilme de önem vermiş

62 M.Saray, Rusya'nın Türkistan'da Yayılması, Türkler Ansiklopedisi, C.18, s.561.

olmasına rağmen, ölümünden sonra karışıklıklar ve iç çekişmeler yüzünden emirlik zayıflamıştır. 1826'da tahta çıkan Nasrullah Han (1826-1860) Rus tehlikesi hakkındaki İngiliz uyarılarını dikkate almamıştır. Yerine oğlu Muzaffereddin (1860-1885) geçmiştir⁶³.

Kırım Harbinden mağlup çıkan, Avrupa ve Orta Doğuda yayılması durdurulan Rusya, Türkistan bölgesini kendisi için yayılma sahası olarak görmeye başlamıştır. Bunun en önemli yollarından birinin Kafkaslara tamamıyla hakim olmaya bağlı olduğunu gören Ruslar, II. Alexandır (1855-1881) döneminde bazı askeri reformları gerçekleştirerek bunu başarmışlardır.

Rusların Türkistan Hanlıklarına karşı takip ettiği yayılma siyasetini medeni dünyadan saklamak mümkün olmamış ve İngilizlerin baskısı üzerine Rus Hükümeti, Rusya'nın Türkistan istikametindeki yayılış sebeplerini 1864'te şöyle açıklamak ihtiyacı hissetmiştir:

“Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum hiçbir sosyal organizasyonu olmayan yarı vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni olan devletlerin problemi ile aynıdır...Bu tip durumlarda medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmıştır”⁶⁴.

Kendi milli devletlerine sahip Türkistan hanlıklarının istilalarını medeni dünyaya mazur göstermek için giriştikleri bu diplomatik faaliyetler ile onları çekimser bir duruma sokmaya muvaffak olmuşlardır⁶⁵.

Çarlık hükümeti, Orta Asya yayılması sırasında Hokand, Hive ve Buhara Hanlıklarını kontrol altına almak ve faaliyetlerini izlemek için Or nehri yakınında bir istihkam kurdu. Buraya Orenburg adı verildi. Rusya bundan başka Aral Gölünün sahillerine 50'ye yakın istihkam kurarak bu havaliyi kontrol altına almayı hedeflemiştir. Rusların Amuderya ve Sirderya bölgelerindeki istila hareketleri için bu istihkamlar hareket noktaları olmuştur.

Diplomatik ve Askeri hazırlıklarını tamamlayan Ruslar harp için bahaneyi bulmakta da güçlük çekmediler. 1864'te Rusların keşif seferlerini protesto eden Hokand Hanlığına karşı saldırıları başlamış oldu. 1864'te Çimkent, 1865 yılında ise Taşkent Ruslar tarafından alındı. Taşkent'in düşmesi Hokand Hanlığının sonu demekti ve 1865

63 M. Rywkin, Asya'daki Rusya, Çev. B.Tanç İstanbul, 1975, s. 29.

64 M. Saray, Dünden Bugüne Afganistan, İstanbul, Y. Y., 1981, s. 46.

65 M. Saray, “XIX. Asırda Türkmenlerde Demokrasi Anlayışı ve Parlamento”, Türk Kültürü, S.197, Ankara, y.y., 1979, s. 13.

yılında Rusların hazırladığı anlaşma ile Hokand Hanlığı Rus nüfuzuna dahil edildi. Rusların bu ilerleyişine karşı Buhara Emiri Muzaffereddin tarafından sulh girişimleri başarısız oldu ve Ruslar Sir Derya nehrini geçip Çizak üzerine yürüyüşe geçtiler. 1866 yılında Buhara kuvvetlerine ansızın hücum eden Ruslar Hokand'ı işgal ettiler. Buhara Emiri sulh için bir defa daha teşebbüste bulundu ise de, Rus komutanı çok ağır şartlara haiz bir antlaşma metni teklif ettiğinde kabul edilmedi ve Rus birlikleri ilerlemeye devam ettiler.

Osmanlı Devletinden istenen yardım taleplerinin, Osmanlı Hükümetinin; 'Mesafenin uzak olması ve en iyi çarenin Rusya ile mümkün olduğu kadar az zararlı bir antlaşma imzalayarak ihtilafın halledilmesi' tavsiyesi ile karşılaşan Buhara Emirliği, Rusların ilerleyişine engel olamamışlardır.

Rusya önce Semerkant'ı sonrada Urgut ve Katta-Kurganı alarak 1868'de Buhara kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmışlar, çaresiz kalan Emir ise, Rus isteklerini kayıtsız şartsız kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Özbek Türklerinin varlıklarını müstakil olarak devam ettirdikleri Hokand Hanlığından sonra Buhara Emirliği de Ruslar tarafından işgal edilmiş oluyordu. 1870 yılında Rusya işgal ettikleri Türkistan' daki bütün ülkeleri Rusya'ya ilhak ettiklerini açıkladı.

Rusların Türkistan ülkelerine hakim olmadaki en büyük engeli etrafı çöllerle çevrili olduğundan işgal edilmesi oldukça zor olan Hive Hanlığı teşkil ediyordu. 1873 baharında dört koldan Hive üzerine yürüyen Rusları durdurmak için Ruslara elçi gönderen ve Osmanlı ile İngiliz Valiliğinden yardım talep eden Hive Hanı Said Muhammed Rahim buna muvaffak olamamıştır⁶⁶.

Bu dönemde her ne kadar doğrudan temas kurulmasa da Rusların varlığı ve hareketleri Özbekleri etkiledi. Bunun sonucunda Özbek toplumunda yeni bir orta sınıf meydana geldi. Ülkenin ekonomik yapısı artan pamuk üretiminden etkilendi. 19. yüzyılın sonlarında yeni yapılan demiryolu vasıtasıyla önemli miktarda Rus'un bölgeye getirilmesi şartların değişmesine neden olmuştur.

Türkistan Türklerinin Rus hakimiyetine direnmelerinde iki faktör büyük rol oynamıştır. İslam dini ve Türklük şuuru... Bilhassa 19. asrın sonlarına doğru

66 M. Saray, Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993, s. 21

Pan-İslamizm cereyanının Türkistan'a doğru yayılması ile İslam, Ruslara karşı Pan-Türkizm akımı ile birlikte en büyük direnç kaynağı olmuştur.

Türkistan'daki Türk Hanlıklarının bu kadar kolayca ve kısa zamanda Rus istilasına boyun eğmelerinin en mühim sebebi, muhakkak ki Türkistan Türklerinin merkezi bir idare yerine, parçalanmış üç-dört devlet halinde yaşamışlardır.

Uzun yıllar devam eden istilalar sırasında Türkleri maddi ve manevi yönden oldukça yıpratın Ruslar, geldikleri Orta Asya'da ilk iş olarak genel valilik ile yönetim sistemini değiştirdiler. Buradaki halkların başına istediklerini yaptıracak liderler atamaya başladılar. Bir taraftan bu Türk memleketlerine sistemli bir şekilde Rus göçmeni yerleştirilirken, diğer yandan yerli kimseler vasıtasıyla halktan ağır vergiler toplamışlardır.

Rusların hanlıklar üzerindeki baskı ve zulme varın yönetim anlayışları bölgede milli ayaklanmalara sebep olmuştur. 1876'da Hokand'da başlayan ayaklanma, halkın elinde yeteri kadar silah ve mühimmat olmayışından dolayı başarısız olmuştur. 1898'de Andican'da yeni bir ayaklanma görüldü. Bu ayaklanma dini mahiyet taşıdığından Rusları oldukça telaşlandırdı. İmam olan İşan Muhammed Sabiroğlu önderliğinde iki bin kişiden oluşan kuvvetler, Rusya'nın Orta Asya'daki Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyasetine karşı mücadele ettiler.

Kısa sürede diğer bölgelere de yayılan isyan kanlı bir şekilde bastırıldı. Halkın bir çoğu da Sibiryaya sürgün edilmiştir. Halkın hassasiyetini gören Ruslar tedbir olarak ve uluslar arası hukuka aykırı olarak Rus göçmenlerine silah ve mermi dağıtmıştır.

20. asrın başlarında Rus makamlarının teyakkuzu, isyana yönelik her çeşit eğilimi başarısızlığa uğrattı. Rus baskısına karşı gösterilen mukavemet, artık bundan sonra sadece reform hareketleri şeklinde kendini gösterebildi⁶⁷. 20. yüzyılın başında tüm Orta Asya'da Rus İmparatorluğunun mutlak hakimiyeti vardı. Bu dönemde Özbekistan üç idari bölüme ayrılmıştı; Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı, Türkistan Genel Valiliği. 20. yüzyılın sonlarında bu üç bölge birleştirilmiş Özbekistan Cumhuriyeti oluşturulmuştur.

Rusya Müslümanları arasında yayılan ilericilik akımının doğrudan tesiri sonucunda Orta Asya'da Cedidcilik Hareketi ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımı sonradan eğitim ve kültür içerikli bir siyasi harekete dönüşmüştür. Hareket, 19. yüzyılda Orta Asya'nın islami kimliğini Rus etkisinden korumak isteyen bilim adamları arasında doğmuştu. Cedidciler, kurdukları gizli cemiyetlerde Avrupa ve Türkiye'den gelen fikirleri tartışıyorlardı.

67 K.Aytaç, Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler, Türk Dünyası Araştırmaları Nisan 1986, S.41, s. 177.

Fakat Bolşevik İhtilaline kadar Cedidcilik, laik ve modern din anlayışı yüzünden Rus ve Özbek Hanlıklarından tepki gördü. Cedidciler, amaçlarına ulaşmak bölgenin sosyal ve kültürel yapısının hatta dini yapısının değiştirilmesini ve örnek olarak da Avrupa'daki sistemin alınmasını istiyorlardı.

Orta Asya'da siyasi alanda meydana gelen bu teşkilatlanmalar halka 1905'te Rusya'da kurulan "Duma" 'ya temsilciler gönderme fikri ve fırsatını vermişti. Orta Asya halkının gösterdiği bu gayret, Rusları şüpheye düşürmüştü ve bu uyanışı önlemek için sert tedbirler almaya zorlamıştır. Bunlara ilaveten Rusya; 1905 ayaklanmasını demokratik reformlar yapacağını ileri sürerek geçiştirmesinin ardından bölgedeki varlığını daha da kuvvetlendirmişti.

5. SSCB Döneminde Özbekler

Özbekistan Cumhuriyeti 70 yıl boyunca, Sovyet Rusya tarafından uygulanan şiddetli baskı nedeniyle, merkeze kayıtsız şartsız itaat eden kadroları ve tamamen merkezden yönetilen yöneticileri ile idare edilmiştir. Özbekistan Bakanlar Kurulunun başında daima bir Özbek'in bulunmasındaki tek amaç Özbek halkını olduğu kadar dünya kamuoyunda Sovyet Cumhuriyetlerinin muhtar yönetimde olduğunu inandırmak amacını güdüyordu.

Bütün 2. sekreterlerin Rus yada Slav ırkından olması bölge parti teşkilatındaki Rus mevcudiyetinin başlıca dayanak noktaları olmaları hususundaki genel kanıyı geçerli kılan Özbekistan'da ve diğer tüm Türk Cumhuriyetlerindeki ikinci sekreter, Rus bölgesindeki aynı konumdaki kişiden çok daha önemli ve yeterli idi⁶⁸. 1941- 1946 yılları arasında bakanlıkların çoğu Türklerin elinde bulunuyor, buna karşılık Devlet Güvenlik Bakanı daima bir Avrupa asıllı kişi oluyordu⁶⁹. 1944 yılında kurulan Dışişleri Bakanlığına da⁷⁰ bir Özbek getirilmişti. Ancak anayasada yer alan dış ülkelere diplomatik temsilci atama, dış ülke temsilcilerini kabul etme hakkı, Özbekistan SSC prezidyumuna uluslar arası antlaşmaları onaylama yada reddetme hakkı sadece kağıt üzerinde kalmış, teorik olarak Özbekistan Dışişleri Bakanlığı mevcut olmuştur⁷¹.

68 Michael Rywkin, İktidar ve Etnik Grupları Özbekistan'da Bölge ve İllere Göre Parti Üyelikleri, ODTÜ, Asya Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, Ankara, 1993, s. 2.

69 Michael Rywkin, Asya'daki Rusya, İstanbul, 1975, s. 150.

70 Hans Koch, "Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi ve Sovyetler Birliğinde Milletler Meselesi", Dergi, Münih, 1936, S. 124, s. 24.

71 Edward Allworth, The Modern Uzbeks, Stenford, 1990, s. 304.

1962 yılı Aralık ayında komünist parti adına yeni bir kontrol organı olan Sovyet Komünist Partisi merkez komitesinin Orta Asya Bürosu kuruldu. Başkanı Lomanasov ve asbaşkanları M. Veselov, Akulenzev ve V. N. Kulikov olan bu büro, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan SSC içinde işlerin koordinasyon ve kontrolünü sağlamakta idi⁷². Böylece Sovyet liderleri Türkistan komünistlerine (Cumhuriyetlerdeki birinci sekreterleri) karşı güvensizliklerini ortaya koymuş oldular.

Türk Cumhuriyetlerinin pozisyonları ne olursa olsun, onların liderleri Moskova'da gerçek bir hakimiyet göstergesi olacak pozisyonu elde tutma şansına sahip değillerdi.

Özbekistan'da devamlı olarak mühim anahtar mevkilerin çoğunluğunu merkezden yollanan Ruslar işgal etmekteydiler. Türk Cumhuriyetlerindeki parti teşkilatında hükümet yapısında, güvenlik kuvvetlerinde, orduda ve ana ekonomik kuruluşlarda belli pozisyonlara Ruslar verilmekteydi⁷³.

5. 1. Özbekistan SSC Komünist Partisi

Özbek SSC siyasi, ekonomik ve kültürel alanda kayıtsız şartsız Moskova'ya bağlı idi. 1924 yılı Ekiminde Sovyet Rusya Merkezi İdare Komitesi Özbekistan Komünist Partisini kurdu⁷⁴.

Özbekistan SSC'nin 1924'te kurulmasından sonra yönetimin başına geçirilen ılımlı komünistlerden Feyzullah Hocayev ve Akmal Ikramov⁷⁵ ilk yıllardaki Sovyet hoşgörüsünden de istifade ederek ülkeyi halkın menfaatleri çerçevesinde idare etmeye başlamışlardı. Ancak, bu milli icraat 1928'de Stalin'in başlattığı toplama kampları ve kolhozlaşma siyaseti ile büyük bir darbe yemiştir. Çok sayıda aydın kişilerin desteğine rağmen bu iki Özbek lideri, Stalin'in acımasız tutumu karşısında fazla tutunamadılar⁷⁶. 1938 yılındaki aydın kıyımı esnasında Hocayev ve Ikramov, Özbek aydınları ile birlikte sürgüne gönderilmiş ve burada kurşuna dizilmişlerdir.

72 Edward Allworth, a. g. e., s. 304

73 Nadir Devlet, Çağdaş Türkiler, İstanbul, 1993, s. 63- 64.

74 Füsün Kara, Sovyet Döneminde Özbekistan Tarihi, Elazığ, 1998, Basılmamış Doktora Tezi

75 Michael Rywkin, Moskow's Muslim Challenge, Newyork, 1983, s. 110.

76 Mehmet Saray, Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s. 74.

Hocayev ve Ikramov'dan sonra bir yıldan az bir zaman süresinde birinci sekreterliğe 3 Özbek getirildi. Bunlardan Abdullah Kerimov iki hafta, Torabekov üç hafta ve Sultan Segisbaev düşmanlıkla suçlanarak tasfiye edildi⁷⁷.

Stalin'in direktifi ile Özbekistan Komünist Partisinin başına 1937'de Usman Yusupov getirilmiştir. Yusupov, Stalin'in kanlı terör rejimini Özbekistan'a tanıtan kişi olmuştur. Bu dönemde ülke baştan aşağı tamamen Sovyet kontrolüne girmiştir⁷⁸. II. Dünya Harbinden sonra yönetimin başına geçen Nureddin Abdulkadir Muhiddinov (d. 1917)⁷⁹, Özbeklerin milli kültürlerini muhafaza etmeleri gerektiğini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Onun zamanında Özbek halkı az da olsa soluk almıştır⁸⁰. 1941 yılında parti üyesi olan Muhiddinov 1951-1955 yılları arasında Özbekistan Komünist Partisi birinci sekreterliği, 1955-1957 yıllarında da Merkezi Komite Predyum üyesi gibi üst görevlere getirilmişse de, onun milliyetçi kesimi Sovyetleri rahatsız ettiğinden dolayı 1959 yılında yerine kendilerine ve rejime daha sadık bir kişi olarak gördükleri Şeref Reşidov Özbekistan Komünist Partisinin birinci sekreterliğine getirilmişti⁸¹.

Özbek liderler arasında günümüz Özbekistan'ına en fazla etkisi olanı, 1959-1983 yılları arasında iktidarda kalan Şeref Reşidov'dur. Reşidov'un arkasında uzun bir parti dönemi vardır. Bu dönem 1939'da 22 yaşında partiye girdiği andan itibaren aralıksız olarak devam etmiştir.

Özbekistan'da öğretmenlerin gençleri eğitmede komünist ideoloji seviyesini yeterli bulmayan Reşidov, Özbekistan Komünist Parti Merkez Komitesinin 1964 Eylülünde yapılan 14. kongresinde bu konuya değinerek sözlerine devam etmiştir; “.....öğretmenlerimiz, özellikle köy öğretmenlerimiz arasında kendi nazari- ideolojik ve metodik bilgi seviyesini yükseltmek için çaba göstermeyenler pek çoktur. Parti teşekkülleriyle eğitim şubelerinin bu durum karşısında kayıtsız davranmaları ise üzücüdür.....”

Reşidov'un 24 senelik iktidarı 1983'te ölümü ile sona erdi. Yerine Osman Hocayev geçti. Onu da Refik Nişanov izledi⁸². Nişanov (d. 1926) 1963'te Merkezi

77 Michael Rywkin, a. g. e., Newyork 1983, s. 108.

78 Mehmet Saray, a. g. e., s. 75.

79 Edward Allworth, a. g. e., s. 304.

80 Mehmet Saray, a. g. e., s. 75.

81 Edward Allworth, a. g. e., s. 304.

Komite Prezidyum üyeliği ve sekreterliğine getirildi. Aynı yılda Özbekistan SSC üst konseyinde prezidyum üyeliği ve Taşkent şehri icra komitesi başkanı oldu. 1969 yılında da SSCB Üst Konseyi Milliyetler Komitesi Yasal Danışma Komisyonu üyeliğine getirildi. Nişanov bu makamda iken SSCB ve Birlik Cumhuriyetlerinde çalışma yasalarının düzenlenmesi ile ilgili değişiklikler hakkında bir rapor hazırlandı. Sovyetler onu geldiği birçok önemli mevkiden uzaklaştırarak Srilanka büyükelçisi olarak atadılar⁸³.

Nişanov'un görevinden alınıp, İslam Kerimov'un atanmasını, Lijayev'in emriyle empoze edilen kadroların boşaltılması izledi. Bu dönemdeki önemli bir gelişme de rüşvet karşıtı bir kampanya başlatılması oldu. Kampanya, Reşidov döneminin seçkin yöneticilerini iktidardan uzaklaştırmayı hedefliyordu⁸⁴.

5. 2. SSCB'nin Dağılma Sürecine Girmesi ve Özbekistan SSC Cumhuriyetindeki Siyasi Değişiklikler

Lenin'den sonra Sovyet Rusya'yı demir bir pençe ile yöneten Stalin, 29 yıllık diktatörlük döneminden sonra 5 Mart 1953 yılında ölünce yerini Hruşçev'e bırakmıştır. 1960 yılından itibaren su yüzüne çıkan Moskova- Pekin çatışması Hruşçev'in iktidarını sona erdirmiş ve yerini 58 yaşındaki Leonid Brejnev almıştır. Brejnev döneminde de Sovyet Rusya'nın diktatoryal yönetiminde hiçbir değişiklik olmamıştır. Brejnev, 1982 yılında öldükten sonra yerine Yuri Andropov getirilmiştir. Andropov'un liderliğini Konstantin Çernenko izlemiştir⁸⁵.

Çernenko'nun ölümü ile birlikte Sovyet Rusya tarihinde yeni bir dönemi başlatan M. Gorbaçov iktidara gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin milli gelirinin büyük bir kısmının silahlanmaya harcanmış olması ve giderek mali yükün fazlaştığı Afganistan batağı ve petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomiyi ters yönde zorladığından dolayı Gorbaçov'un iktidara geldiği dönemde ekonomi neredeyse tıkanma noktasına gelmişti. Marksist Leninist düşüncelerle itici güç olarak tanımlanan parti aşırı yozlaşmaya uğramıştı⁸⁶.

82 Nilüfer Avcı, "Özbekistan'ın Dünü ve Bugününde Siyasi ve Ekonomik Oluşumlar", Yeni Türkiye, Ankara, 1997, s. 1318.

83 Edward Allworth, a. g. e., s. 305.

84 Nilüfer Avcı, a. g. m., s. 1308.

85 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1924- 1990, C. II, Ankara, 1991, s. 110.

86 Zbigniew Brzezinski, Büyük Çöküş, Ankara, 1992, s. 34.

1985 yılında SSCBKP Genel Sekreteri Çerçenko'nun ölümü ile parti sekreterliğine politbüro'nun en genç üyesi olan 54 yaşındaki Mihail Gorbaçov seçildi. Gorbaçov'un ülke içinde parti, devlet ve toplum yapısında başlattığı Glasnost⁸⁷ ve perestroika⁸⁸ politikaları gerek ülkede, gerekse ülke dışında büyük yankılar uyandırdı.

Glasnost politikasının etkisi altında birçok cumhuriyette milliyetçilik duyguları ön plana çıkmış ve yeniden bir diriliş başlamıştır. Sovyetler Birliğinde yeni sisteme geçişte Perestroika ve Glasnost politikaları beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Çöküşü durdurmak yerine hızlandırmışlardır. Ekonomik, siyasi ve kültürel meselelere gerekli çözümlerin bulunamayışı, Sovyetleri büyük bir kaosa sürüklemiştir⁸⁹.

Gorbaçov, temelde siyasi karar ve yaptırım gücünün Sovyet yapılanmasının ana unsurunu oluşturan Rus-Slav mekanizmasında kalacağı, buna karşı ekonomik gücün perişan cumhuriyetlere yayılabileceği bir model oluşturmayı amaçlamıştır.

Gorbaçov tarafından perestroika adı altında başlatıldığı savunulan sınırlı özel girişime izin verilmesi, ekonominin planlara göre değil toplumun ihtiyaçlarına göre yönlendirilmesi, gerekli olmayan yatırımlara kaynak ayrılması, savunma sanayi silahlanma ve 3.Dünya ülkelerine yardım gibi prodükdif olmayan yatırımların yenilenmemesi ve ülke genelinde çalışanların üretime daha aktif katılımının sağlanması şeklinde özetlenebilir. Dış ekonomik ilişkilerde ise , ideolojik farklılıklar gözetilmeden gelişmiş ülkelerle işbirliği, yabancı sermaye Sovyetler genelinde yatırım imkanını sağlanması ön görülmektedir.(A.Andican, Değişim Sürecinde Türk Dünyası, İstanbul, 1996, s. 27,28)

Gorbaçov'un liderliğinin ilk iki yılında zararın azaltılması ve verim oranının yükseltilmesi amacıyla, Özbekistan'daki ekonomik etkinliklerin kontrolü, siyasi ve ekonomik eksikliklerin giderilmesi için bir takım çalışmalar yapıldı.

87 Glasnost kelime anlamıyla açıklık, aşıkılık anlamına gelmektedir. Glasnost yeniden yapılanmanın politik yönüdür ve her şeyi herkesin önünde açıkça yapmaktır.

88 Perestroika, yeniden yapılanma anlamına gelmektedir.

89 İlhan Uludağ, Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo- Ekonomik Analizi Türkiye İle İlişkileri, İstanbul, 1992, s. 146.

1986 yılında Özbekistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerindeki Merkezi Komite üyelerinden yarısından fazlası azledildi. Buna bağlı olarak Özbekistan'da halkın 1/10'unu teşkil eden Komünist Parti üyelerinden takibata uğrayan birçok hükümet görevlisi azledildi. Gorbaçov döneminin Özbekistan'a getirdiği bir diğer yenilik ise yıllarca ihmal edilmiş olan pamuk monokültürünün doğurduğu çevre sorunları idi. Özbekistan'daki Sovyet planlamacıları 1986 yılından itibaren sulama ve kirlilik üzerinde araştırma yapmaya başladılar⁹⁰.

1989 yılı Haziran başında Özbekistan'ın Fergana Vadisindeki Fergana kentinde pazarda çıkan bir kavganın büyümesiyle patlak vermiş olan olay KGB'nin kışkırtmasıyla harekete geçen bir grup Özbek Türk'ünün Ahıska Türkleri üzerine hücumuyla başlamıştır. Bir hafta içerisinde yaklaşık olarak 100 Ahıska Türkü öldürülmüş, 1000'den fazla insan yaralanmış ve insanlar evlerini terke mecbur bırakılmıştır⁹¹.

1991 yılına girerken Sovyetler Birliği giderek parçalanmaya yüz tutmuş, ekonomik zorluklar içerisinde boğuşan bir imparatorluk görünümünde idi. 1989 yılına kadar uyguladığı reformların başarısızlığına rağmen halk içerisinde desteği devam ediyordu. 1990 yılına gelindiğinde Gorbaçov popülaritesini hızla kaybetmiş, bu yıl ortalarında yapılan kamuoyu yoklamalarında halkın çok az bir kısmının desteklediği lider konumuna düşmüştür⁹².

1 Kasım 1990'da Özbekistan Yüksek Sovyeti aldığı bir kararla Bakanlar Kurulunu lağvetti. Hükümet fonksiyonları Kerimov'a bağlı bir kabineye devredildi. Başbakan Şarkirullah Mirsaldov da yeni oluşturulan Başkan yardımcılığına atandı.

19 Ağustos 1991 darbe girişimi esnasında tarafsız kalan İslam Kerimov yönetimi, darbenin başarısız olduğu anlaşılınca tavrını netleştirmiştir. Darbeci Olağanüstü Hal Devlet Komitesine karşı tavır alan İslam Kerimov, SBKP'den istifa etmiştir. Özbekistan KP'de SBKP'den ayrılmıştır⁹³. Özbekistan Parlamentosu 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan'ın istiklalini ilan etmiştir.

90 Füsun Kara, a. g. e., s. 101.

91 Nancy Lubin, "Uzbekistan; The Challenges Ahead" The Middle East Journal, C.43, S. 4, 1989, s. 626- 628.

92 Füsun Kara, a. g. e., s. 102.

93 Z. Avşar- F. Solak- F. Yorulmaz- A. Yorulmaz, Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, Ankara, 1994, s. 110.

İKİNCİ BÖLÜM

S.S.C.B. DÖNEMİ ÖZBEKİSTAN'IN EKONOMİK DURUMU

1. Sovyetler Birliği'nin Özbekistan'a Uyguladığı Ekonomik Politikalar

Sovyetler Birliği kurulduktan sonra ekonomi, sosyalizmin can damarı olan planlı yönetime dayandırılmıştı. Stalin döneminden itibaren uygulanan ekonomik politikalar neticesinde Özbekistan, kişi başına düşen milli gelir bakımından 15 cumhuriyet arasında en alt sıraları işgal etmekteydi.

Sovyetler, Özbekistan'a birer hammadde ambarı gözüyle bakmış, sanayi ve teknolojik yatırımları sadece hammadde kaynaklarını işletmeye yetecek şekilde düzenlemiştir. Özbekistan'a pamuk üreticisi gözüyle bakmıştır.

Sovyetler Birliği 22.4 milyon km²'lik dev bir ülkeydi⁹⁴. Sovyetler Birliği de bakiyesi olduğu Çarlık Rusyası gibi Orta Asya bölgesini kendi toraklarının bir uzantısı olarak görüyordu⁹⁵. Bu büyük fakat hantal ülkenin bir ucundan öbür ucuna 10.500 km. mesafe vardı ve toprakları dünyanın en büyük hammadde kaynaklarına sahipti⁹⁶. Bu yüzden de eski Sovyet sistemi geniş bir iç pazar ve dış ticarete kısmen bağımlılık gösteren kendi içine kapalı bir sistemdi⁹⁷. Ve bu içine kapalı sistem için Orta Asya fakat özellikle de Özbekistan ekonomik ve siyasi açıdan önem taşıyordu. Çünkü ülke sistemin ihtiyacı olan doğal kaynakların en bol bulunduğu yerlardandı. Özbekistan ve Orta Asya, Rusya için ayrıca bir pazar oluşturmaktaydı ve Sovyetlerin Uzakdoğu'ya ulaşmasını sağlamaktaydı⁹⁸.

Özbekistan yarı-mamul ve mamul mal üretiminde diğer cumhuriyetlere bağımlı kılınmıştır. Bu bağımlılık, Özbekistan Cumhuriyeti'ni nihai malların hemen tamamını ithal eden ülkeler konumuna sokmuş ve bütçe açıklarına sebep olmuştur. Emperyalist sömürüyü daha da ağırlaştıran nokta ise, Özbekistan Cumhuriyeti'nin ihraç edecekleri malların fiyatlarını belirleme hususunda söz sahibi olmayışları ve ithal

94 P. Kennedy, Yirmi Birinci Yüzyıla hazırlanırken, Türkiye İş Bankası Yayınları no: 340, Ankara 1996, s. 295.

95 W. Gumpel, "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon" Avrasya Etüdları Dergisi, Sayı 13, Ankara 1998, s.19.

96 P. Kennedy, a. g. e., s. 296.

97 P. Kennedy, a. g. e., s. 296.

98 W. Gumpel, a. g. e., s. 19.

edecekleri mallar için fiyatların Rus bölgelerine taşınan hammaddeler işlendikten sonra merkezin dayattığı fiyatlar üzerinden ithal edilmesiydi. Özbekistan Cumhuriyeti'nin dış ticaretinde Birlik ülkeleri ile ticaret esastır. Dünya fiyatları ile diğer ülkelere ticaret yapılmasına Moskova izin vermezdi. Bu cumhuriyetler milli gelirleri'nin önemli kısmını merkeze göndermek zorundadırlar. Yani kendi milli gelirleri üzerinde tasarruf yetkileri yoktu.

Sovyetler Birliği potansiyel olarak devasa bir tarım alanına sahipti. (A.B.D. ve Kanada'nın toplam yüzölçümü kadar) Birlik çökmeden önce dünyanın en büyük demir, nikel , kursun , petrol ve doğalgaz üreticisiydi. Dünyanın altın ve krom kaynakları bakımından ikinci sıradaydı, bakır, gümüş ve çinkoda da sayılı üreticilerden biriydi. Öyle ki Sovyet yöneticileri dünyanın kömür rezervlerinin % 58' i, petrolün % 59'u, demirin % 41'i, kereste ormanlarının % 25'i, manganezin % 88'i, potasyum tuzlarının %54' ünün ülkelerinde olduğunu iddia ediyor ve bununla da övünüyorlardı⁹⁹. Fakat Sovyetler Birliğinin zaafa uğraması halinde Birliği oluşturan cumhuriyetlerin bundan korunması için önlemler alınmamıştı. Birliğin temel ekonomik politikası ana merkez (Rusya Federasyonu) etrafındaki diğer uydu cumhuriyetlerin hepsinin sadece bir kaç konuda uzmanlaşmış olması ve bu uzmanlaşmış olduğu konularda üretim yapması, hayati öneme haiz olan diğer maddeler için de diğer cumhuriyetlere özellikle de merkeze bağlı olması idi. Bu sistem çöktükten sonra da Birliği oluşturan tüm cumhuriyetlerin ekonomileri hızla gerilemiştir¹⁰⁰.

Ayrıca katı bir merkezi plan ekonomisinin kaçınılmaz olarak yarattığı sert bürokratik ve hiyerarşik yapı içinde işçi olarak tanımlanan tüm insanlar, baskı mekanizması yoluyla sadece merkezden alınan kararların sorgusuz uygulayıcıları haline gelince kişisel inisiyatifler giderek yok oldu, devlete bağımlılık arttı. Devlet, üretim, tüketim, bölüşüm, yatırım gibi konularda tek belirleyici haline gelince hatta insanların neye, ne kadar ihtiyacı olduğu konusunda bile devlet karar verir hale gelince, bireyin düşünmesi gereken hiçbir şey kalmadı. Merkezin aldığı kararlara uyanlar ödüllendirildi, uymayanlar cezalandırıldı. Üstelik ekonomik faaliyet sonucu meydana gelen gelirin dağılımı da sözde eşitlik ülkesi olan Sovyetler Birliği'nde adaletsiz bir mekanizmaya bağlıydı.

99 P. Kennedy , a. g. e., s. 296.

100 W. Gumpel , a. g. e., s. 21.

Kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrımı kaldırmak bir yana, daha da arttıran bir yapı ortaya çıktı. “Yeni sınıf” ekonomide yaratılan artı değer’e el koyarken, işçi kesimleri ve köylüler yoksulluk sınırında yaşıyorlardı. Ayrıca Rus sömürgeciliği’nin uygulamaları ile Merkez (Rusya) için birer hammadde ambarı ve ucuz emek cennetine dönüşen Cumhuriyetlerin ekonomileri de emperyalist kısıkaç içerisinde iflasın eşiğine gelmişti.

İrrasyonel işletmecilik, Sovyetler Birliği’nin ekonomik yapısını bozmuş, iktisadi büyüme durmuştur. Çünkü merkezi planlama kapitalist ülkelerin üretkenliğinin ana dinamiğini oluşturan piyasanın olmaması, kapitalist sistemin tüketim ekonomisi çerçevesinde mal çokluğu ve çeşitliliği, başta ABD ve Batı devletleri tarafından pompalanan karşı propaganda devlet işletmeciliğinde daha verimli, daha iyi üretim için herhangi bir dürtünün olmaması, Sovyetler Birliği’nin yetersiz büyümesine ve gelişen batı dünyasının önünde gitgide artan biçimde nispeten gerilemesine sebep olmuştur¹⁰¹.

SSCB’nin her yerinde olduğu gibi Özbekistan’da da ücret oranları; ekonominin sanayileşmemiş (no-Industrial) sektörlerinde daha düşüktür. Tablo 1’de görüldüğü gibi, ücret oranları ağır sanayi sektörlerinde (çoğunlukla petrol yakıt ve metalürji) ulaşım, inşaatta en yüksek düzeyde, tarım, hafif sanayi ve hizmet sektöründe en düşük orandadır.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, 1981’de en yüksek bir aylık işçi ve memur maaşları Özbekistan’da sanayide (endüstriyel/üretim personel) 168.4 ruble, inşaat sektöründe (bir aylık 210.9 ruble ve meclis inşaa işinde bir aylık 220.0 ruble) otomobil, şehir elektrik, su ve diğer nakil ve yükleme/ yük boşaltma organizasyonlarında (bir aylık 191.2 ruble). Yerli milliyetin yoğun olduğu tarım ve hizmet alanı (Bilim hariç) sektörlerinde ücretler cumhuriyet ortalamasının altında, çoğunlukla Avrupalıların görev aldığı ağır sanayi taşıma ve inşaat sektöründe ücretler aylık 61 ruble ya da yıllık 130 rublenin üzerinde cumhuriyet ortalamasından yüksektir.

101 Mediha Akarslan, “Tarihi ve Siyasi Açından Türk Cumhuriyetleri’nin Geleceği ile İlgili Düşünceler”, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı I, Yıl :3, Sayı:15, Mayıs-Haziran 1997, s. 920.

Tablo 1: Özbekistan'da İşçilerin ve Memurların Ekonominin Sektörlerine Göre Ortalama Aylık Ücreti (Ruble)

	1940	1970	1981
Ekonominin toplamı	29.7	114.8	158.8
Sanayi (endüstriyel üretim personeli)	27.6	123.5	168.4
Tarım	22.9	97.5	154.2
Devlet Çiftlikleri işletmeleri ve diğer			
Devlet tarımı	19.7	97.8	154.6
Ulaşım	31.9	131.9	191.2
Demiryolu	33.8	116.2	175.4
Otomobil, vb.	30.5	134.8	194.4
İletişim	30.8	91.7	132.74
İnşaat	31.4	154.1	210.9
Meclis inşaat işi	28.1	159.0	220.0
Ticaret, kamu lokantaları materyal, teknik erzak satışlar ve tedarik	25.2	92.3	131.6
Ev-halka ait ekonomi ve kişisel			
Hizmetler	25.6	85.6	118.8
Sağlık hizmetleri	26.8	92.6	122.9
Eğitim	31.7	108.9	132.7
Kültür	20.7	87.0	106.0
Sanat	37.9	90.2	114.8
Bilim ve bilimsel hizmetler	47.7	127.5	164.7
Kredi ve sigorta	33.9	97.6	148.4
Hükümet yönetimi	42.1	113.9	145.1

Kaynak : Vildan Serin, İlhan Uludağ: a. g. e., s. 281

Tablo 2 incelendiğinde Özbekistan'ın ekonomisinin belirli sektörlerinde; diğerlerinden önemli bir şekilde yüksek gelirleri göstermektedir. Her ne kadar oransal ücret skalası ekonomik zeminde olabilse de, yukarıda tanımlanan emeğin dağılımından dolayı, bu tür farklılıklar yardımcı olmamakta, fakat güçlü bir etnik ifadeyi hissettirmektedir. Özbekistan'da farklı milliyetler arasındaki emeğin sektörel ve mesleki dağılımı, en azından resmi ücret verilerek, Ruslar'ın yerli Özbek nüfusundan daha fazla ücret aldığını belirtmektedir.

En yüksek ücretin ödendiği sektörler hakim olan Özbekistan'daki Ruslar arasında kazançlar, hizmet sektöründeki Özbekler arasındaki ortalama ücretten % 50 ve

% 100 daha fazla olmak üzere bu arada farklılaşabilecektir. Yüksek kalifiyenin arandığı mevkilerde Avrupalılar hakim. Uluslara göre mesleki farklılıklarda ayrıca aynı sektörde çalışan yerli halk ile ve yerli olmayanlar arasındaki geniş gelir farklılıklarını da ifade etmektedir¹⁰².

Tablo 2: Sanayideki Sektörlere Göre İşçilerin Ve Memurların Ortalama Aylık Ücretleri (Ruble Olarak)

Sanayi Sektörleri	Endüstriyel Üretim Pers.	İşçileri	Endüstriyel Üretim Pers.	İşçileri
Elektrik Enerjisi	107	96	162	149
Yakıtlar (fuels)	131	123	196	187
Ferro ve ferro olmayan metalürji	128	124	187	183
Kimyasal ve petro kimyasal	106	101	163	155
Makine inşası ve metal isi	103	102	164	166
Makine inşası	103	101	168	170
Kereste, ağaç işi ve kağıt Hamuru, kağıt	93	95	152	155
inşaat malzemeleri	103	102	173	174
Cam ve porselen	92	92	146	141
Hafif sanayi	78	78	130	132
Tekstil	81	83	140	143
Pamuk temizleme	93	97	181	192
Gıda sanayi	77	76	132	132
Tüm sanayi	94	92	152	152

Kaynak : Vildan Serin, İlhan Uludağ: a. g. e., s. 282

Komünistler “Yeni Ekonomik Politika” (NEP), yani aşırı merkezileştirme yoluyla, ekonomik kuralları, özellikle çiftçi ile kooperatif arasındaki faaliyetleri kendi denetimi altına almıştı. Bu yolla araç-gereç, mal-para ilişkilerinin hareket alanı sınırlandırınca, gelişme imkanları kısıtlanıp, üretilen malları pazarlamak hammadde ve üretim araçları ile temin etmeyi merkezileştirme ile değiştirmişti¹⁰³.

102 Vildan Serin İlhan Uludağ, SSCB’deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile ilişkileri, İstanbul, İTO Yayınları Yayın No: 1990-22, 1990, s. 283.

103 Abdullah Faiziev, Özbekistan Ekonomik Politikası ve Son Ekonomik Gelişmeler, 1996, s. 20.

Stalin tarafından kullanılan güçle kolektifleştirme kararı, kooperatifi tümüyle yok etmişti. Devlet ile kooperatifler arasındaki eşit olmayan değişim şartları, yönetimin bürokratlaşmasının genişlemesi, demokratik olmayan topluma yol açmıştı. Demokrasi ilkeleri olmayan toplumda, ekonomik kuralların uygulanması güçtü. Ekonomi beş yıllık planlar esasında yönetilmişti. Bütçe sistemi tamamen merkez yönetimine bağlı idi. Politburo, beş yıllık süre zarfında yapılması planlanan yatırımların ve harcamaların sektörler bazında nasıl dağılacağına karar verirdi. Planlanan bu bütçeler mutlak bütçelerdir. Yani sektörün daha fazla kaynağa ihtiyacı olsa bile, bu ihtiyacı ancak bir sonraki plan bütçede giderebilirdi¹⁰⁴.

104 Abdullah Faiziev, a. g. e., s. 20.

2. SSCB Dönemi Özbekistan Ekonomisinin Sektörlere Göre İncelenmesi

2. 1. Tarım ve Hayvancılık

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan beş Orta Asya ülkesi tarım sektöründen Pazar ekonomisine geçişte farklı yollar izlemişlerdir. Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan, toprağın özelleştirilmesi ve bireysel çiftçiliği teşvik etmiş fakat uygulamada başarısız olmuşlardır. Özbekistan diğerlerinden farklı olarak piyasa odaklı tarım politikalarını ön planda tutmuştur¹⁰⁵. Özbekistan'ın ekonomik yapısı tarım ağırlıklı olup, tarımın 1980 yılında GSMH içindeki payı % 24 iken, bu rakam 1990 yılında %26.1'e yükselmiştir. Tarımsal üretim değeri içinde bitkisel üretimin payı 1980 yılında % 70 iken, 1990 yılında % 63.3'e gerilemiştir. Bu azalışın en önemli nedeni ise sanayileşmenin giderek gelişmesidir¹⁰⁶.

Diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi, Özbekistan'da da Kolhozlar ve Sovhozlar Sovyet döneminde tarım sektöründe hakim işletmelerdi. Bu işletmelerin kendine has ve karmaşık bir yönetim şekli vardı. Şu an bu işletmeler sadece hammaddeyi üretmekte, üretilen hammaddeyi işleyecek tesislerin olmayışı yüzünden ham olarak ihraç etmektedir¹⁰⁷. Bu durum da sömürgeciliğin klasik metodu olan hammaddenin ucuza satılması ve hammaddeden imal edilen makine ve nihai mamullerin yüksek fiyatlarla satın alınması sürecine uymaktaydı¹⁰⁸. Bu süreç bugün de Özbekistan'da devam etmektedir. Dolayısıyla da ülkeye döviz girdisi az olmaktadır. Bu da Merkezi Planlı Ekonominin bir hediyesidir¹⁰⁹.

2. 1. 1. Pamuk Üretimi

Özbekistan'ın en önemli tarımsal ürünü pamuktur. Büyük tarım alanları pamuk üretimine ayrılmıştır. Pamuk üretiminin % 92'si Özbek, Türkmen ve Tacik Cumhuriyetlerinden sağlanmaktadır¹¹⁰.

105 Peter C. Bloch, Özbekistan ve Diğer Orta Asya Ülkelerinde Tarım Reformu, Türkler Ansiklopedisi C. 19, s. 693, (Çev: Ekin Keskin).

106 Özbekistan Ülke Raporu; T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara 1993, s. 92.

107 M. S. Kasimov, Özbekistan'da İktisadi Gelişme, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/ Bugün/ Yarın, Mart 1999, Sayı 26, s. 69.

108 A. Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, İslam mı Milliyetçilik mi? Cep kitapları no: 128, İstanbul 1996, s. 98.

109 Kasimov, a. g. m., s. 69.

110 Philip Micklin, Sovyet Rusya'da Su Yataklarının Değiştirilmesi Planları, Bunların Kazakistan ve Orta Asya İçin Önemi, Ankara, 1985, s. 6.

Sovyetler pamuğu ak altın diye adlandırıp, bunun önemini iyi anlayıp, buna göre hareket etmişlerdir. 1980’li yılların başında bir çok Özbek memurun tutuklandığı ve üretim kotalarını karşılayamayacakları kadar yüksek tutmaya zorlanan Özbeklerin pamuk skandalı patlak vermişti¹¹¹. Pamuk ekim alanları 1983’te 3.262.490 hektardan oluşuyordu. Bu alandan 9.221.000 ton pamuk elde edilmiştir. Ayrıca, pamuk Sovyetler Birliği’nin en önde gelen ihraç ürünüdür¹¹².

Tablo 3: Özbekistan’ın Pamuk Üretimi ve Değişim Oranları

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Pamuk(bin ton)	4.124	4.235	3.938	3.934	3.350	3.641	3.236	3.700	3.350
Evvelki yıla göre % değişim	-11.1	2.6	-7.0	-0.1	-14.8	8.7	-11.1	14.3	-9.5

Kaynak:TİKA, “II. Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayı”, Ülke Profilleri, Kasım 2000, Ankara, s. 141

Tablodan anlaşılacağı gibi, 1993 yılında pamuk üretiminde % 2,6’lık bir artış gözlenirken daha sonra düşüşler olmuştur. Özbekistan’da üretimi etkileyen faktörler; hem kötü hava şartları, hem de pamuk üretiminin yerine diğer tahıl, sebze ve meyve üretimine geçiş yapılma çalışmalarıdır.

Özbekistan’da pamuk üretimi istatistiklerine bakıldığında, tarımın “mono kültürel” bir yapıda olduğu rahatlıkla görülebilir. Ülkede çöl alanının büyük bir oran tutması ve buna karşılık sulamanın ancak kanallar vasıtasıyla yapılması “su” faktörünün önemini ortaya çıkarmaktadır. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen yıllık üretimin 4 milyon ton civarında olması önemlidir. “Pamuk mono kültürü” adı verilen olay; Özbekistan’ın tek bir konuda, pamuk üretiminde, aşırı ihtisaslaşması, diğer her türlü tarımsal üretimden vazgeçilip pamuk ekimine yönlendirilmesi, bunun için geniş su kanalları açılması ve Özbekistan’ın büyük bir pamuk tarlası haline getirilmesidir.

111 R. Wright, “Türkistan Raporu”, Yeni Forum, 13/278, Ankara 1992, s. 24-25.

112 B. Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, İstanbul 1975, s. 66-67.

Verimliliği arttırarak daha fazla ürün elde etmek yerine, toprağın daha fazla ve sık ekimine yönelinmesi, su kaynaklarını aşırı kullanarak bütün bölgeye hayat veren Aral Gölünün kurumasına seyirci kalınması ve çevreye verilen tahribat sonucu Özbekistan'ın fakirleşmesine yol açmıştır.

Özbekistan dünya çapında büyük bir pamuk üreticisi olmasına rağmen, merkezi planlamaya dayalı işbölümü nedeni ile üretilen pamuğun ancak % 10'unu işlemesine müsaade edilmiş, kalan ürünün tamamı Rusya Federasyonundaki tekstil fabrikalarına gönderilmiştir. Bundan dolayıdır ki tekstil için hammadde üreticisi olan Özbekistan bu alanda ihtisaslaşmıştır¹¹³.

Pamuğun üretilmesi kadar işletilmesi ve pazarlanması da önemlidir. Özbekistan'da, SSCB döneminde merkezi planlama ile belirli bir bölgede tek ürün yetiştiriciliği yapılırken, aynı ürünün işlenmesi ile ilgili sanayi ve pazarlanması hizmetleri farklı bir bölgede yapılmaktaydı. Bu durum yıllarca ülkede, ürünün üretilmesi ve pazarlanmasını sağlayan sanayi ile hizmet entegrasyonunun kurulmasını engellemiştir. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak ülke sömürülmüş, tekstil ve dokumacılık gelişmemiş, dışarıdan pamuk ürünleri satın alınmıştır.

Ülkede pamuk üretimi bütün vilayetlerde yapılmakla birlikte üretim miktarı bakımından Kaşkadarya, Buhara, Surhandarya ve Fergana ön sıralarda yer almaktadır. Özbekistan'da Meksika pamuğu ve Peru pamuğu olmak üzere eğirmeye uygun iki tür pamuk üretimi yapılmaktadır. Pamuk üretiminin % 40 civarındaki kısmını devlet ve kolektif çiftliklerinde üretilen pamuk oluşturmaktadır.

¹¹³ Müjde Yener, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Bağımsız Devletler Topluluğuna Dönüşmesi, İstanbul, Nesil Yayınları, 1996, s. 66.

Tablo 4: Özbekistan’da Vilayetlere göre pamuk üretimi (bin ton) ve verimi (kg/da)

Vilayetler	Ekim Alanı(bin ha)	Üretim	Verim	Üretim	Verim
		1992	1992	1993	1993
Karakalpakistan	149,4	276	186	318	213
Andican	131,9	356	274	367	278
Buhara	120,0	369	320	418	349
Cizzah	145,0	282	200	267	184
Kaşkadarya	209,7	483	236	525	251
Navayi	47,5	117	249	134	282
Namangan	108,4	317	290	296	273
Semerkant	114,2	222	190	249	219
Surhandarya	135,5	387	295	408	301
Sirderya	155,0	327	215	232	150
Taşkent	126,0	309	253	162	208
Fergana	139,9	415	286	402	287
Harezm	112,6	278	260	357	317
Toplam	1695,1	4128	248	4235	250

Pamuk rekoltesinde yaklaşık % 35’i elyaf haline getirilen Özbekistan’da 1980-1990 yılları arası pamuk elyafı üretimi bir tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 5: Pamuk Elyaf Üretimi(1980-1990)

Yıllar	Elyaf(bin ton)	Pamuklu İmalat
1980	1.745,3	216
1985	1.647,4	395
1990	1.635,7	515

Üretilen pamuğun % 15 civarı I. Sorti (süper) pamuk, elyaf uzunluğu 34-42 mm, % 65’i II.Sorti (ekstra) pamuğun elyaf uzunluğu 28-44 mm.dir. % 20’lik kısmı III. Veya IV. Sorti pamuktur.

2. 1. 2. Özbekistan’da Yetiştirilen Başlıca Diğer Tarım Ürünleri

Ülkede tarım alanında uygulanan Kolektif Çiftçilik işgücünün bütün şevkini kırmış, yetiştirilecek ürüne Moskova’da masa başında karar verilmiştir. Özbekistan’ın aldığı en önemli kararlardan birisi ekonomik alanda olmuştur. 1990 yılı Ekim ayında Taşkent’te toplanan 7.5 milyon üyeli bağımsız Ticaret Birlikleri Federasyonu kuruluş kongresinde merkezi Sovyet ticari kontrolüne karşı mücadele kararı alındı. Bundan böyle Özbek ticari birliklerinin elde ettikleri karı Sovyet merkezi makamlarının alamayacağı açıklandı¹¹⁴.

Tarımın 1980-1990 yılları arasındaki gelişimine bakıldığında, toplam nüfusun % 60’ı kırsal kesimde yaşamakta ve geçimini tarımdan sağlamakta olduğu görülür. 1980 yılında aktif nüfusun % 45’ i tarımda çalışırken, bu rakam 1990 yılında % 41’e düşmüştür. Kırsal kesimde yaşayan nüfus sayısında ise % 1.9 civarında yükselme olmuştur. Yani 1980 yılında kırsal kesimde yaşayan nüfus miktarı % 58,1’den, 1990 yılında % 60’a yükselmiştir. Bu durum, kırsal kesimdeki nüfus artışının kentlere göre nispeten fazla olduğunu göstermektedir.

Özbekistan’ın arazi varlığı ve kullanım durumu tablo 6’da verilmiştir. Toplam arazinin 1980 yılında yaklaşık % 8,9 (3,9 milyon hektar) tarla arazisidir. Çayır ve mera arazisinin oranı ise %53.1 (23.8 milyon hektar) dir. Çöller, ormanlar ve diğer alanların oranı %38 (16,9 milyon hektar) civarındadır.

Tablo 6: Özbekistan'ın arazi varlığı ve kullanım durumu

Arazi Nev'i	1980		1990	
	1000 Hektar	Oran (%)	1000 Hektar	Oran (%)
1. Tarla Arazisi	3.994, 6	8, 9	4.194, 2	9, 4
-Hububat arazisi	1.173, 8	2, 6	1.008,1	2, 3
-Endüstri Bitkileri	1.912, 1	4, 3	1.876, 3	4, 2
-Meyve, sebze patates	186, 3	0, 4	270, 1	0, 6
-Yem bitkileri arazisi	722, 4	1, 6	1.039,7	2, 3
2. Çayır ve mera arazisi	23.804, 8	53, 1	23.476, 4	52, 5
3. Diğer Alanlar	16.940, 6	38, 0	17.069, 4	38, 1
Toplam Arazi	44.740, 0	100, 0	44.740, 0	100, 0

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990. Taşkent, s. 285

114 A. Şenel, “Sovyetler Birliğindeki Türk Cumhuriyetleri”, Yeni Forum, 12/260, Ankara 1991, s. 18.

Özbekistan arazi varlığının 1990 yılındaki gelişimine baktığımızda ise işlenen arazinin 1980 yılına göre toplam yüz ölçümü içindeki payının % 8,9'dan % 9,4'de, yani ekim alanının 199,6 bin hektara genişlediği görülmektedir. Buna karşın çayır ve mera arazisi 1980 yılına göre 1990 yılında (% 0,6 oranında) alanların miktarında da aynı yıla göre (% 0,1)'lik bir azalma dikkati çekmektedir.

Özbekistan'da Özel Tarım Teşebbüsleri toplam sebze, et ve süt üretiminin % 29'unu, toplam yün üretiminin % 19'unu gerçekleştirmiştir. Tarımsal ürünlerin üretiminde, özel teşebbüsün önemi doğal olarak tüketimde kendini bulmaktadır. Özbekistan'da büyük bir oranda tüketici talebi özel ekonomi tarafından karşılanmaktadır. 1980'de Özbekistan'da 500'ün üzerinde pazar ve çarşı vardı. Bunların 30'u Taşkent'tedir. Özbekistan'daki özel ekonominin büyüklüğü ve rolü çok düşük tahmin edilmektedir. Çünkü bu tahminler ülkenin diğer bölümlerindeki hükümete satılan özel ürünleri ve yasal olmayan kanallarla yapılan satışları kapsamaktadır¹¹⁵. Bunun nedeni ise devlet çiftlikleri olan Sovhozların kolektif çiftliklere göre daha verimli çalışması ile açıklanabilir.

Sovyet ekonomisi 1929 yılında özellikle Orta Asya'da başlayan Kolektifleştirme hareketi ile gerekli zemini hazırladı. Bu hareket esnasında yerleşik köylüler arazilerinden edildiler, göçebeler de yerleşik hayata geçmeye zorlandılar. Hayvanı olan herkesin hayvanlarını Kolhoza teslim etmesi ve devletten maaş alarak çalışması zorunluluğu getirildi¹¹⁶.

Stalin döneminde uygulanan bu politikalar sonucunda binlerce kişi tarım sektöründen uzaklaştırıldı ve sanayinin ihtiyacı olan ucuz işgücü için kullanıldı¹¹⁷. Bu şartlara uymak istemeyenler ise cezalandırıldılar¹¹⁸. Yapılan tüm bu uygulamalar bize kolektifleştirmenin birden fazla yönü olan bir politika olduğunu göstermektedir. Bu arada kolektifleştirme kabul ettirilmeye çalışılırken çıkan kargaşalıklar yüzünden Orta Asya'daki üretim düşmüşse de Sovyet ekonomisi büyümeye devam etmiştir¹¹⁹.

115 Uludağ -Serin, a. g. e., s. 283-284.

116 B. Şahnazarov, "Özbekistan'da Kültürel Çoğulculuk" Avrasya Etüdları Dergisi, Sayı 3, no:4, Ankara 1996 97, s. 95.

117 Y. Kulchik, "Central Asia After The Emperi, Ethnic Groups, Communities And Problems", Central Asia; Conflict, Resolution And Change, <http://www.cpss.org/cabook.htm>, chapter 8, s. 6.

118 Şahnazarov, a. g. m., s. 100.

119 Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek Cilt, s. 334.

Özbekistan'da yetiştirilen bazı önemli bitkisel ürünlerin 1980-1990 yıllarındaki ekim alanları, üretim ve verim durumları tablo 7'de verilmiştir. Özbekistan'da 1980 yılında toplam ekili-dikili alan içinde pamuk alanlarının payı % 48 olup, bitkisel ürünler içinde ilk sırayı almaktadır. Pamuk ekim alanını % 29'luk pay ile hububat izlemektedir.

Bunu sırasıyla % 18'lik pay ile yem bitkilerine ve % 5'lik pay ile patates, meyve, sebze ve bahçe alanları izlemektedir. Buradan anlaşıldığı gibi Özbekistan'da bitkisel üretim pamuk ağırlıklıdır. 1985 yılında pamuk alanlarının toplam ekili dikili alan içindeki payı % 48,7, 1986 yılında ise en yüksek değeri olan % 52'ye kadar yükselmiştir. Bu yıldan sonra hükümetlerce alınan önlemler sonucunda pamuk alanlarının payı 1990 yılında % 43,6'ya kadar düşmüştür. 1990 yılında 1980 yılına göre pamuk ve hububat alanlarının payındaki bu azalmalar sonucunda, patates, meyve, bahçe ve sebze alanlarının toplam alan içindeki payı % 6'ya, yem bitkilerinin payı ise % 25'e yükselmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde 1980 yılında ekiliş alanları itibariyle birinci sırada 1.878.000 hala pamuğun ikinci sırada 523.000 hala buğdayın, üçüncü sırada ise 185.000 hala mısır'ın yer aldığı görülmektedir. 1990 yılında ise pamuk 1.830.000 hala yine birinci sırada, buğday 461.000 ha. ile yine ikinci sırada olup, pirinç 146.000 ha ile daha önceki yılda üçüncü durumda olan mısır'ın yerini almaktadır.

Bitkisel ürünlerin üretimini incelendiğinde 1980 yılına göre 1990 yılında pamuk üretiminde % 9,3, mısır üretiminde % 35 ve meyve üretiminde % 4'lük azalma, buna karşın buğday üretiminde % 32, pirinçte % 10, patatesten % 40 ve sebze üretiminde ise % 16'lık bir artış olmuştur. Bu yükselişlerin nedenini 1986 yılından sonra adı geçen ürünlerin ekim alanlarındaki artışların olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan verim rakamlarındaki gelişmelere bakıldığında 1980 yılına göre buğdayın dekara verimi 1990 yılında % 14'lük artış ile 120 kg/da çıkmıştır. Diğer ürünlerin hemen hemen hepsinde dekara verimliliğin düştüğü görülmüştür. Bu durumda 1985 yılından sonra ekonomide uygulanan yeniden yapılandırma politikası sonucunda tarımsal girdi kullanımında yetersizlik yol açmıştır.

Tablo 7: Özbekistan'da 1980-1990 yılları Arasında Bazı Bitkisel Ürünlerin Dağılışı

Ürünler	1980			1985			1990		
	Ekim Alanı (Bin Ha)	Üretim (Bin ton)	Verim (Kg /ha)	Ekim Alanı (Bin ton)	Üretim (Bin ton)	Verim (Kg/Ha)	Ekim Alanı (Bin Ha)	Üretim (Bin ton)	Verim (Kg/Ha)
Pamuk	1.877	5.579	2.970	1.989	582	2.704	1.830	5.058	2.760
Buğday	522	418	8-300	470	361	1.300	461	553	1.200
Mısır	185	1.239	6-700	128	443	3.437	108	43	3.967
Pirinç	105	454	4-500	150	454	3.020	146	502	3.424
Sebze	104	2.459	2-357	107	2.385	2.219	140	2.842	202
Meyve	52	1.046	2.008	52	790	1.501	79	1000	1.253
Patates	23	239	10-257	26	240	9.152	41	336	8.047

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı 1993, Taşkent, s. 14

Sovyet Rusya Türk ülkelerinde üç tür tarım politikası uygulamıştır. Bunlar Pamukçuluk, Suni sulama ve Yeni ekim alanları kazanma politikalarıdır.

Sovyetlerin Pamuk üretimindeki artışa hiç dayanmayan yaklaşımları, Türk cumhuriyetlerini bu konuda çok güç durumlara sokmuş, uygulamada Türk işçilerine adeta bir köle-işçi statüsü yaratılmıştır. Sovyetler pamuk üretiminde kârlılığı artırmak için işçi ücretlerini düşük tutucu bir ücret politikası izlenmesi ve bu sektörde çalışanlar için Sovyet ceza kanununa özel maddeler konulması yanında, pamukçulukla meşgul çiftçilere de Moskova'ya pamuk vermedikleri takdirde, Moskova'nın da onlara buğday vermemesi gibi yöntemlere de başvurmuştur¹²⁰.

120 Uludağ, – Serin, a. g. e., s. 228.

Pamukçuluğun merkezi olan Özbekistan Sovyet Cumhuriyetinde, Özbekistan Ziraat Bakanı Hıdır Ali 1934'te, "biz ne kadar çok pamuk mahsulü alırsak o bizi o kadar Moskova'ya bağlayacaktır, biz sonuçta koloni olacağız" demişti. Onun beyanatının doğruluğunu son durum iyice ispat etti. Pamukçuluk Rusya sömürsününün bir vasıtası oldu. Bunun için Özbekistan Pamuk Sanatı Bakana Cabbar'ın pamukçuluk konusunda istismara neden olduğu ve rüşvet aldığı gerekçesi ile 31. 8. 1986'da Moskova'daki Sovyet Yüksek Mahkemesinin hükmü ile kurşuna dizilmesi tipik bir örnek olabilir. Pamuk tekstili dışarıda hazırlanmaktadır. Bu nedenle pamukçuluk ülkelerine tekstil gönderilmektedir. Kuşkusuz bunun maliyeti de ülkeye oldukça yüksek olmaktadır¹²¹.

Tarım politikasında, Sovyet Rusya'nın ikinci önem verdiği konu "suni sulama" faaliyetleridir. Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyada en çok su kullanan ülkedir. Sovyetler Birliği'nde 1979 yılında 309 milyar metre küp su kullanılmıştır. Bunun 203 milyar metreküpü yani % 66'sı tarım için kullanılmıştır. Sovyet Rusya bir su dağıtma sorunu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Nüfusunun ve sanayinin en yoğun bulunduğu bölgeleri ve en iyi tarım arazisinin hemen hemen tamamı kurak ve yarı kurak bölgelerde bulunmaktadır. Su sorunu son yıllarda önem kazanmış, en azından böyle bir sorun olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Gerekli olan suyu sağlamak için su yataklarını değiştirme projelerini uygulamaya karar vermişlerdir.

Bu projeyi uygulamaya karar vermelerinde etkili olan en önemli konu, Hazar Denizi ile Aral Gölü'nün su seviyesinin düşmesi ve bu iki denizle Azov Denizinin tuzluluk oranlarının artmasıdır. "Sibirya-Orta Asya Kanalı" adı verilen bu proje ile Sibirya nehirlerinden güneye, Orta Asya'ya su aktarılması düşünülmektedir¹²².

Bu bölgede tarım alanında kullanılan suların büyük çoğunluğu Aral Gölü havzasından temin edilmektedir. Bu da Aral Gölü havzasının yıllık su akımı kapasitesinin % 94'ünü teşkil etmektedir. Böyle büyük oranlarda Aral Gölünden su çekilmesi buradaki suyun azalmasına neden olmaktadır¹²³.

121 B. Hayit, a. g. e., s. 73.

122 P. Micklin, a. g. e., s. 1-15.

123 P. Micklin, a. g. e., s. 7-9.

Aral Gölü'nde su azalması önemli ekonomik ve ekolojik meseleler yaratmıştır. Bu olay ileride daha da büyük kayıplara sebep olabilecektir. Aral Gölü'nün alanının daralması ve suyunun azalması bölgeyi yazları daha sıcak, kışları daha soğuk geçen ilkbaharın daha geç geldiği, sonbahar soğuklarının daha erken başladığı, daha az yağışlı, daha bariz bir kara iklimine dönüştürecektir.

Deniz seviyesinin daha da düşerek 33 metreye inmesiyle, aşağı Amu Derya bölgesinde mahsullerin yetişme süresi 170-180 günle sınırlanabilir.

Bu da bölgenin önemli bir ürünü olan pamuğun yetişmesi için yeterli değildir. Aral Gölü'nün sularının çekilmesinden meydana gelen zararların çok önemli olduğu tahmin edilmektedir. Özbekistan Cumhuriyeti hakkında yapılan geniş bir araştırma, tarımda, balıkçılıkta ve endüstride yıllık zararın 700 milyon ruble olduğunu göstermektedir. Diğer Cumhuriyetlerin ve ekonomik sektörlerin bu yüzden uğradığı zararlar da göz önüne alınırsa bu miktar artar¹²⁴.

Sovyetler'in iktisadi siyasetinin önemli işlerinden birisi de tarım için yeni topraklar kazanma faaliyetleri oluşturmuştur. Yeni topraklar kazanma politikasıyla bir yandan Rus kolonizasyonu için temeller atılırken, bir yandan da Türklerin tarihi ve coğrafi isimlerinin çoğu Rusça isimlere dönüştürülmektedir. Türk topraklarında yabancı etnik grupların sayısını artırma politikasının ekonomik politikalarla birlikte yürütüldüğü, hatta bunların birbirlerini tamamladıkları görülmektedir¹²⁵.

Tablo 8: Özbekistan'da 1980-1990 yılları arasında tarımsal üretim değerinin gelişimi (milyon ruble) 1980=100

Yıllar	Tarımsal Üretim		Bitkisel Üretim		Hayvansal	Üretim
	Milyon ruble	Endeks	Milyon ruble	%	Milyon ruble	%
1980	10.095,3	100,0	7.069,2	70,0	5.026,1	30,3
1985	10.215,3	101,0	6.930,3	68,0	3.285,0	32,0
1986	10.014,3	99,2	6.795	67,8	3.218,9	32,2
1987	10.048,8	99,5	6.631,2	65,9	3.417,6	34,1
1988	10.931,2	108,3	7.289,4	66,7	3.641,8	33,3
1989	10.456,2	103,6	6.691,9	63,9	3.764,3	36,1
1990	11.113,7	110,1	7.043,6	63,3	4.070,1	36,7

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990, Taşkent, s.240.

124 P. Micklin, a. g. e., s. 14-15.

125 B. Hayit, a. g. e., s. 75; Uludağ, İ – Serin, V, a. g. e., s. 229.

Tablo 8'de 1980-1990 yılları arasında tarımsal üretim değerindeki gelişmeler verilmiştir. Çizelgedeki değerlerden anlaşılacağı gibi toplam tarımsal üretim değerinde 1980 yılına göre 1985 yılında % 1, 1988 yılında % 8,3 ve 1990 yılında ise %10'luk bir artış söz konusu olmuştur.

1980 yılında toplam tarımsal üretim değeri içinde bitkisel üretimin payı % 70 iken, giderek bu pay azalmış ve 1985 yılında % 68'e, 1988 yılında % 66,7'ye ve 1990 yılında ise % 63,3'e düşmüştür. Buna karşılık hayvansal üretim değeri artmıştır. Tarla arazisine iyi olmayan topraklarının % 52,5 oranındaki büyük bir kısmı (23.476,4 bin hektar) çayır ve mera alanları olarak hayvancılık açısından değerlendirilmektedir.

Ancak bu araziler miktar olarak geniş bir alan kapsamına rağmen, ot verimi ve kalitesi bakımından iyi durumda değildir. Bunun nedeni de Özbekistan ikliminin yazın çok sıcak (+ 49 C) ve yağışların az olmasındandır¹²⁶.

Özbekistan'da yüzölçümü 30 milyon (Ha) olan tarıma elverişli arazinin büyük bir bölümü Seyhun ve Ceyhun nehri vadileri ile Fergana Ovasında yer alır. Sulanabilir durumdaki 4 milyon (Ha) arazinin yarısı gıda ürünlerine, yarısı da sınai ürünlere ayrılmıştır. 3/5'ü çöl ya da yarı çöl olan Özbekistan'da tarım yapılan arazinin hemen tümünün sulanması gerekmektedir. 1990 sonundan itibaren su miktarının yetersizliği nedeniyle kayda değer toprak ıslah çalışmaları yapılamamıştır.

1960'larda projesi hazırlanmaya başlanan ancak 1980'de yüksek maliyet nedeniyle Moskova'nın çalışmaları durdurduğu Sibiryadan Özbekistan'a su nakli planları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tamamen iptal edilmiştir¹²⁷.

Cumhuriyet'in 447.400 km²'den fazla olan yüzölçümünün sadece % 10'u ekilebilir durumdadır. Aynı zamanda Özbekistan topraklarının büyük bir kısmında Karakum, Kızılıkum, Üstyurt gibi çöl ve yarı çöl olan yerler vardır. Özellikle tarım amacıyla faydalanılmakta olan topraklarda demografik yükün ağırlığı şu anda bile çok büyüktür. Merkezî Asya ülkeleri arasında Özbekistan nüfusu daha yoğun olup, 1 km'ye 54.4 kişi düşmektedir. Halbuki bu rakam Kazakistan'da 6.1; Kırgızistan'da 22.7; Türkmenistan'da 9.4'den ibarettir. Özbekistan'da kişi başına 0.17 Ha ekilebilir alan varsa, Kazakistan'da 1.54, Kırgızistan'da 0.26; Ukrayna'da 0.59; Rusya'da 0.67 Ha tarıma elverişli toprak vardır. Tüm nüfusun yarısından fazlasının kırsal kesimde

¹²⁶ Özbekistan Ülke Raporu; T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara 1993, s. 94

¹²⁷ Zehra Mumcu, Özbekistan, İstanbul, İTO Yayın No:1993, s. 14-15.

yaşadığını göz önünde bulundurursak, Özbekistan köylerinde insan gücünün nisbi fazlalığı değil, belki mutlak fazlalığı hemen göze çarpar. Özbekistan'da nüfusun artması nispeten yüksek olup, şehirleşme ve verimli topraklara kaymanın tesirlerini dengelemek için, şehirleri geliştirmeye, inşaat sektörünün gelişmesine, yeni işletmelere, altyapı ve ulaşım iletişim hatlarının yapılmasına özen gösterilmektedir¹²⁸.

2. 1. 3. Tarımsal İşletmeler; Kolhoz ve Sovhoz

Özbekistan tarımı 1991'e kadar genel olarak sadece iki tip işletmeye dayanmaktaydı. Bunlar kolhoz ve sovhozlardır. Sosyalist tarım ekonomisi, ekonominin tüm alanlarında olduğu gibi kolektif (toplumsal) mülkiyetin özel mülkiyet yerine geçirildiği yapının genel özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla Özbekistan'da tarım topraklarının mülkiyeti devletindir. Devlet, bu mülkiyet hakkını kolhoz ve sovhoz işletmeleri eliyle kullanmaktadır. 1994 yılı verilerine göre Özbekistan'da 1643 adet kolhoz ve 745 adet sovhoz işletmesi bulunmaktadır¹²⁹.

Tablo 9'da Özbekistan'daki tarımsal işletmelerin 1980-1990 yıllarındaki gelişimi verilmiştir. Özbekistan tarımı 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği tarımının bir parçası olup, ekonominin tüm alanlarında olduğu gibi kolektif (toplumsal) mülkiyet, özel mülkiyetin yerine geçirilmiş ve tarım toprakları sadece Kolhoz ve Sovhoz işletmeleri ile işletilmiştir. Tablo 9'dan da görüldüğü üzere 1980 yılında Özbekistan'da 854 adet Kolhoz ve 888 adet Sovhoz işletme bulunurken, 1985 yılında sırasıyla Kolhozlar 856'ya, Sovhozlar ise 1085'e yükselmiştir. 1980 yılında Kolhozların toplam işletmeler içindeki payı % 49, iken, bu oran 1985 yılında % 44'te, 1988 yılında % 45'e ve 1990 yılında ise % 46'ya gerilemiştir. Bu rakamlardan yıllar itibariyle Sovhozların sayısında bir artış olduğu anlaşılmaktadır, örneğin 1980 yılında 888 adet olan Sovhoz işletmesi 1990 yılında 1108 adete yükselmiştir.

Tablo 9: Özbekistan'da tarımsal işletme sayısı 1980-1990

	1980		1985		1988		1989		1990	
	Adet	(%)	Adet	(%)	Adet	(%)	Adet	(%)	Adet	(%)
Kolhoz	854	49	856	44	837	45	877	46	940	46
Sovhoz	888	51	1085	56	1030	55	1038	54	1108	54
Toplam	1742	100	1941	100	1867	100	1915	100	2048	100

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı 1990, s.225.

128 İslam Kerimov, "Özbekistan 21.Yüzyılın Eşiğinde, Bilig Yay., Ankara 1997, s. 108.

129 S. N. Usmanov, Tarım Ekonomisinin Önemli Problemleri, Taşkent 1987, s. 62.

Kolhoz, kolektif şirket ya da birleşme anlamına gelmektedir. Kolhozlar, çiftçilerin kendi isteklerine göre birleştiği kolektif şirketlerdir. Kolhoz kendi faaliyetini devletin mülkü olan arazide sürdürmektedir. Ancak tarımsal üretimde kullanacağı, demirbaş ve diğer üretim vasıtaları kolhozlara yani kolhozu oluşturan kişilere aittir.

Ek olarak üretilen ürün ve yıl sonunda elde edilen kazanç, kolhoz ortaklarına dağıtılmaktadır¹³⁰.

Sovhoz, devletin idare ve kontrolündeki büyük devlet çiftlikleridir. Tarımsal faaliyette kullandığı araçları ve bu faaliyet sonunda elde edilen kazanç ve tarımsal ürünler devlete aittir.

Sovhozlar'da çalışan işçiler devletten yaptığı işe göre tarife esasında maaş alırlar. Sovhozların ortalama arazi genişliği bölgeden bölgeye farklı olup 2500-5000 hektar arasında değişmektedir. Her bir sovhozda da ortalama aile sayısı da farklı olup ortalama 768'dir¹³¹.

Kolhoz ve sovhozlara giriş sorununa gelince, Özbekistan'da 16 yaşına gelen herkes isterse çalışabilir. Kolhoz ve sovhozlarda giriş-çıkış serbesttir. Kolhozlarda yönetim şekline gelince kolhoz müdürü vardır, ancak müdür tek başına karar veremez, alınacak kararlar ve yapılacak işler tüm kolhoz işçilerinin yer aldığı genel kurulda görüşülür. Bu yöntem Sovhozlarda daha farklıdır. Sovhozlarda sovhoz müdürü yapılacak işleri tek başına düzenler.

Kolhoz ve Sovhozlar'da işin organizasyonu "brigade" denilen 30-50 kişilik çalışma gruplarına dayanmaktadır. Kolhoz ve sovhozlarda 15-20 tane "brigade" grupları olup, her brigade de 1 yönetici vardır. Brigadelerin arazi genişliği 70-500 hektar arasındadır. Bitkisel üretimdeki brigadelerin işini agronomlar yönetmektedir(Agronom; tarım üniversitesi tarla bitkilerinden mezun olan mühendislerdir). Hayvansal üretimi zootechnistler yönetmektedir.

Özbekistan'da ilk kolhozlar 1918-1920 yıllarında kurulmuştur. 1923 yılında Özbekistan'da 28 kolhoz bulunmaktaydı. Bu tarihten sonra kolhozların sayısı giderek artmaya başlamıştır. İlk kurulan kolhozlar çok büyük değildi.

¹³⁰ Yoldaşev, Sosyalist Tarım Ekonomisi, Taşkent 1971, s. 214.

¹³¹ S. N. Usmanov, a. g. e., s. 124.

Kolhozlar'da ortalama 15-20 aile bulunmakta ve 30-40 kişi çalışmaktaydı. 1927 yılında kolhozların ortalama arazi genişliği 13 hektar iken, 1929 yılında ortalama 62 hektara genişletilmiştir. Ortalama olarak Toplam arazinin ancak 49 hektarı fiilen işlenmekteydi¹³².

Özbekistan ekonomisinde hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır. Özbekistan, Kazakistan ile birlikte BDT içinde sığır yetiştiriciliğinde önde gelen ülkelerinden biridir. Özbekistan'da koyun ırklarından en yaygın olanlar, Hosarı ırkı ve Karakul ırkı koyunlardır.

Yine yünü için beslenen Merinos ırkı da yaygındır. Keçi ırklarından en yaygın olanları ise tiftik keçisi, Beyaz Rus Keçisi ve yerli keçi ırklarıdır. Özbekistan'da hayvansal proteinin sağlandığı başlıca hayvan türleri; sığır, koyun, keçi ve kümes hayvanlarıdır. Hayvansal protein üretiminin arttırılması hayvan varlığı yanı sıra, birim hayvandan elde edilen verimde de oldukça önemli bir husustur.

Özbekistan'da tarımsal faaliyetle uğraşan kolhoz ve Sovhozların hemen hemen hepsinde bitkisel ve hayvansal üretim bir arada yürütülmektedir. Özbekistan'da süt inekçiliği oldukça gelişmiş olup, farklı ırklarda süt inekleri yetiştirilmektedir. Bunlardan en yaygın olanı Siyah-Alaca ırkıdır. Bu ırkların yaygınlaşmış olmasının nedeni hayvanların iklim koşullarına çabuk adapte olabilmesidir. Siyah-Alaca ırkıdan başka Şarthorn ve Kazak Beyaz baş ırkları ile melez ırk olarak Buşeyew ırkı ve yerli ırk sığırlar bulunmaktadır.

Tablo 10'dan anlaşılacağı gibi 1980 yılında 3.530.700 baş olan sığır sayısı 1990 yılında % 18'lik artış ile 4.180.200 başa ulaşmıştır. Türler itibariyle hayvan Populasyonunun hemen hemen tamamında 1990 yılında 1980 yılına göre artış olmuştur, örneğin; 1980 yılına göre 1990 yılında inek varlığında % 21, domuzda % 40, karagül keçilerinde % 18, karagül koyunlarında % 1 ve at sayısında ise % 18'lik artış olduğunu söylemek mümkündür. Sadece toplam koyun ve keçiler % 2'lik azalma söz konusudur¹³³.

132 Özbekistan Ülke Raporu; T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara, 1983, s. 96.

133 F. Mirkarimov, Kolhoz ve Sovhozlarda Üretim Organizasyonu ve Planlama, Taşkent, 1972, s. 58.

Tablo 10: Özbekistan'ın Hayvan Varlığı (1000 Baş)

Hayvan Nev'i	1980	1986	1987	1988	1989	1990
Siğır	3530,7	4099,8	4073,8	4103,1	4130,3	4180,2
İnek	1360,2	1559,4	1555,4	1571,7	1597,0	1644,7
Domuz	531,4	728,3	763,1	742,7	728,6	742,9
Koyun ve keçi	8961,9	9256,3	8832,1	8539,9	8721,8	8785,6
Karagül koyunu	5312,9	5245,5	5200,0	5130,0	5250,0	5345,0
Karagül keçisi	661,0	760,8	760,0	764,0	770,0	785,0
At	82,2	88,0	88,6	90,0	92,8	97,4

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, Taşkent 1990, s. 142.

Tablo 11'de Özbekistan'da üretilen hayvansal ürünlerin üretim miktarlarındaki gelişmeler verilmiştir. 1990 yılında et üretimi 1980 yılına göre % 33, süt üretimi % 25, yumurta üretimi % 60, yün üretimi ise % 32 oranında artış göstermiştir. İneklerin süt verimi 1980 yılında 1665 kg/baş'tan 1990 yılında 1725 kg/baş'a yükselmiştir.

Tablo 11: Özbekistan'ın Hayvansal Üretim Miktarları

Hayvansal Ürün	1980	1986	1987	1988	1989	1990
Et (1000 ton)	330,5	386,0	386,0	385,8	4041	439,6
Süt (1000 ton)	2265,5	2265,0	2438,8	2505,3	2649,5	2836,6
Yumurta (milyon)	1460,6	1947,7	2042,0	2218,4	2218,4	2333,8
Yün (1000 ton)	19,1	20,7	23,5	23,5	24,3	25,2

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990, Taşkent, s.145

Genel bir değerlendirme ile; hayvancılığın Özbekistan tarımında önemli bir yeri vardır. Ülkedeki toplam tarımsal üretim değerlerinin yaklaşık %40'ını hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır¹³⁴.

Özbekistan'ın beşte üçünü oluşturan bozkır ve çöl karakterindeki arazilerin koyun yetiştiriciliği ile değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Dünyada mevcut Karagül koyunlarının %18-20'si Özbekistan'da bulunmaktadır¹³⁵.

134 TOBB, Özbekistan Tarım Ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı Ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, İstanbul, TOBB Yayınları, 2000, s. 41.

135 TOBB, a. g. e., s. 48.

Özbekistan Karagül koyunlarının vatanıdır. Bu nedenle karagül koyunlarının postlarının işlenmesi ve dünya pazarlarına işlenmiş ürünlerin sürülmesi ülke ekonomisi bakımından önem kazanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce Moskova tarafından gerçekleştirilen merkezi planlamanın hayvansal üretim de kendini gösterdiği, ülkelerin hayvancılığın belli alt sektörlerinde ve belli üretim hedeflerine göre faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu amaçla; damızlık hayvanlar, yem ana maddeleri, ilaçlar ve aşular, uygun teknolojiler verilmiş olan Özbekistan'da, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yukarıda sıralanan olanaklar bakımından kendilerine yeterli hale gelme uğraşısı içine girmişler ancak, hayvansal üretimde önemli derecede verim azalması ile yüz, yüze gelmişlerdir. Ancak bu olumsuzlukların giderilmesi ölçüsünde önümüzdeki yıllarda Özbekistan'ın hayvansal üretimde de dünya ticaretine açılacağı beklenmektedir¹³⁶.

2. 2. Sanayi

Sovyetler Birliğinin sanayisinin temeli 1920'li yıllarda Lenin ve Stalin'in girişimleriyle atılmıştı. Lenin bu ağır sanayii hamlesine Yeni Ekonomik Politika (NEP: New Economic Policy – Novaya Economicheskaya Politika)¹³⁷ adını vermişti. 20'li yıllarda atılan bu temeller sayesinde Sovyet ekonomisi 2. Dünya Savaşının sonlarına doğru , ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmişti¹³⁸.

SSCB' de 1930'lu yıllarda geçerli olan hedef ağır sanayinin tesisi idi. Fakat 2. Dünya Savaşından sonra dünya genelindeki ekonomik yaklaşım değişti. Ucuz üretimin dolayısıyla da bol ve ucuz hammaddenin , ucuz emek ve işgücünün önemi arttı. Bunun sonucunda ise demir - çelik , çimento , lokomotif, takım tezgahı , traktör tekstil ürünleri, prefabrik yapılar merkezi planlamaya uygun olarak bolca üretildi. Zaten bu sıkı sosyalist dönemde belirlenen hedeflere ulaşıldığı sürece çoğu kağıt üzerinde olsa dahi maliyetler önemsizdi¹³⁹.

136 TOBB, a. g. e., s. 54.

137 Yeni Ekonomik Politika (New Economic Policy - Novaya Economicheskaya Politika (NEP)) : Lenin tarafından 1921 yılında ekonomiyi canlandırmak için geliştirilmiş bir programdır. Program Birlik içindeki çiftçilere ; ürünlerini doğrudan pazarlama . küçük ölçekli tarım işletmeleri kurma ve işletme hakkı veriyordu. Bu uygulama 1929 yılında merkezi planlamaya geçilmesiyle birlikte sona ermiştir. Bkz. Curtis: a.g.e.

138 P. Kennedy, a.g.e., s. 296.

139 P. Kennedy, a.g.e., s. 300.

Fakat dünya ekonomisi 60'lı yıllarla birlikte bir değişim daha geçirdi ve ağır sanayinin önemi azaldı , bunun yerine getirisi daha çok olan bilgisayar, yazılım,otomobil,ilaç gibi yükte hafif pahada ağır şeylerin üretimi değer kazandı.

Sovyetler bu değişime ayak uyduramadılar çünkü bu yeni sanayii sektörlerine yatırım yapılması gerekiyordu ve bu da tarıma, gıda fiyatlarının sübvansiyonuna ve savunmaya ayrılan kaynakların kesilmesine sebep olacaktı. Bu yüzden de bu yatırımlar yapılmadı. Zaten tarıma ve savunmaya ayrılan harcamalar her geçen gün artıyor ve sistemin modernizasyonu için ayrılmış olan kaynakları bile yutuyordu. Sovyet ekonomisi bir kısır döngü içine girmişti ve 1930 ile 1960 arasındaki gelişmeyi destekleyen ve işletme maliyeti az olan petrol ve doğalgaz kaynakları tükenmişti¹⁴⁰.

1928'li yıllardan itibaren sanayileşmeyi kalkınma ile özdeş tutan Sovyet Rusya, sanayi için gerekli hammadde temini konusunda, Türk Cumhuriyetlerindeki kaynaklarını süratle kontrolü altına almaya önem vermiştir¹⁴¹. Türklerin bütün hammaddeleri (madenler, kimyevi maddeler, ziraat ve hayvancılık mahsulleri) Sovyet Rusya sanayisini kurmak için kullanılmıştır¹⁴².

Türkistan'da modern teknolojiye dayalı hammadde işleyen çok sayıda fabrikalar kurulmuştur. II. Dünya Savaşı döneminde Sovyet Avrupa'sındaki ağır sanayiın büyük bir kısmı, Türkistan'a aktarılmıştır. Buna rağmen Türk ülkelerinin de kendilerinin önceden kurduğu, geliştirdiği sanayiler mevcut olduğundan, Sovyetlerin yeni kurduğu endüstriler ile karşılaştırıldığında elde edilen oranın, bazı ülkelerde, yerli halka daha çok ait olduğunu ortaya koymaktadır, örneğin, Kazakistan Sovyet Rusya'nın önemli hammadde deposu olmasına rağmen, buradaki endüstride Sovyetler Birliği'nin payının % 3 olması şaşırtıcıdır.

Yine pamuk üretimi Sovyetlerce ak altın olarak tanımlanıp, üretime çok fazla önem verilmiş olmasına rağmen, tekstil endüstrisindeki Sovyetlerin payı % 5'tir. Türkistan Sovyetler Birliği'nin % 60'dan fazla ipeğini verdiği halde onun ipek tekstili ürünlerindeki hissesi yalnız % 7 dir. Bir başka gelişme ise hammadde kaynağının çıktığı bölgede işlenmesi yerine, endüstrinin daha çok merkezde kurulması yolundaki eğilimdir. Bu durum petrol ürünlerinin elde edilmesinde açıkça görüldüğü gibi, pamuk tekstilinde de aynı şekildedir, örneğin, Türkistan'da, Sovyetler Birliği 'nin % 92 pamuk lifleri elde edilmekte iken, bölgede sadece pamuk tekstilinin % 5.2'si bulunmaktadır.

140 P. Kennedy, a. g. e., s. 300.

141 B. Hayit, a. g. e., s.71; Uludağ, İ-Serin, V; a.g.e., s. 227.

142 B. Hayit, a. g. e., s. 71.

Görülmektedir ki, Çarlık Rusya'sı dönemlerindeki bu konudaki düşünce yapısı, 1917 sonrasında aynen devam ettirilmiş, Türk ülkeleri eskisi gibi hammadde üreticisi ve deposu olarak görülmüştür. Sanayide görev alan Türk uzmanlarının da, Ruslara oranla azınlıkta kalması (% 31), Türk işçisi olarak da % 28'lik bir paya sahip olabilmesi, bu ülkelerin yerli halkları olarak kendi ürünlerini işleyen endüstrilerde dahi yeterli ve hak ettikleri paya halen sahip olamadıklarını açıkça göstermektedir. Görülmektedir ki, Sovyetlerin bu ülkelerde izlediği sanayileşme stratejileri, Türklerin sosyal hayatlarını olumlu yönde etkileyici, de-ğıştirici bir şekilde geliştirilmemiş ve uygulanmamıştır¹⁴³.

Özbekistan'da sanayi sektörü Orta Asya Cumhuriyetlerine göre daha gelişmiş bir durumdadır. 1980 yılında Özbekistan'da yaratılan GSMH içinde % 50,5'lik oranı ile sanayi sektörü ilk sırada gelmektedir. Sanayinin payında 1980 yılına göre giderek bir artış söz konusudur, örneğin 1980 yılına göre bu payda sırasıyla 1985 yılında % 3,7 ve 1990 yılında ise % 0,8'lik bir artış olmuştur.

1980 yılında ekonomik aktif nüfusun % 19,3'ü sanayi sektöründe çalışırken, bu rakam 1985 yılında, 19,6 ve 1990 yılında ise 19,5 olarak gerçekleşmiştir¹⁴⁴. Tablo 12'de 1980-1990 yılları arasında Özbekistan'daki mevcut sanayi kollarında çalışan personel sayısındaki gelişmeler verilmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere sanayi kollarında çalışan toplam personel sayılarında 1980 yılına göre 1988 yılında % 25'lik hızlı bir yükselme olmuştur. 1989 ve 1990 yıllarında ise 1988 yılına göre önemsiz bir azalma söz konusu olup, yani istihdam edilen kişi sayısının artışı 1980 yılına göre 1990 yılında % 24,5'dir.

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da sanayi Sovyet yönetiminin bölgelere dağılan sanayileri, merkezîyetçi politikayla yönetmesinden dolayı bağımsız bir yapıya kavuşmamıştır. Aynı zamanda bu durum sanayi dışındaki ekonomik faaliyetlere de yansımıştır.

Eski SSCB toplam sanayi sektöründeki üretimin payı %2.4, inşaat sektöründeki üretim payı % 3.8, ulaşım ve haberleşme sektöründeki payı % 2.7'dir. Özbekistan'ın 1991 verilerine göre kendi içindeki sanayi sektörünün payı % 33.2'dir.

143 B. Hayit, a.g.e., s. 71-72; Uludağ, İ—Serin, V; a.g.e., s. 227.

144 Özbekistan Ülke Raporu; T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara 1993, s. 96.

Tablo 12: 1980-1990 Döneminde Özbekistan Sanayisinde İstihdamın Gelişimi

Sanayi Kolları	1980		1985		1988		1989		1990	
	Adet (1000)	Endeks	Adet (1000)	Endeks	Adet (1000)	Endeks	Adet (1000)	Endeks	Adet (1000)	Endeks
Ağır sanayi	495, 2	100	577, 2	117	592, 9	120	578,9	117	570,3	115
Enerji Sanayisi	33,6	100	39,0	116	39,3	117	41,1	122	46, 2	137,5
Metalürji Sanayisi	31,3	100	34,7	111	33,5	107	33,4	107	33,4	107
Makina Sanayisi	244,0	100	277,2	114	295,4	121	281,1	115	270,5	111
Kimya Orman san.	63,4	100	73,9	117	79-4	125	85, 0	134	83,1	131
Hafif Sanayi	232,8	100	284,3	112	315,7	136	321,1	138	330,0	141
Gıda Sanayisi	72,3	100	81,7	113	89,7	120	90,6	125	93,3	129
Toplam Sanayi	806,9	100	951,1	118	008,3	125	1.001,9	124	004,6	124,5

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, Taşkent, s. 202

Özbekistan, eski SSCB'nin çimento üretiminde % 4, kuleli virelerde % 25, ipekli kumaş üretiminde % 5.6, tomruk üretiminde %5.6, gübre üretiminde % 5. 6, konserve üretiminde % 5.5, çelik üretiminde % 0. 7 paya sahipti¹⁴⁵.

Sovyet döneminde işletmeler arasında rekabet sistemi yoktu. Bunun yerine ekonomiyi ileri götürmek amacıyla sosyalist yarışma kullanılıyordu. Rekabete göre tek farklı tarafı, hangi işletme planı gerçekleştirip, mal üretiminde ilk sırada yer alırsa devlet tarafından ödüllendirilecekti. Karı ne kadar olursa olsun hepsi devletin hesabına aktarılacak, diğer işletmelerin içinde planı gerçekleştirilmeyip, maliyetini karşılamayanlar bile iflasa uğramazdı.

145 T.C.M.E.B., T.T.K. Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve faaliyetler, Tahir Erdoğan Şahin, Fatma Zehra Esmeray ve Metin Akgüney, Ankara, Yayın No:1/1, s. 349.

Çünkü işletmenin zararı, diğer karlı çalışan işletmenin kazancı ile karşılanırdı. Eğer böyle yapmazsa, işletme kapatılıp, işsizlik ortaya çıkacaktı. Bu ise sosyalizme aykırı idi. Üretilmiş malın kalitesi ve satılıp satılmaması, plandan sonradaki sırada idi. O dönemde dış ülkelere sadece silah veya hammadde satıp, yerine nihai mallar satın alınıyordu. Hammadde üretimi, ekonomisi tarıma dayalı olan Türk Cumhuriyetlerine, en çok Özbekistan'ın omzuna yüklenmişti. Sovyetler Birliği'nin vergi sisteminin önemli eksikliği, malın depoya getirilme aşamasında ayrı vergi uygulaması idi. Çünkü malların sabit fiyatı belirlendikten sonra, nüfusun ihtiyacına göre planlı üretilince, satılması kesin sayılırdı. Sanayi mallarını bu uygulama o kadar etkilemezdi. Mal uzun zaman satılamazsa, fiyatı sadece fiyat komisyonu üyelerinin kararıyla indirilirdi. Eğer tarımsal mallar zamanında satılamazsa, bozulunca komisyon üyeleri tarafından zabıt tutulur ve çöpe atılırdı. Ülke nüfusunun çoğunluğu tarımda çalıştığı için, kişilerin geçinmesini etkilemesi doğaldı. Ülkede tarımda çalışan işçi, 12 ay sabahtan akşama kadar çalışarak, aylık ortalama 40 dolar ücret alırken, Rusya'da 7 veya 8 saat çalışana cumartesi ve pazar günleri dinlenen işçinin ortalama aylık ücreti 150-200 dolar olarak belirlenmişti.

Fiyat belirlenmesi, malın dağıtımı Moskova'nın elinde olduğu için, ekonomiyi kendi menfaatine yönlendirmesi kolaydı. Örnek olarak kış ayında 1 kg elmanın fiyatı Özbekistan'da 5 dolarsa, soğuk iklimli Rusya'da 2-3 dolar olarak belirleniyordu. Ülkede sanayi fabrikaları, İkinci Dünya Savaşı döneminde savaş tehlikesi olan bölgelerden taşınmıştı. Özbekistan'a getirilen sanayi fabrikaları kendi personelleri ile getirilmişti. Bazı fabrikalar için uzmanları yetiştirecek okullar da Rusya'da kurulmuştu. Sonuçta ülkenin nüfusu suni yolla arttırılmış, yerli halkların istihdam edilmesinde yeterlice katkıda bulunmamıştı. Savaştan sonra fabrikalar, ağır ve hafif sanayii fabrikalarına dönüştürülmüştü. Ağır sanayi fabrikalarında üretilen malların büyük kısmı, tarım işlerinde kullanılan makina ve traktörler idi. Bu makinaların önemli parçaları yine Rusya'da üretiliyordu¹⁴⁶.

Özbekistan'da tarımsal ürünleri işleyen sanayi, gıda sanayi ve hafif sanayi olmak üzere iki ana gruptan oluşur. Bunlardan gıda sanayi de kendi arasında, et ve mamulleri, un ve mamulleri, süt ve mamulleri, bitkisel yağ, konserve sanayii gibi alt gruplara ayrılmaktadır.

146 Abdullah Faiziev, a. g. e., s. 21.

1980-1990 yılları arasında tarıma dayalı sanayi ürünlerinin hemen hemen hepsinde (alkollü içkiler hariç) üretim artışı görülmektedir. Özellikle et, hayvansal yağ, süt mamulleri, bitkisel yağ, unlu mamuller, pamuklu dokuma, pamuk ipliği ve hazır giyim üretimi on yıl içinde hızlı bir artış göstermiştir. Alkollü içkilerden votka ve şarap üretiminde sırasıyla % 3 ve % 53 oranında azalma olmuştur. Bunun nedeni de 1985 yılında hükümet tarafından alkollü içkiler üretiminin azaltılması kararının alınmasıdır. 1980-1985 yılları arasında tarımsal girdi üretiminde artışlar görülmektedir. 1990 yılında traktör, pamuk toplama makinesi, kültivatör üretiminde sırasıyla % 3,8, % 41,2, % 23 oranında azalma görülmekle birlikte, kimyevi gübre ve ilaç sanayi üretiminde büyük bir artış söz konusudur¹⁴⁷.

Özbekistan'da daha çok tarıma yönelik bir sanayinin de geliştiğini söylemek mümkündür. Bilhassa SSCB döneminde ekilebilen arazilerin tamamının pamuk üretimine ayrılmış olması, Özbekistan'ı ziraata dayalı bir endüstrileşmeye sevk etmiştir. Ülkede kurulan fabrikalar ve imalathanelerin önemli bir kısmı traktör, tarım makineleri, pamuk toplama ve işleme makineleri, motor, doğal gaz ve petrol aletleri imal edilmesine yöneliktir.

Tablo 13'te cumhuriyetlerin net maddi üretim oranları verilmiştir. Tabloya baktığımızda Özbekistan'da 1988 yılında net maddi üretim 20.7 iken toplam içindeki payı % 3.28'dir. 1989 yılında ise net maddi üretim 21.5'e çıkmasına rağmen toplam içindeki yüzdeleri payı 3.19'a düşmüştür.

147 Özbekistan Ülke Raporu Tika, Ankara, 1999, s. 97.

Tablo 13: Net Maddi Üretim ve Cumhuriyetlerin Payı (Cari Fiyatlarla Milyar Ruble)

	1988		1989	
	Net Maddi Üretim	Toplam İçindeki Payı (%)	Net Maddi Üretim	Toplam İçindeki Payı (%)
BDT	630.8	100.000	673.7	100.000
Rusya	385.4	61.10	412.7	61.26
Ukrayna	102.5	16.25	108.9	16.16
Özbekistan	20.7	3.28	21.5	3.19
Kazakistan	26.9	4.26	28.4	4.22
Gürcistan	10.2	1.62	10.1	1.50
Azerbaycan	10.9	1.73	11.5	4.71
Kırgızistan	6.0	0.79	5.6	0.83
Tacikistan	4.3	0.76	4.7	0.70
Türkmenistan	4.7	0.75	4.9	0.73

Kaynak : Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Özbekistan ve Ukrayna Cumhuriyetleri, İstanbul, 1992.

Tablo 14 incelendiğinde SSCB ülkeleri arasında Özbekistan'ın sanayi ürünleri üretiminde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Özellikle kumaş üretiminde 762 milyon m²'lik pay ile ilk sırada geldiği göze çarpmaktadır.

Tablo 15'te 1975-1988 yılları arasında bağımsız cumhuriyetlerde kişi başına düşen milli gelir ortalamaları verilmiştir. Özbekistan 1975'te % 66 orana sahip iken 1988 yılında bu oran % 62'ye gerilemiştir. Buna karşılık SSCB genelinde de bu oranların çok da fazla değişmediği görülmektedir.

Tablo 14: BDT'deki Cumhuriyetlerde Temel Sanayi Ürünleri Üretimi

	Elektrik Üreticisi Üretimi (milyar KWS)	Çelik Üretimi (1000 ton)	Kağıt Üretimi (1000 ton)	Çimento Üretimi (1000 ton)	Kumaş Üretimi (milyon m2)	Ayakkabı Üretimi (milyon çift)
Rusya	1.077	92.152	5.344	84.518	8.704	378
Ukrayna	295	54.807	353	23.416	1.250	194
Beyaz Rusya	39	1.105	203	2.283	512	45
Özbekistan	56	1.080	26	6.194	762	44
Kazakistan	90	6.831	3	8.650	330	35
Gürcistan	16	1.429	28	1.530	123	17
Azerbaycan	23	820	-	1.058	170	17
Litvanya	29	7	117	3.410	218	12
Moldavya	17	685	-	2.258	224	23
Letonya	6	555	138	776	125	10
Kırgızistan	15	3	-	1.408	150	12
Tacikistan	15	5	-	1.110	217	11
Ermenistan	12	3	11	1.639	63	18
Türkmenistan	15	2	-	1.057	54	5
Estonya	18	11	92	1.129	235	7

Kaynak : SSCB Ekonomisi, İTO, İstanbul, 1990.

Tablo 15: Kişi Başına Düşen Milli Gelir (1975-1988) Topluluk Ortalamasının %'si Olarak

	1975	1980	1985	1988
BDT	100	100	100	100
Rusya Federasyonu	109	110	109	110
Ukrayna	92	91	96	96
Azerbaycan	63	64	68	71
Kazakistan	92	93	91	93
Türkmenistan	77	73	71	71
Özbekistan	66	67	64	62
Tacikistan	61	58	55	54
Kırgızistan	73	70	70	72

Kaynak : D.E.İ.K., Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Ukrayna Cumhuriyetleri.

2. 2. 1. Madencilik ve Enerji Sanayi

1950'li yıllarda Özbekistan'da zengin doğal gaz, altın ve uranyum yataklarına rastlanmış ve bunun sonucunda bölge süratle gelişmeye başlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren bu bölgeye çimento fabrikaları, kimya sanayii ve elektrik santralleri kurulmuştur. Özbekistan, eski Sovyetler Birliği'nin en önemli doğal gaz üretim merkezidir. 1990 yılında 41 milyar m³ doğal gaz kaynağına sahiptir. Yıllık 70 ton civarında altın üretimine sahip olan Özbekistan tüm cumhuriyetler içinde ikinci sırada bulunmaktadır. Ayrıca büyük miktarlarda petrol rezervinin bulunduğu Namangan ve Fergana bölgelerinde 1990 yılındaki petrol üretimi 2,8 milyon ton olup, ülkeyi petrole dayalı enerji açısından kendine yeterli bir duruma getirmektedir¹⁴⁸.

Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında Özbekistan doğal kaynaklar açısından oldukça zengin bir ülkedir. Özbekistan'da altın, gümüş, petrol, doğal gaz, kömür ve ayrıca doğada bulunan pek çok kimyevi elementler mevcuttur. Doğal gaz açısından Özbekistan kendi ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, dış ülkelere ihraç edebilecek bir potansiyele de sahiptir.

Tablo 16'da Özbekistan madencilik sanayii üretiminin 1980-1989 yıllarındaki gelişimi verilmiştir. Çizelge incelendiğinde 1980 yılında 1.329,4 bin ton olan ham petrol üretiminin 1985 yılında % 49, 1986 yılında % 64, 1989 yılında % 101 oranlarında giderek arttığı ve 2.673,2 bin ton'a ulaştığı anlaşılmaktadır. Ham Petrol üretiminin giderek artmasına karşın, Özbekistan, petrol ihtiyacının ancak üçte birini yurt içinden karşılayabilmektedir. Özbekistan'da doğal gaz kaynakları daha çok Surhandarya ve Buhara illerinde bulunmaktadır.

Tablo 16: Özbekistan'da madencilik üretiminin gelişimi

	Birim	1980		1985		1986		1987		1988		1989	
		Miktar	End	Miktar	End	Miktar	End	Miktar	End	Miktar	End	Miktar	End
Petrol (Ham)	Bin ton	1.329,4	100,0	1.978,1	149	2.178,1	164	2.305,1	173	2.435	183	2.673	201
Doğal Gaz	milyar m ³	34.840	100,0	34.58,9	99,0	38.58	111	39.77	114	39.943	115	41.092	118
Kömür	Bin ton	5.682	100,0	5.250	92,0	5.983	105	5.030	88	5.470	96	6.239	100

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yılığ 1, 1990, Taşkent, s. 240

148 Sadi Ulusoy, Özbekistan, Ankara, 1992, s. 2.

Yine aynı tablodan doğal gaz üretimine bakıldığında 1980 yılında 34,8 milyar m³ olan doğal gaz üretiminin, 1985 yılında % 1 civarında azalmasına rağmen, 1986 yılında % 11, 1987 yılında % 14, 1989 yılında % 15 artışla 41.092 milyar m³'e yükseldiği görülmektedir. Doğal gaz tesisatı Özbekistan'ın köylerine kadar ulaşmış olup ülkenin tüm ihtiyacını karşılayabilecek bir potansiyele sahiptir. Özbekistan yıllık ortalama 40 milyar m³ doğal gaz üretimi ile eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde üçüncü sırada yer almaktadır.

Kömür Özbekistan'ın Angren şehrinde - üretilmektedir. İncelenen dönemde kömür üretiminin bir dalgalanma gösterdiği 1980 yılına göre 1989 yılında % 13 oranında artarak 6.239 ton'a ulaştığı görülmektedir. Üretim miktarındaki dalgalanmalar kömür kaynaklarının bulunması ile yakından ilgilidir.

Özbekistan'da GSMH Yunanistan, İtalya ve İspanya'ya kıyasla çok daha düşük olmasına rağmen kişi başına enerji tüketimi söz konusu ülkelerdekine çok yakındır. 1990 yılında Özbekistan'da kişi başına elektrik enerjisi tüketimi 2.816,3 kw / saat'tir. Ülkede doğal gaz enerjisi toplam enerji miktarının % 67'sini oluşturmaktadır¹⁴⁹.

Diğer sektörlerde olduğu gibi madencilik sanayii de devletçe işletilmiş olup, bugün de bazı istisnalar haricinde, aynı uygulamaya devam edilmektedir. Ülkedeki maden yataklarının eski merkezi hükümet döneminde aşırı derecede kullanıldığı yetkililerce ifade edilmektedir¹⁵⁰.

Sonuç olarak Özbekistan madenciliğine baktığımızda, 1988 başlarında 25.000 ton kağıt, 55.600 ton karton, 158.100 plastik, 2.500.000 sülfürik asit, çeşitli minerallerden ise 1.900.000 ton, 5.000.000 ton kömür, 39.800 m.cum gaz, 54.700m.kwh elektrik ürettiği görülmektedir¹⁵¹.

2. 2. 2. İmalat Sanayi

1980-1990 döneminde Özbekistan'da sanayi üretiminin verildiği Tablo 17'de kimyevi gübre üretiminin gelişimine bakıldığında 1980 yılında yaklaşık 1,3 milyon ton olan kimyevi gübre üretiminin giderek arttığı görülür. 1988 yılında 1980 yılına göre gübre

149 Özbekistan Ülke Raporu Tika, Ankara, 2000, s. 86.

150 TİKA, a. g. r., s. 88.

151 Uludağ, -Serin, a. g. e., s. 283-284.

üretimi en yüksek % 58 oranında artarak 2.045 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılındaki artış (% 36) 1988 yılına oranla nispeten bir azalma göstermiş olup üretim miktarı 1.761,8 bin tonluk olmuştur.

Tarımsal mücadele ilacı üretimi 1980 yılında 16,9 bin ton olarak gerçekleşirken, bu rakam giderek yükselmiş ve üretim artışı sırasıyla 1985 yılında % 69, 1986 yılında % 80 1987 yılında % 111. ve 1990 da % 140 oranında artmıştır. 1990 yılında üretim bir önceki döneme göre düşüş göstermiş olup üretim miktarı 40.000 ton dolayında olmuştur. Tarımsal gübre ve mücadele ilaçları üretiminin 1988 ve 1989 yıllarından itibaren azalmasına neden olarak söz konusu yıllarda pamuk ekim alanlarının daraltılması sonucunda girdi taleplerinin düşüşünü söylemek mümkündür.

Tablo 17: Özbekistan Kimya-Orman Sanayiinin Gelişimi(1980-1990)

	Birim	1980		1985		1986		1987		1988		1990	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
KİMYA-ORMAN SANAYİ													
Gübre(aktif madde)	Bin ton	1.290,6	100	1.546,0	120	1.7640	137	1.928	149	2.045	158	1.761	136
Tarımsal ilaç	Bin ton	16,9	100	28,5	169	30,5	180	35,7	211	44,7	264	40,6	240
Kağıt	Bin ton	24,6	100	25,1	102	25,6	104	25,6	104	25,7	104	25,7	104
Karton	Bin ton	49,7	100	54,8	110	52,6	112	55,7	112	56,1	113	56,2	113
Renkli boya	Bin ton	9,3	100	9,4	101	9,6	103	9,6	103	9,8	105	11,0	118

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990 Taşkent, s. 200

Özbekistan'da 1980 yılında 24,6 bin ton olup kağıt üretimi ele alınan dönem içinde fazla bir değişme göstermemekle birlikte 1990 yılında % 4 lük bir artışla 25,7 bin ton'a ulaşmıştır. Karton üretimi 1990 yılında 56,2 bin ton olup, 1980 yılına göre üretim artışı sadece % 3 dolayındadır. Özbekistan'da yeterli ormanlık arazi bulunmadığından bu sanayi hammaddesini Rusya Federasyonu'ndan temin etmektedir.

Son olarak boya üretimi 1980 yılında 9,3 bin ton iken, üretim giderek artmış ve 1990 yılında % 18 oranında artış ile 11 bin tona ulaşmıştır

Bir tarım ülkesi olan Özbekistan'da genellikle tarıma girdi temin eden sanayi kollarının geliştiği görülmektedir. 1936 yılında Taşkent'te tarım makineleri ve aletleri ve 1940 yılında Traktör sanayisi kurulmuştur ve ilk üretimine başlamıştır. Tablo 18'de görüldüğü üzere 1980 yılında 24.200 adet traktör üretilmiştir. 1985 yılında bu rakam 26.400'e çıkmış, 1990 yılında ise 23.300'e düşmüştür. Pamuk toplama makinası dünyada sadece Özbekistan'da üretilmektedir. 1980 yılında 9.100, 1985'te 9.400 adet üretilen pamuk toplama makinası 1990'da 5.300 adet ile gerileme göstermiştir. Kültivatör üretimi 1980 yılında 19.300 adet iken, 1985 yılında % 19 oranında artış ile 23.000'e ulaşmış ve 1990 yılında ise 14.800 adet ile 1980 yılına göre % 23 oranında düşüş göstermiştir.

Tablo 18: Özbekistan'da Makine Sanayisinin Gelişimi (1980-1990)

	Birim	1980		1985		1986		1987		1988		1990	
		Mikt.	End.	Mikt.	End.	Mikt.	End.	Mikt.	End.	Mikt.	End.	Mikt.	End.
Makine Sanayisi													
Traktör	Bin adet	24,2	100	26,4	109	26,6	109	25,8	107	22	94	23,2	96
Kültivatör	Bin adet	19,3	100	23,0	119	23,9	124	25,8	134	24	128	14,8	77
Pam.top. makinası	Bin adet	9,1	100	9,4	103	9,0	99	7,7	85	8	89	5,3	58
Ekskavatör	Adet	1.505,0	100	1.576	105	1.548	103	1.536	102	1.587	105	900	60
Araba römorku	Adet	1.120,0	100	1.504	134	1.550	138	1.515	135	1.646	147	1.636	146

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990 Taşkent, s. 200

Ekskavatör üretimine bakıldığında 1980 yılında bu makinadan 1.505 adet üretilirken, üretim miktarları 1985 yılında % 5, 1986 yılında % 3 ve 1988 yılında % 5 oranında yükselme göstermiştir. Ancak 1990 yılında 1980 yılına göre üretimde % 40 oranında azalma olmuştur¹⁵².

¹⁵² H. Marondoy, Hazyoystua Özbekskoy, SSR, Taşkent 1988, s.54.

Tarım makineleri üretiminde özellikle traktör ve pamuk toplama makinasında 1986 yılından sonra bir azalma görülmektedir. Ekskavatör ve Kültivatör üretiminde ise 1988 yılından sonra yine nisbi bir düşüş söz konusudur. . Bu durum, pamuk alanlarının toplam ekilen alan içindeki payının 1985 yılından sonra azalması ve ekonomideki değişiklikler sonucu yeniden yapılanma politikasından kaynaklanmaktadır. Son olarak römork üretimine bakıldığında bu araçlarda 1980 yılına göre 1990 yılında % 46 oranında bir artışın olduğu ve üretiminin 1.636 adet'e yükseldiği görülmektedir¹⁵³.

Özbekistan'da inşaat malzemeleri sanayiinde en çok üretilen malzemeler çimento ve tuğladır. Bunlardan başka kireç, alçı, asbest çimento boruları, lineleom gibi inşaat malzemeleri üretilmektedir. Özbekistan'da üretilen bu ürünler, ülke ihtiyaçlarının yaklaşık % 60'ını karşılamaktadır.

Tablo 19'dan da görüleceği üzere 1980 yılında yaklaşık 4,2 milyon ton olan çimento üretimi, 1985 yılında % 27, 1989 yılında % 48 ve 1990 yılında ise % 53 oranında artarak 6,4 milyon ton'a ulaşmıştır.

Kireç üretimi 1980 yılında 549 bin ton iken, bu rakam giderek artmış ve 1990 yılında % 20'lik bir yükselme ile 661 ton'a çıkmıştır.

Alçı üretimi 1980 yılında 137 bin ton iken, 1985 yılında 57, 1986 yılında % 47, 1988 yılında % 50 oranında artış göstermiş olup, 1990 yılında 162 bin ton olarak gerçekleşmiştir.

Lineleom üretimi 1980 yılına göre 1990 yılında % 51 oranında artış ile 5.635.000 m²'ye ulaşmıştır. 1980 yılında 1.658 milyar adet olan tuğla üretimi giderek artmış ve 1990 yılında 2.169 milyar adete ulaşmıştır. Azbest çimento boruları üretiminde ise incelenen dönemde bir azalma görülmektedir ve 1990 yılında 1980 yılına göre % 18 oranında düşüş olduğunu söylemek mümkündür. Üretimdeki azalma bu ürünlere olan iç talebin azalmasından kaynaklanmaktadır.

153 H. Marondoy, a. g. e., s. 55.

Tablo 19: Özbekistan'da İnşaat Malzemeleri Sanayisinin Gelişimi (1980-1990)

	Birim	1980		1985		1986		1987		1988		1990	
		Mikt.	End	Mikt.	End	Mikt.	End	Mikt.	End	Mikt.	End	Mikt.	End
İnşaat Malz.sana-yi													
Çimento	Bin ton	4.178,8	100	5.286	127	5.425	130	5.512	132	5.520	134	6.385	153
Kireç	Bin ton	549,0	100	631,0	115	647	118	743	135	760	138	661	120
Alçı	Bin ton	137,0	100	147,0	107	181	132	200	144	204	150	162	140
Asbest borular	1000 m	2.842,0	100	2.285	91	2.333	82	2.308	81	2.406	87	2.335	82
Linoleom	1000 m ²	3.720,0	100	4.735	127	5.251	141	4.945	133	5.009	135	5.635	151
Tuğla(milyar)	Adet	1.658,0	100	1.875	113	1.923	116	1.998	120	2.047	123	2.169	131

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990 Taşkent, s. 205

Özbekistan'da metalürji sanayii çelik ve hazır çelik mamulleri üretmektedir. 1980 yılında 755,7 bin ton olan çelik üretiminin 1990 yılında % 34'lük artışla 1.014,5 bin ton'a ulaştığı görülmüştür. Aynı dönemde hazır çelik mamulleri de % 206'lık bir artışla 1.015 bin ton'a yükselmiştir¹⁵⁴.

2. 2. 3. Tarıma Dayalı Sanayi

Hammaddeyi tarımdan sağlayan ve işleyen sanayi, tarıma dayalı sanayi olarak tanımlanabilir. Özbekistan'da tarıma dayalı sanayiler, büyük şehir merkezlerinde kurulmuştur. Bunlar devlet tarafından yönetilmektedir.

Özbekistan'da sanayinin tüm dallarında çalışan nüfus içinde tarıma dayalı sanayi kollarında çalışanların payı % 38 olup, buradan bu sanayi dalının genel sanayi içinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özbekistan'da tarıma dayalı sanayi kendi arasında gıda, içki, tütün ve dokuma sanayii olmak üzere dört alt sektöre ayrılmaktadır.

¹⁵⁴H. Marondoy, a. g. e., s. 58.

Tablo 20'de söz konusu sanayi kollarındaki üretimin 1980-1990 dönemindeki gelişimi verilmiştir. Tablo'da gıda sanayi ürünleri üretimin ele alındığında 1980 yılında 228,4 bin ton olan et ve mamulleri üretiminin giderek arttığı ve sırasıyla 1985 yılında % 37, 1987 yılında % 48 ve 1990 yılında ise % 53 oranlarında bir seyir izleyerek 1990 da 350 bin tona ulaştığı anlaşılmaktadır.

1980 yılında 455,6 bin ton olan süt ve mamulleri üretiminin de giderek arttığı ve 1990 yılında % 51'lik bir artış ile üretimin 689 bin tona ulaştığı görülmektedir. Un ve unlu mamuller üretiminin ise 1980 yılında 66 bin ton'dan 1990 yılında % 31'lik bir artış ile 87 bin ton'a çıktığı görülmektedir.

İncelenen dönemde bitkisel ve hayvansal yağ üretimlerinde de sırasıyla % 25 ve % 42 oranlarında bir artış söz konusudur.

Şekerli mamuller ve konserve üretim miktarlarında da ele alınan dönemde yıllar itibariyle bir artış görülmekte olup, sırasıyla bu artış oranları % 45 ve % 75'dir.

Tablo 20: Özbekistan'da gıda, içki ve tütün sanayiinin gelişimi (1980-1990)

	Birim	1980		1985		1987		1989		1990	
		Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Et ve mamulleri	Bin ton	228,4	100	313,3	137	337,6	148	366,0	160	350,0	153
Süt ve mamulleri	Bin ton	455,6	100	556,0	122	618,0	136	677,0	148	689,0	151
Unlu mamulleri	Bin ton	66,0	100	76,0	115	79,0	120	84,0	127	87,0	131
Bitkisel Yağ	Bin ton	412,0	100	451,0	103	510,0	124	513,0	125	514,0	125
Sekerli mamulleri	Bin ton	151,0	100	165,0	109	173,0	114	204,0	135	219,0	145
Konserve	Milyon adet	725,2	100	881,5	121	1134,5	156	1263,1	174	1270,3	175
içki											
Alkolsüz içki	Bin dal	6640,0	100	11938,0	179	15695,0	236	17733,0	267	17623,0	265
Gazoz su	Bin dal	6590,0	100	7032,0	107	10458,0	159	11125,0	169	10265,0	156
Bira	Milyon dal	14,4	100	18,0	125	14,0	97	16,0	111	17,5	122
Şarap	Milyon dal	13,6	100	6,4	47	3,9	29	5,1	37	6,4	47
Votka	Milyon dal	7,9	100	7,9	100	4,3	54	4,3	54	7,5	95
Şampanya (şişe)	Milyon	8,1	100	8,3	102	7,2	88	7,9	97	8,0	99
Sigara	Milyar Adet	4,2	100	6,3	150	6,9	157	8,0	190	8,1	193

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990, Taşkent, s. 286-290

Yine Tablo 20'de görüldüğü üzere içki sanayi ürünlerinden alkolsüz içki ve gazoz su üretiminin incelenen dönemde sırasıyla % 165, ve % 56 oranlarında arttığı buna

karşın, votka ve şampanya üretiminin 1985 yılından sonra azaldığı görülmektedir. 1980 yılına göre votka üretiminde 1985-1989 yılları arasında üretimin % 46 oranında azaldığı 1990 yılında ise nisbi bir yükselme olduğu anlaşılmaktadır. Şampanya üretiminde de aynı durum söz konusudur. Şarap üretimi ise incelenen dönemde düşmüş ve yaklaşık % 53 oranında azalma göstermektedir.

Bira üretiminde sadece 1987 yılında % 3 oranında azalma olmasına karşın 1990 yılında aynı yıla göre üretim % 22 oranında artmış ve 17,5 milyon dekalitreye çıkmıştır. 1986 yılından sonra alınan yeniden yapılandırma kararları alkollü içkiler üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. 1980 yılından sonra Özbekistan'da omcaların sökülmesi sonucunda şarap üretimi de düşüş göstermiştir.

Tütün üretimi, yoğun olarak Semerkand ilinde yapılmakta ve işlenmektedir. Sigara üretimi 1980 yılında 4,2 milyar adetten 1990 yılında % 99'lük artış ile 8,1 milyar adede ulaşmıştır.

Özbekistan'da yıllık ortalama 5 milyon tonun üzerinde pamuk üretilmesine rağmen, üretilen pamuğun sadece % 7'si dokuma ve giyim sanayi tarafından işlenmektedir¹⁵⁵. Dokuma ve giyim sanayi kamu mülkiyetindeki bir alt sanayi olup, büyük şehir merkezlerinde kurulmuş durumdadır. Özbekistan'da yetiştirilen pamuğun çok az bir kısmının sanayide işlenmesinin başlıca nedenleri olarak, tekstil fabrikalarının az sayıda oluşu ve söz konusu fabrikalarda da oldukça geri bir teknolojinin uygulanışı saymak mümkündür. Dokuma sanayinin yeterince gelişmemesi sonucu, ile Özbekistan ürettiği pamuğun % 80'ini yabancı ülkelere hammadde olarak satmak durumundadır.

Tablo 21'de Özbekistan'daki dokuma ve giyim sanayisinin üretim miktarlarındaki gelişimi verilmiştir. Tablo'dan da görüldüğü gibi 1980 yılına göre pamuk ipliği üretimi giderek azalmış ve 1990 yılında % 7'lik bir düşüş ile üretim miktarı 1.635,7 bin ton'a düşmüştür. Bunun başlıca nedeni hem 1985 yılından itibaren pamuk üretiminin azalması ve nemde üretilen pamuğun daha önceden tespit edilen miktarının her yıl Rusya Federasyonuna satılması sonucunda hammadde arzının azalmıştır. 1991 yılına kadar Özbekistan ürettiği pamuğun % 90'dan fazlasını Rusya Federasyonuna satmaya (hammadde olarak) mecbur idi. Rusya hammadde halindeki pamuğu işlemek suretiyle Özbekistan'a satmakta idi.

¹⁵⁵ Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Dünyaya Açılımı, Sorunları ve Çözüm Yolları Konferansı. T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Ankara 1992, s. 12.

Ele alınan 1980-1990 döneminde ham ipek üretiminde % 47 yünlü dokuma üretiminde % 139, ipekli dokumada % 34, trikotaj mamullerinde % 106, ayakkabıda % 54, lastik ayakkabıda % 29 ve halı üretiminde ise % 63 oranlarında artışlar olduğu söz konusu tabloda görülmektedir.

Sonuç olarak pamuk ipliği dışında tüm dokuma ve giyim sanayi mamulleri üretiminde incelenen dönemde hızlı bir artış olmasına karşın bu miktarlar yurt içi talebi karşılayabilecek durumda değildir. Ayrıca gıda maddeleri üretimi de yetersiz olduğundan dışa bağımlılık söz konusu olmaktadır. Bu durum gıda maddeleri ve tüketim malları ithalatının giderek artmasına neden olmaktadır. Bu tür problemlerin çözümünde Özbekistan'da tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayi arasında sıkı bir ilişki kurulması gerekmektedir. Tarıma dayalı sanayinin sadece şehir merkezlerinde değil, kırsal kesimlerde de özellikle tekstil sanayiinin geliştirilerek ham pamuk ihracatından belli bir ölçüde vazgeçilerek mamul pamuk ürünleri ihracatına geçilmesi ve bu yolla oluşan katma değer in ülke sınırları içinde kalması sağlanmalıdır.

Tablo 21: Özbekistan 'da Dokuma ve Giyim Sanayiinin Gel işimi (1980-1990)

Ürünler	Birim	1980		1985		1987		1989		1990	
		Miktar	End	Miktar	End	Miktar	End	Miktar	End	Miktar	End
Pamuk ipliği	Bin ton	1.745,3	100	1.647,4	94	1.599,0	92	1.580,8	90	1.635,7	93
Ham ipek	Ton	1.711,0	100	8.007	117	5.435,0	142	2.527,0	148	2.522,0	147
Yün ipliği	Bin ton	43,2	100	88,7	205	86,0	199	105,5	244	104,4	242
Yünlü dokuma	Milyon m.	215,7	100	395,2	183	447,7	207	521,2	241	515,4	239
İpekli dokuma	Milyon m.	116,6	100	148,4	127	143,8	123	156,5	134	156,0	134
Triko Mamulü	Milyon ton	50,9	100	60,8	119	95,6	187	110,0	816	104,8	206
Ayakkabı	Milyon çift	30,4	100	35,2	116	39,2	129	44,2	145	56,7	154
Lastik ayakk-	Bin çift	4.503,0	100	5.746,0	127	6.353,0	141	5.744,0	127	5.807,0	129
Halılar	Bin m2	4.972,0	100	5.586,0	112	5.960,0	119	7.122,0	143	8.095,0	163

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı 1990, Taşkent, s. 301

2.3. Ulaşım

Bilindiği üzere ulaşım, kara, deniz, hava ve demiryolu olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır. SSCB dönemi Özbekistan'ın kendi kapasitesine göre ulaşımında gelişme gösterdiği söylenebilir.

Tablo 22: Özbekistan'da ulaşım hizmetlerinin gelişimi (1980-1990)

	1980		1985		1990	
	Uzunluk	Endeks	Uzunluk	Endeks	Uzunluk	Endeks
Demiryolu uzunluğu(bin km)	3. 400,0	100,0	3.500,0	103, 0	3.500,0	103,0
Tramvay yolu uzunluğu (km)	121,0	100,0	125,2	103, 0	135,2	112,0
Metro yolu uzunluğu (km)	15,5	100,0	20,2	130, 0	25,7	166,0
Karayolları (km)	52 .100,0	100,0	66.700,0	128, 0	73.800,0	142,0
Trolleybüs yolu (km)	256,6	100,0	270,7	105, 0	295,2	115,0

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990. Taşkent, s.340

Özbekistan'da gelişmiş ulaşım sisteminin başında demiryolu gelir. Demiryolları vasıtası ile eski S.S.C.B. cumhuriyetlerinin tümü ile yapılabildiği gibi, Çin'e kadar doğrudan ulaşım sağlanabilmektedir. Özbekistan, 1980 yılı itibariyle 3.400 km'lik demiryoluna sahiptir. Türkmenistan ile İran arasında inşasına karar verilen yeni demiryolu bağlantısı ile gelecekte diğer Orta Asya ülkeleri, Yakın ve Orta Doğu ülkelerine ulaşım söz konusu olacaktır. Özbekistan'da 1980-1990 yıllarını kapsayan 10 yılın içinde demiryolu ağının gelişimi % 3'lük artış ile 3.500 km'ye yükselmiştir¹⁵⁶.

Tablo 22 incelendiğinde 1980 yılında kara yollarının uzunluğu 52.100 km. olup, bu uzunluk 1990 yılında % 42 oranında artarak 73.800 km.ye ulaşmıştır. Ülkenin eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin hemen hepsine kara yolu bağlantısı vardır.

Şehir içi ulaşım sistemlerinden biri olan metro Özbekistan'ın başkenti Taşkent şehrinde 1977 yılında kurulmuştur. Adı geçen bu metro, Metro hattı uzunluğu aynı yılda 15 km olup, sadece Taşkent şehrinin önemli caddelerine ulaşma imkanını sağlamaktaydı. Eski Sovyetler Birliğinde mevcut olan metrolar içinde büyüklük açısından üçüncü ve güzellik bakımından ise ilk sırada gelmektedir. Orta Asya'da sadece Özbekistan'da metro yapılmıştır.

¹⁵⁶ TİKA, a. g. e., s. 13.

1980 yılında metro ile taşınan yolcu sayısı 74 milyon 300 bin kişidir. Yıllar ilerledikçe Metro hattı uzunluğu ve taşınan yolcu sayısı giderek artmış ve 1990 yılında metro hattı uzunluğu 25,7 km'ye ulaşmıştır. Taşınan yolcu sayısı 1980 yılına göre % 90 civarında yükselmiş ve 141 milyon kişiye ulaşmıştır.

Deniz ulaşımı 1970 yılına kadar sadece Orta Asya ülkeleri arasında ve Aral Gölü üzerinde yapılırdı. Ancak, günümüzde Aral Gölünün sularının aşırı ve bilinçsiz bir şekilde sulama suyu olarak kullanılması sonucunda % 70'inin kurması nedeniyle ulaşım yapılmamaktadır.

Hava yolu ile yapılan ulaşımın Özbekistan ekonomisindeki yeri oldukça önemli ve büyüktür. Dünyanın çeşitli ülkeleri ile yapılan her türlü ticari ve politik ilişkiler hava yolu ile kısa bir süre içinde gerçekleştirilmektedir. Özellikle çabuk bozulma niteliğine sahip olan tarımsal ürünlerin pazarlanmasında da hava yolunun önemi büyüktür.

Ülkede 1980 yılında hava yolu taşımacılığı ile 61 bin ton yük taşınmış, bu rakam 1990 yılında 70 bin tona yükselmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerine taşınan yolcu sayısı 1980 yılında 5.328.300 bin kişi iken 1990 yılında 6.340.200 kişiye yükselmiştir¹⁵⁷.

Özbekistan'da haberleşme, gelişmiş hizmetlerden biridir. PTT hizmetleri 1991 yılına kadar sadece eski S.S.C.B. içinde yapılmaktaydı. Özbekistan'ın haberleşme hizmetleri ile ilgili göstergeleri Tablo 23'te verilmiştir. Tablodan da anlaşıldığı gibi, 1980 yılında PTT sayısı 3.833 adet olup, bunların aynı yılda yaptığı hizmetlerin parasal değeri 186,7 milyon rubleyi oluştururken, 1990 yılında PTT'lerin sayısı % 4 civarında artmış ve 3.990'a ulaşmıştır. Aynı dönemde PTT hizmetlerinin parasal değeri % 85 oranında yükselmiş ve 346 milyon rubleye ulaşmıştır. Hava yolu ile yapılan hizmetlerde ve şehirlerarası konuşmalarda ele alınan 10 yıllık dönemde bir artış olduğu görülmüştür. Kara ve demir yolu ile yapılan posta hizmetlerinde ise aynı dönemde düşüş kaydedilmiştir.

157 TİKA, a. g. e., s. 15.

Tablo 23: Özbekistan'da haberleşme hizmetlerinin gelişimi (1980-1990)

	1980		1985		1990	
	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
PTT sayısı	3.833,0	100,0	4.166,0	108,6	3.990,0	104,0
PTT'nin yaptığı hizmetler (milyon Ruble)	186,7	100,0	256,9	138,0	346,0	185,0
Gönderilenler: Gazete ve dergi(Milyar adet)	1,8	100,0	2,0	111,0	2,2	122,0
Mektup (Milyon adet)	371,1	100,0	307,8	82,0	199,7	53,0
Koşullar (Milyon adet)	5,7	-	5,0	88,0	5,4	95,0
Para transferi(Milyon Ruble)	26,5	100,0	11,4	89,0	-	-
Telgraf (Milyon adet)	12,8	100,0	-	-	-	-
Hava yolu ile gönderilen PTT hizmetleri (Bin ton)	21,8	100,0	23,4	107,0	25,0	115,0
Şehirlerarası telefon konuşması (Milyon Ruble)	38,1	100,0	52,6	138,0	75,1	197,0

Kaynak: Özbekistan Yıllığı, 1990, Taşkent, s. 385

2. 4. Hizmetler

Özbekistan'da eski Sovyetler Birliğinde olduğu gibi hizmetler sektörüne ekonomik açıdan gereken önem verilmiştir. Hizmetler sektörü Tarım ve Sanayi sektörleri gibi önemli sektörler olarak kabul edilmiştir. Diğer sektörlerle göre söz konusu bu sektörde bir bireyin daha fazla istihdam edilmesi işgücü ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle devlete daha az bir külfet getirmektedir.

Özbekistan ekonomisinde hizmetler sektörünü istihdam ve GSMH ya katkı yönünden yerine bakıldığında 1980 yılında aktif nüfusun % 35,7'sini bu sektörde çalıştığı anlaşılmaktadır. Hizmetler sektörü istihdam açısından sektörler arasında tarımdan sonra ikinci sırayı almaktadır. Bu sektörde çalışanların ekonomideki payı % 39,4'e yükselmiştir¹⁵⁸.

1980 yılında GSMH içindeki hizmetler sektörünün payı % 25,5 olup, sanayiden sonra ikinci sırada yer almaktadır. söz konusu sektörün GSMH içindeki payı 1990 yılında % 22,6'ya gerilemiştir.

¹⁵⁸ Özbekistan GOS. KOM. UZ SSR İstatistik Yayını, Taşkent, 1990, s. 42.

Buradan anlaşıldığı gibi istihdam açısından % 39,4'lük paya sahip olan nüfus, bu sektörde 1990 yılında GSMH'ya % 22,6'lık katkı sağlamaktadır.

Hizmetler sektörünün milli gelir içindeki payına baktığımızda 1980 yılında % 34,3 iken bu rakam giderek azalmış ve 1990 yılında % 29,3'a gerilemiştir. Bu gerilemenin nedeni de aynı dönemde tarım sektörünün payındaki artışlardan kaynaklanmaktadır¹⁵⁹.

2. 5. Bankacılık

1991 yılına kadar Özbekistan'da bankacılık sektörü, Sovyetler Birliği Devlet Bankacılığının bir parçası şeklindeydi S.S.C.B'de mevcut olan tüm bankaların şubeleri Özbekistan'da da faaliyette bulunuyordu. Bu bankalar;

- 1- Merkez Bankası
- 2- İlgili sektörleri destekleyen sanayi-inşaat bankaları,
- 3- Dış ticaret ve döviz işlemlerini yürütmede Merkez Bankası'nca yetkilendirilen dış ekonomik faaliyet bankaları,
- 4- Özbekistan vatandaşlarından mevduat toplayan ve onları kredilendirilen mevduat bankaları,
- 5- Çeşitli devlet kurumlarının bir araya gelerek merkezi bir yapıda kurdukları devlet bankaları,

Bu Bankaların içinde en yaygın olanı Mevduat Bankaları olup, aile mevduatlarının % 95'ini elinde bulundurmaktaydı. Söz konusu bankalar kişilerin yatırdığı paralara yıllık % 9 oranında faiz vermekteydi. Diğer bankalara göre daha yüksek faiz oranı uygulanması mevduatı bu bankalarda birikmesine neden olmaktaydı. 1990 yılına kadar Sovyetler Birliği'nin para birimi olan rublenin yabancı paralar karşısındaki kuru sabit idi ve enflasyon söz konusu değildi. 1961 - 1990 yılları 1 Amerikan doları 0,58 rubleye karşılık bulunmakta idi.

Tablo 24'te Özbekistan'da 1980-1990 dönemindeki mevcut bankaların sayısı ve mevduat miktarlarındaki gelişimleri gösterilmiştir.

Tablo incelenildiğinde Özbekistan'da 1980 yılında toplam 2.604 bankanın şubesinin 1614'ü kırsal kesimde ve 990 adedinin ise kentlerde yerleştiği ve toplam mevduat miktarının 3.390 milyon ruble olduğu ortaya çıkmaktadır. Ortalama mevduat hesabı 1044 ruble olup, bu

¹⁵⁹ Özbekistan GOS. KOM. UZ SSR İstatistik Yayını, Taşkent, 1990, s. 44.

rakam kırsal kesimde 758, kentlerde ise 1141 rubledir. Mevduat hesaplarının sayısının toplamı 1980 yılında 3247.000 olup bunun 821.000' i kırsal kesime ve 2.426 000'i kentsel kesime aittir. 1990 yılında ise banka sayısında % 31 oranında azalma olmasına rağmen mevduat hesabı sayısı % 63 oranında artmıştır.

Tablo 24: Özbekistan Bankacılık Sektörünün Gelişimi (1980-1990)

	Birim	1980		1985		1990	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
BANKA SAYISI	Adet	2.604	100,0	2.550	98,0	1.804	69,0
- Kırsal kesimde	Adet	1.614	100,0	1.454	96,0	1.011	63,0
-Kentsel kesimde	Adet	990	100,0	1.005	102,0	793	80,0
MEVDUAT SAYISI	Bin	3.247	100,0	3.936	121,0	5.295	163,0
-Kırsal kesimde	Bin	821	100,0	854	104,0	1.097	134,0
-Kentsel kesimde	Bin	2.426	100,0	3.082	127,0	4.198	173,0
TOPLAM MEVDUAT	Milyon Ruble	3.390	100,0	4.666	138,0	8.397	248,0
-Kırsal kesimde	Milyon Ruble	622	100,0	721	116,0	1.383	222,0
-Kentsel kesimde	Milyon Ruble	2.768	100,0	3.954	143,0	7.014	253,0
ORTALAMA MEVDUAT HESABI	Ruble	1.044	100,0	1.185	114,0	1.586	152,0
-Kırsal kesimde	Ruble	758	100,0	845	111,0	1.261	166,0
-Kentsel kesimde	Ruble	1.141	100,0	1.280	112,0	1.671	146,0

Kaynak: Özbekistan İstatistik Yıllığı, 1990, Taşkent, s.146.

SONUÇ

Özbekistan ekonomisi uzun süre Sovyetler sistemine bağlı kaldığından o dönemde yapılanmış ve bugün karşı karşıya kaldıkları ekonomik sorunlar da o dönemdeki uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler sisteminde, üretim kaynaklarının devletin elinde olması, ekonomik kararların emredici bir merkezi planlama ile alınması ve takip edilmesi, birliğe tabi diğer ülkelerin iktisadi gelişmelerinin, ayrı ayrı değil; bir bütün olarak değerlendirilmesi anlayış ve uygulamaları sonucunda merkeze çok sıkı bağlarla bağlı bir Özbek ekonomisi doğmuştur.

Özbekistan, köklü bir tarihe ve kültürel birikime sahip, fakat 200 yıla yakın bir süre işgal altında kaldığı için de devlet ve yönetim tecrübesi çok az olan genç bir devlettir.

1917 Bolşevik Devrini müteakip ülke, çok uzun bir süre Moskova'nın siyasi komiseri sayılabilecek kişiler tarafından yönetilmiştir. Dönemin ilk yıllarında Müslüman halkın desteğini kazanmak için bu halklara çeşitli sözler ve nispi haklar verilmiştir. Özellikle Müslüman halkın çok önem verdiği dini hürriyetler sağlanmıştı. Ancak çok geçmeden bu verilen haklar geri alındığı gibi daha zalimce uygulamalara geçilmiştir. Dönemin komünist emperyalizminin klasik taktiği olan "böl ve yönet", diğer sosyalist ülkeler kadar Özbekistan için de geçerli olmuştur. Bu çerçevede, ülkenin bilhassa demografik yapısında, bilinçli bir Ruslaştırma siyaseti izlenmiştir. Aynı zamanda müftü ve din adamlarını hükümet tarafından tayin etme, bölge halkları arasında düşmanlık çıkarma ve körükleme, siyasi ve sosyal hiçbir faaliyete izin vermeme, tüm Müslümanlar için Kril alfabesini zorunlu tutma ve bölgenin zengin doğal kaynaklarını halkın sağlığı ve doğal dengenin bozulması aleyhine sömürme gibi uygulamalar da gerçekleştirilmiştir.

Sovyet sisteminde, birliğe üye ülkelerin iktisadi gelişmeleri ayrı ayrı değil, bir bütün olarak değerlendirilmiş ve merkeze çok sıkı bağlarla bağlı ekonomiler doğmuştur. Bu dönemde Cumhuriyetler üretim ilişkileri bakımından birbirine bağımlı hale getirilmiştir.

Kurulan sanayi tesisleri daha çok bu ülkelerdeki hammadde kaynaklarının işletilmesine yönelik olarak kurulmuş; genellikle büyük kapasiteli eski teknolojiye dayalı ve dolayısıyla verimlilik seviyeleri düşük olmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olup, daha çok pamuk yetiştiriciliği yapılıyordu. Özbekistan dünyanın dördüncü pamuk üreticisi ve dünyadaki ikinci pamuk ihracatçısı olması yönüyle Rusya'nın pamuk ambarı haline gelmiştir. Fakat pamuk üretimi açısından çok verimli topraklara sahip olmasına rağmen, entegre tesislerinin bulunmayışı, pamuğu neredeyse işlenmemiş halde elinden çıkarmasına neden olmuştur. Öyle ki, ülkede pamuğuun çekirdeğinden ayırmak fonksiyonu ile sınırlı ırır fabrikaları bulunmasına rağmen ülke hala tüm yağ ihtiyacını ithalat yolu ile karşılamakta, pamuk çekirdeğinin yağı değerlendirilememektedir.

Çalışmamızın ortaya koyduğu sonuç, Özbekistan'ın Sovyet döneminde ekonomik alanda, tarımsal tahribatının sanıldığından daha derin olduğunu göstermiştir. Nitekim Sovyet döneminde aşırı düzeyde tarımsal ilaç kullanımı, sulu tarım yapılan ülke topraklarının % 90'ında toprak kirlenmesine yol açmıştır. Ayrıca kimyasal gübre kullanımında aşırılığa gidilerek, 1980-87 yılları arasında Özbekistan gübre kullanımında Hollanda'dan sonra dünyada ikinci olmuştur. Bu nedenlerle ülkenin sulu tarım yapılan topraklarında etkisini daha uzun zamanda göstererek önemli bir kirlenme sorunu bulunmaktadır. 1990'ların başında uygulamaya konulan merkezi planlı ekonomik sistemin ve ekonomik ilişkiler bütününün çökmesi ve hemen akabinde gelen reform programları ile tüm üretim sürecinin reorganize edilmesi, ilk elde Özbekistan'da (diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi) enflasyonu arttırmış üretim ve dış ticareti de ciddi bir durgunluğa sokmuştur.

Özbekistan'da bitkisel ve hayvansal üretim kolhoz ve sovhozlarda bir arada yapılmaktadır. Ancak zelleştirme amacıyla sovhozların kolhozlara dönüştürülmesine başlanmıştır. Buna bağlı olarak 1991 yılında kolhozların payı % 46 iken bu rakam 1994 yılında % 70'e yükselmiştir.

Özbekistan'da koyun yetiştiriciliği hayvansal üretim içinde önemli bir yere sahiptir. lke topraklarının 3/5'nin bozkır ve çöl olmasının bunda büyük bir payı vardır. Yine kümes hayvancılığı da önemli yer tutmaktadır. Ancak bağımsızlıktan sonra kümes hayvanları sayısında belirgin bir düşüş gözlenmiştir.

Özbekistan sanayii; ağır sanayi, hafif sanayi ve gıda sanayiinden oluşmaktadır. Özbekistan'da Orta Asya'daki en gelişmiş sanayi sektörü niteliğinde olan makine ve tarım makineleri üretim miktarında son yıllarda önemli düşüşler olmuştur. Sanayi sektöründeki üretim düşüşlerinin en önemli nedenleri arasında; hammadde kıtlığı, ithal

hammadde fiyatlarının yüksekliği ve talep azalması gösterilebilir. Düşme oranının özellikle traktör, kültivatör ve pamuk toplama makinelerinde olması dikkate değerdir.

Özbekistan'da sanayi sektörü diğer Cumhuriyetlere göre daha gelişmiş durumdadır. 1980 yılında Özbekistan'da oluşturulan GSMH içinde % 50.5'lik oranı ile sanayi sektörü ilk sırada gelmektedir.

Özbekistan'da sanayi, Sovyet yönetiminin bölgelere dağılan sanayileri, merkezîyetçi politika ile yönetmesinden dolayı bağımsız bir yapıya kavuşamamıştır. Aynı zamanda bu durum sanayi dışındaki ekonomik faaliyetlere de yansımıştır. Sovyet ekonomik sistemin özelliği, parçaların birbirine ve özellikle merkeze, yani Rusya'ya son derece bağımlı olmasıydı. Bu ekonomik bağımlılıktan dolayı, çoğu cumhuriyet veya ekonomik bölge sadece belirli maddelerin üretiminde uzmanlaşmıştı. Bu sistemin içinde Özbekistan'ın uzmanlaşma alanı tarım ürünleri ve yarı mamul malların üretimidir. Türkmenistan'dan sonra Sovyetler Birliği'nde ikinci en fazla tarım ağırlıklı ekonomiye sahipti. Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile birlikte Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş kısmını oluşturan Özbekistan'ın, Sovyet ekonomik sistemine en bağımlı olan cumhuriyetlerden biri olması ve sahip olduğu tek yönlü ekonomik yapısı geçiş dönemi zorluklarını artırmış ve Özbekistan yönetimini ülkenin ekonomik yapısını değiştirme arayışlarına itmiştir.

Özbekistan doğal kaynaklar açısından zengin bir ülkedir. Ülke'de bol miktarda altın, petrol, doğalgaz, alüminyum, mermer, mobilya ve kömür üretilmektedir. Özbekistan'da 1950'li yıllarda zengin doğalgaz, altın ve uranyum yataklarına rastlanmış ve bunun sonucunda da bölge hızlı bir gelişme göstermiştir. Ülke; pamuk , petrol ve doğalgaz gibi maddeler satmakta, makine, ekipman, gıda ürünleri ve tahıl ithal etmektedir. Bu bağlamda ülke ithalat ve ihracat işlemlerini kolaylaştırmak için 1994 yılından itibaren Dış Ticaret rejimini liberalleştirmek için çalışmaya başlamıştır. (Bununla birlikte ülkede faaliyet gösteren Türk vatandaşlarının ve resmi görevlilerimizin ifadelerine göre ülkenin ilginç özelliklerinden birisi ise Gümrük Muhafaza Memurunun, Gümrük Mevzuatını uygulama ve yorumlama konusunda tamamen hür olmasıdır.) İhracat kotaları düşürülmüştür.

1960'lı yıllardan itibaren bu bölgeye çimento fabrikaları, kimya sanayii ve elektrik santralleri kurulmuştur. Özbekistan eski Sovyetler Birliği'nin en önemli doğalgaz üretim merkezidir. Özbekistan yıllık 70 ton civarında altın üretimi ile tüm Cumhuriyetler içinde ikinci sırada bulunmaktadır. Ayrıca ülke büyük miktarda petrol

rezervinin bulunduğu Namangan ve Fergana bölgelerindeki petrol üretimi ile kendi kendine yeterli bir duruma gelmiştir.

Özbekistan'da tarım sektöründe olduğu gibi sanayi sektöründe de üretimde 1990 yılından sonra düşüş görülmektedir. Bu durum birbirine bağlı olan Sovyet Cumhuriyetleri'nin parçalanmasından ve bunlar arasındaki ekonomik ilişkilerin bozulmasından kaynaklanmaktadır.

Özbekistan kendi kendine yetecek kadar hammaddeye sahiptir. Fakat teknolojinin eski ve eksik olması bu ülkeyi, ürettiği ürünlerini hammadde olarak satmak zorunda bırakmaktadır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Özbekistan'da ekonomik düzeni yeniden yapılandırma politikası uygulanmıştır. Özbekistan'ın reform stratejisindeki yaklaşımı, pamuk üretimi ve dış satımına dayalı olan ekonomik yapıyı değiştirmek, maden ve enerji kaynağı potansiyelini harekete geçirmek, sosyal harcamaları arttırmak, piyasa ekonomisine geçiş sürecinden halkın olumsuz etkilenmesini önlemek olarak sayılabilir. Ancak üretim ve sanayi alanında kullandığı teknoloji eskimiş durumdadır. Bunun için ülke yabancı teknolojiye ve yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadır.

Özbekistan'ın Türkiye ve bölge ülkeleri ile kökü oldukça eskilere dayanan tarihi ve kültürel bağları vardır. Ancak bu bağlar 1917 Sovyet Devrimi ile kesintiye uğramış, bağımsızlıktan sonra yeniden olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Türkiye, Özbekistan'ı ilk tanıyan ve ilk diplomatik ilişki tesis eden ülkedir. Özbekistan, Uzakdoğu'dan ve Batılı ülkelere sermaye gelmesini beklediği için kendisi ile iş yapma isteği olan Türkiye, İran ve Pakistan'ın tekliflerine pek sıcak bakmamıştır. Fakat bir süre sonra Batılı devletlerden beklediği ilgiyi göremeyen Özbekistan, bu ülkelerin yaklaşımlarına olumlu cevap verdi. Buna mukabil Özbekistan'ın ilk diplomatik misyonlarından biri de Türkiye'de açılmıştır. Özbekistan ; Türkiye açısından zengin yer altı kaynaklarına sahip olması , kültürel ve linguistik özelliklerin benzer olması yönünden çok önemlidir. Bu bağlamda özellikle dil benzerliği Özbekistan ile Türkiye'yi yakınlaştıracak ve ülkeyi dış etkilere açacak ana amillerden birisidir. Bu benzerliğin oluşturacağı yakınlık sayesinde Türkiye Özbekistan'dan hem ihtiyacı olan hammaddeyi daha da ucuza temin etmeyi, hem de bölgenin kaynaklarının uluslar arası pazarlara nakli ve pazarlanmasından pay alarak ekonomisine katkı sağlamayı planlamaktaydı. Özbekistan'ın Türkiye açısından önemi sağlayacağı bu ekonomik fayda idi. Bu

bağlamda Türkiye bağımsızlığın akabinde bölgede ulaştırma, enerji nakil hatları, iletişim ve insan kaynakları konusunda faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla iki kutuplu sistemin paradigmalarının hızla değişmesi üzerine Türkiye'nin Kısmi Güvenlik ve Soğuk Savaş dönemi Denge Politikası üzerine kurulu geleneksel dış politikasını devam ettiremeyeceği tüm acımasızlığı ile ortaya çıkmıştı. Fakat Türkiye 20. yüzyılın başından bu yana Ortadoğu ve Orta Asya bölgesine karşı İzolasyonist bir politika izlemekteydi ve Orta Asya cumhuriyetlerinin politika sahnesine girmesinden sonra da bu yaklaşımını değiştirmekte oldukça isteksiz davranmış ve Ortadoğu'ya karşı uyguladığı mesafeli yaklaşımı Orta Asya'ya da uygulamak istemişti. Çünkü Cumhuriyet Türkiye'sinin bilinçaltında I. Dünya Savaşının hatıraları hala canlıydı. Ayrıca Türkiye zaten sınırlı olan siyasi ve ekonomik gücünü yabancı ülkelerdeki sorunlar için harcamayı istememekteydi. (Fakat bu yaklaşım özellikle Somali Harekatından sonra değişmeye başlamış, Türkiye daha girişken ve saldırgan davranmaya başlamıştır.)

Özbekistan – Türkiye ilişkileri Turgut ÖZAL zamanında ana hatları aynı kalmak şartıyla bir revizyona uğradı. Türkiye bölgede kazandığı kültürel ve siyasi nüfuza karşın ekonomik ağırlığını fazla arttıramadı. Çünkü Türkiye'nin ekonomisi bu sıralarda durgunluk yaşıyordu ve bölgede yatırım yapabilecek kaynaklara sahip değildi. Bu dönemde Özal'ın zorlaması ve kendi inisiyatifi kullanması sayesinde Türkiye Orta Asya ve Özbekistan'a karşı aktif bir politika izlemeye başladı. Bu dönem ve sonrasında Özbekistan Türkiye'nin kültürel taarruzunun ana hedefiydi, çünkü Özbekler Orta Asya'nın en kalabalık etnik grubuydu ve Özbekistan ile irtibat kuran Orta Asya'nın tümü ile kolaylıkla irtibat kurabilirdi. Fakat bu durum Özal'ın ölümünden sonra uygulamaların kurumsallaşmamış olması nedeniyle hızla değişti ve pozitiften negatife döndü. Bunda da ana sebep sonraki dönemlerde işbaşına gelen yöneticilerin Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkelerinin beklentilerine cevap verememeleri ve kriz durumlarının üstesinden gelememeleridir.

Bu durum sonraki yıllarda daha da kronik bir hal almıştır. Türkiye ile Özbekistan arasında iletişim köprüsü olan toplantı ve organizasyonların kurumsallaştırılmaması, bölge ülkeleri ile yakınlaşmaktan Turancı suçlaması yapılabilir diye (gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında) uzak durulması ve tek bir yöne ve olguya odaklanan politikalar takip edilmesi sonucunda Orta Asya bölgesi ihmal edilmiş ve bunun sonucunda

Türkiye'ye karşı bir kırgınlık oluşmuştur. Türkiye ile ilişkileri yaşanan krizlerle soğumuş olan Özbekistan Türkiye'den daha da uzaklaşmıştır.

Ayrıca Rusya'nın Türkiye ile Özbekistan'ın arasında gelişmeye başlayan ilişkilerden ve Türkiye'nin bölgedeki faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmesi üzerine Türkiye ile Özbekistan ve diğer Orta Asya cumhuriyetleri ilişkilerine mesafe koydular. Çünkü bu faaliyetler Rusya tarafından Türkiye'nin bölgede hegemonya kurma , Pan Türkist hareketleri canlandırarak Rusya'ya karşı bir blok oluşturma çabası olarak yorumlanmıştır. Oysaki Türkiye; Rusya, İran, Ermenistan ve Tacikistan'ın tepkisini çekebileceği ve kendisine karşı bu ismi geçen ülkelerin bir blok oluşturabileceği için Pan Türkizm'den olabildiğince uzak duruyordu. Fakat Türkiye karşı bloktaki ülkeler listesine Özbekistan'ı eklemeyi unutmuştu. Çünkü Türkiye'nin Rusya tarafından kasıtlı olarak Pan Türkizm olarak yorumlanan bölgedeki faaliyetleri Özbeklerin çıkarına denk düşmüyordu. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyetinin Misak - 1 Milli sınırları içerisinde kuruluşundan bu yana, Cumhuriyet idarecileri Pan Türkist hareketlerden ve Türkiye dışında yaşayan Türklerle kurulacak yakınlık yüzünden bu konulara mesafeli davranmışlardır. Bu bağlamda özellikle SSCB sınırları içinde .yaşayan Türk kavimlerinden uzak durmayı tercih etmişlerdir.

İkili ilişkilerin bozulmasındaki ana sebep Türkiye'nin ülkeden ayrılmaya zorlanan Özbek muhalefet liderlerinden bazılarını (Erk Partisi Başkanı Muhammed Salih) ülkeye kabul etmesi ve ülkedeki muhalefet ile irtibat kurmasıdır. Bu yaklaşımı Özbek Devletinin Cumhurbaşkanı Kerimov' un kendilerine karşı bir meydan okuma olarak alması yüzünden, Özbekistan ülkede faaliyet gösteren Türk vatandaşları ve işadamlarına karşı tavır almış, Türkiye'deki Özbek vatandaşlarını de geri çağırılmıştı.

Türkiye, Özbekistan'da önemli bir Pazar payı elde etmek için bu ülkenin ekonomik yapısını en iyi şekilde öğrenmeli ve yatırım faaliyetlerini hızlandırmalıdır. Devletin bu konuda özel sektöre öncülük etme çabasına giderek, bürokratik işlemlerde kolaylıklar sağlaması ve ihracatı teşvik etmesi gerekmektedir.

Türkiye SSCB 'nin çöküşüyle ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurma çabalarında yalnız değildir. Özbekistan Türkiye'nin mali kaynaklarından yararlanmaya çalışmış fakat, hem kendi hakimiyet iddiası, hem Sovyet otoriter idaresinden yeni kurtulmuş olması ve tarihi sebeplerin de zorlamasıyla (Timur zamanında ve daha öncesinde Türkiye'nin Orta Asya'ya tabi bir devlet olarak kabul edilmesi) Özbekistan Türkiye'nin kılavuzluk ve "eşitler arasında ilk olma" iddiasını kabul etmemiştir. Ayrıca

Türkiye demokratik yönetimler kurulmasına yardımcı olmak düşüncesi ile Özbekistan'a yaklaşmakta fakat Türkiye'nin bu çabaları Komünist dönemde yetişmiş ve o dönemin jargonundan hala vazgeçmemiş olan İslam KERİMOV tarafından kendine ve yönetimine yapılmış bir komplo olarak algılanmaktadır.

Sonuç olarak; ekonomik yapıda yaşanan sorunlarla Sovyet dönemi politikaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü bağımsızlıkla beraber Özbekistan'a; dev fabrikalar, geri kalmış teknolojik yapılanma, yetersiz altyapı ve pasif yığınlar kalmıştır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Halil**, Türkistan İllerinden Özbekistan, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1990.
- AHMEDOV, B.**, “Özbekler”, TDTD, S. 127, Ankara, 1998.
- AHMEDOV, E.**, Republic of Uzbekistan, Taşkent 1993.
- AKARSLAN, Mediha**, “Tarihi ve Siyasi Açından Türk Cumhuriyetlerinin Geleceği ile İlgili Düşünceler”, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı I, Yıl:3, S.15, Mayıs- Haziran 1997.
- AKINER, Shırn**, Sovyetlerde Müslümanlar, İstanbul, 1995.
- ALLWORTH, Edward**, The Modern Uzbeks, Stenford, 1990.
- ARDEL, Ahmet**, “Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976.
- _____, “Batı Türkistan’ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası”, TK., S. 24, Ankara 1964.
- ARMAOĞLU, Fahir**, 20. yüzyıl Siyasi Tarihi 1924- 1990, C. II, Ankara, 1991.
- AVCI, Nilüfer**, “Özbekistan’ın Dünü ve Bugününde Siyasi ve Ekonomik Oluşumlar”, Yeni Türkiye Dergisi Özel Sayısı II, S.16, Temmuz- Ağustos, Ankara 1997.
- AVŞAR B. Z., SOLAK F., TOSUN S.**, “21. Yüzyıl’da Türk Dünyası (1925-1950) Demografik İnceleme”, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı I, S. 15, Temmuz- Ağustos 97, Ankara 1997.
- AVŞAR B. Z., SOLAK F., YORULMAZ, A.**, Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, Ankara, 1994.
- AYTAÇ, K.**, Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler, Türk Dünyası Araştırmaları, Nisan 1986.
- BAKİLER, Y. Bülent**, Türkistan Türkistan, Ankara, 1996.
- BALA, Mirza**, “Endican”, İ. A., C. IV,
- BARTHOLD, W.**, “Buhara”, İ. A., C. II.
- BLOCH C., Peter**, Özbekistan ve Diğer Orta Asya Ülkelerinde Tarım Reformu, Türkler Ansiklopedisi C. 19.
- BRZEZİNSKİ, Zbigniew**, Büyük Çöküş, Ankara, 1992.
- CAFEROĞLU, A.**, Türk Kavimleri, Ankara 1983.
- CLAVİJO, Ruy Gonzales de**, Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul, 1993.

CURTIS, Glenn E. , Uzbekistan- A Country Study, USA Library Of Congress, Federal Research Department, Washington, March 1996.

DEİK, Özbekistan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, Mart 99, İstanbul 1999

DEİK, Özbek Ekonomisi ve Türk- Özbek Ekonomik İlişkileri, Nisan 1998

DEVLET, Nadir, Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış, Ankara 1992

_____, DGBİT, “Çağdaş Türkler”, İstanbul, 1993.

ESİN, Emel, Türkistan Seyahatnamesi, Ankara, 1959.

FAİZİEV, Abdullah, Özbekistan Ekonomik Politikası ve Son Ekonomik Gelişmeler, 1996.

GÖMEÇ, Saadettin, “Tarihte ve Günümüzde Özbekistan”, Yeni Forum, 14/ 287, Ankara 1993.

_____, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

GUMPPEL, Wernel, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, Avrasya Etüdüleri Dergisi, S. 13, Ankara 1998.

HAYIT, Baymirza, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, İstanbul 1975.

İBN- İ Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Ankara, 1971.

KAFALI, Mustafa, Altın Orda Hanlığı (1227-1502) “Tarihte Türk Devletleri, C. 2, Ankara 1987.

KARA, Füsün, “Moskova’nın Özbekistan Türklerini Sovyetleştirme Çabaları”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 126, Haziran 2000.

_____,Sovyet Döneminde Özbekistan Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998.

KASIMOV, M. S. , Özbekistan’da İktisadi Gelişme, Türk Tarihi Dergisi, Dün/ Bugün/ Yarın, Mart 1999.

KENNEDY, P., Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken, Türkiye İş Bankası Yayınları No: 340, Ankara 1996.

KERİMOV, İslam, Özbekistan 21. Yüzyılın Eşiğinde, Bilig Yayınları, Ankara 1997

KOCH, Hans, “Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi ve Sovyetler Birliğinde Milletler Meselesi”, Dergi, Münih, 1936.

KULCHIK, Y., “Central Asia After The Emperi, Ethnic Groups, Communities And Problems”, Central Asia; Conflict, Resolution And Change, <http://www.cpss.org/cabook.htm>, chapter 8

LUBİN, Nancy, “Uzbekistan; The Challenges Ahead”, The Middle East Journal, C. 43, S. 4, 1989.

MARONDOY, H., Özbekskoy SSR, Taşkent 1988.

MCCAGG, O- SILVER, B. D., Soviet Asian Ethnic Frontiers, Newyork, 1979.

MERDANOĞLU, S. Muhammediev, Özbekistan Kılavuzu, Ankara 1997.

MICKLIN, P., Sovyet Rusya’da Su Yataklarının Değiştirilmesi Planları, Bunların Kazakistan ve Orta Asya İçin Önemi, Ankara 1985.

MİRKARİMOV, F., Kolhoz ve Sovhozlarda Üretim Organizasyonu ve Planlama, Taşkent 1972.

MUMCU, Zehra, Özbekistan, İTO Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZEY, Ramazan, Tabiatı, İnsan ve İktisadı ile Türk Dünyası, İstanbul 1996.

Özbekistan Ülke Raporu; T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara 1993.

Özbekistan Ülke Raporu, TİKA, Ankara 1994.

RAŞİD, A., Orta Asya’nın Dirilişi, İslam mı Milliyetçilik mi?, İstanbul 1996.

RYWKIN, M., Asya’daki Rusya, Çev: B. Tanç, İstanbul 1975.

_____, İktidar ve Etnik Grupları, Özbekistan’da Bölge ve İllere Göre Parti Üyelikleri, ODTÜ, Ankara, 1993.

_____, Moskow’s Muslim Challenge, Newyork, 1983.

SARAY, Mehmet, Özbek Türkleri Tarihi, Ankara 1993.

_____, “Buhara (Özbek) Hanlığı”, Tarihte Türk Devletleri, C. 2, Ankara 1987.

_____, Dünden Bugüne Afganistan, İstanbul 1981.

_____, “XIX. Asırda Türkmenlerde Demokrasi Anlayışı ve Parlamento”, Türk Kültürü, S. 197, Ankara 1979.

_____, “Türk Dünyasını Uyandıran Adam Gaspıralı İsmail Bey”, Emer Dergisi, S. 135, İstanbul 1983.

_____, Rusya’nın Türkistan’da Yayılması, Türkler Ansiklopedisi C. 18.

SERİN, Vildan- ULUDAĞ, İlhan, SSCB’deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İle İlişkileri, İTO Yayınları, İstanbul 1990.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatları Destanları, 2. Baskı, Ankara 1972.

ŞAMSİYEV, Onarbay, “Özbekistan Cumhuriyeti”, Yeni Forum, Ankara 1994.

ŞAHNAZAROV, B., “Özbekistan’da Kültürel Çoğulculuk”, Avrasya Etütleri Dergisi, S. 3, No: 4, Ankara 1996-97.

ŞENEL, A., “Sovyetler Birliğindeki Türk Cumhuriyetleri”, Yeni Forum, 12/260, Ankara 1991.

SÜKAN, Şinasi, Türkiye Cumhuriyeti Dışındaki Türk Toplulukları, Ankara 1961.

TİKA, Avrasya Dosyası, S. 113, Şubat 99/1, Ankara.

TİKA, Avrasya Dosyası, S. 108, Ekim 98/1, Ankara.

TİKA, Avrasya Dosyası, S. 120, Mayıs 99/2, Ankara.

TİKA, Avrasya Dosyası, S. 139, Şubat 2001, Ankara Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19.

TİKA, Özbekistan Raporu, Eylül, Ankara 1993.

TİKA, www.tika.gov.tr

TİKA, “II. Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayı”, Ülke Profilleri, Kasım 2000 Ankara.

TOBB, Özbekistan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirmesi, TOBB Yayınları, İstanbul 2000.

T. C. MEB, TTK Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, Tahir Erdoğan Şahin, Fatma Zehra Esmeray ve Metin Akgüney, Ankara, Yayın No: 1/1

T. C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Özbekistan Ülke Raporu, Ankara, TİKA Yayınları, Ağustos 1994.

TOGAN, Z. Velidi, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

_____, Harizm, İ. A., C. V.

ULUDAĞ, İlhan, Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo- Ekonomik Analizi, İstanbul, TOBB Yayınları No: 249, 1992.

ULUSOY, Sadi, Özbekistan, Ankara 1992.

USMANOV, S. N., Tarım Ekonomisinin Önemli Problemleri, Taşkent 1987

Uzsberbank Raporu, Taşkent 1993.

- WRIGHT, R.**, “Türkistan Raporu”, Yeni Forum 13/278, Ankara 1992
- YAKUBOVSKY, A.**, Altın Ordu ve Çöküşü, (Çev: Hasan Eren), Ankara, 1976.
- YALÇIN, N.**, “Ata yurt Özbekistan” Yeni Forum, 13/278, Ankara 1992.
- YAMAN, Ertuğrul**, “Özbekistan’da Bir Sempozyum ve Kaşkaderya Vilayeti”, AE., S. I, Ankara, 1994.
- YARKIN, İ.**, “Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyet Birliğine İlhakı”, Türk Kültürü, 11/124, Ankara 1973.
- _____, “Sovyet Rejimi Altında, Türkistan’da Rus Göçmeni Yerleştirme ve Nüfus Meseleleri”, Türk Kültürü, S. 63, Ankara, 1968.
- YENER, Müjde**, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Bağımsız Devletler Topluluğuna Dönüşmesi, İstanbul, Nesil Yay., 1996
- YILMAZ, S.**, Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı II, S. 16, Temmuz- Ağustos, Ankara 1997.

EK

Harita 1 www.tika.gov.tr adresinden alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Tunceli ili Pertek ilçesi'nde doğdum. İlköğretim ve Ortaöğretimi Erzincan'da tamamladım. 1997 yılında girdiğim Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünü 2001 yılında bitirdim. 2003 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Dalında Yüksek Lisans Eğitime başladım. Halen Elazığ Merkez Dumlupınar İlköğretim Okulunda görev yapmaktayım. Evli bir çocuk babasıyım.